

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

TECVİD AHKÂMININ ARKA PLANI

**Hazırlayan
Arlind SALIHU**

**Danışman
Doç. Dr. Abdullah BENLİ**

Yüksek Lisans Tezi

Kasım 2024, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**TECVİD AHKÂMININ ARKA PLANI
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Arlind SALIHU**

**Danışman
Doç. Dr. Abdullah BENLİ**

Kasım 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Arlind SALIHU

T.C.

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Program Adı : Kıraat Bilim Dalı

Tez Başlığı : Tecvid Ahkâmının Arka Planı

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Önsöz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 90 sayfalık kısmına ilişkin 24.10.2024 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: **%16'** dır.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 24.10.2024

Danışman: Doç. Dr. Abdullah BENLİ

Öğrenci: Arlınd SALIHU

KILAVUZA UYGUNLUK

“**Tecvid Ahkâmının Arka Planı**” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Arlind SALIHU

Danışman

Doç. Dr. Abdullah BENLİ

Temel İslam Bilimleri ABD Başkanı

Prof. Dr. MEHMET DEMİRCİ

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Abdullah BENLİ danışmanlığında **Arlind SALIHU** tarafından hazırlanan “**Tecvid Ahkâmının Arka Planı**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri** Anabilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

04/11/2024

JÜRİ:

Danışman : **Doç. Dr. Abdullah BENLİ**
Üye : **Prof. Dr. Yavuz FIRAT**
Üye : **Dr. Öğr. Üyesi Mustafa SAĞLAM**

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Kur'an'ı Kerîm Allah (c.c.) tarafından Cebrâîl (a.s.) vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (s.a.v.) indirilen bir vahiy kitabıdır. Bu ilâhî sözün kendine has okuma kuralları bulunmaktadır. Bu kuralları inceleyen ilim tecvid ilmidir.

Bugüne kadar gerek mütekaddimûn gerekse son dönem alimleri tarafından tecvid alanında yapılan çalışmalarda, tecvid kurallarının isimlendirilme ve uygulanma sebeplerini inceleyen çeşitli araştırmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmamızda, bu konuları daha kapsamlı bir şekilde ele alarak Türk okuyucusuna tecvid kurallarının arka planını inceleyen derli toplu bir çalışma sunmayı amaçladık. Bu sayede, tecvid ilminde mevcut olan bu boşluğu bir nebze de olsa doldurmayı hedefliyoruz. Bunu yaparken, mütekaddimûn ve son dönem alimlerin eserlerinden de faydalandık.

Meşhur on kıraat imamının ve ravilerinin kendilerine has usûlî ve ferşî kuralları vardır. Biz bunlardan sadece Âsım kıraatinin Hafs rivayetinin tecvid ahkâmını esas alarak çalışmamızı yürüttük. Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tecvid ilmini tanıtmaya çalıştık, tarihi serüveni hakkında bilgi verdik. Ayrıca çalışmamızı hasrettiğimiz Hafs rivayetinin dünyada yaygın olmasının sebepleri üzerinde durduk. İkinci bölümde ise, Hafs rivayetine göre yazılmış bir tecvid kitabındaki konuları esas alarak her bir kuralın sebebini ve gerekçesini tespit etmeye çalıştık. Dışarıdan bakıldığında bu çalışmamız sanki yeni yazılmış bir tecvid kitabı hüviyetine sahip olarak gözüксе de bu çalışmayı diğerlerinden ayıran en bariz özellik, her bir kuralın arkasında yatan sebep ve gerekçeleri ön plana çıkarmış olmasıdır. Yine her ne kadar bazı tecvid kitaplarında ahkâmın peşinde o kuralın veya hükmün kısmen gerekçesi belirtiliyor olsa da eksik kalan, üzerinde durulmayan ahkâmın da var olduğu göz önünde bulundurularak her bir kuralın sebep ve gerekçelerini belirten böyle derli toplu bir çalışma olmasıdır.

Bu çalışmamda tecrübeleri ve bilgisiyle tezimizin daha nitelikli bir hal almasını sağlayan danışmanım Sayın **Doç. Dr. Abdullah BENLİ** hocama, araştırmamız esnasında tecrübesiyle tecvid ilminin kaynaklarını bulma konusunda katkıda bulunan Sayın **Prof. Dr. Yavuz FIRAT** hocama, kıymetli önerileriyle katkıda bulunan Sayın **Doç. Dr. Ömer ÖZBEK** hocama, tezimizi baştan sona okuyarak şekil ve muhteva açısından bize yön veren Sayın **Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Sağlam** hocama, anadilim Türkçe olmadığı

için tezimi baştan sona okuyarak ifadelerimi düzelten, önemli katkılar sağlayan saygıdeğer **Hasan NAVRUZ** Ağabeye, bu sre içerisinde barınma ve çeşitli yardımlarda bulunan **Seyyit Burhaneddin Hz. Vakfı** mensuplarına, sabrı ve vefakrlığıyla bana en çok desteği olan kıymetli **eşime** ve **aileme** teşekkürlerimi sunarım.

Arlind SALIHU, Kayseri, 2024

TECVİD AHKÂMININ ARKA PLANI

Arlind SALIHU

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Kasım 2024

Danışman: Doç. Dr. Abdullah BENLİ

ÖZET

Çalışma, tecvid ilminin tarihsel gelişimi, Hz. Peygamber döneminden itibaren nasıl şekillendiği ve modern dönemdeki durumunu ele alır. Tecvid kurallarının isimlendirilmesi ve bu kuralların uygulanma nedenleri üzerine odaklanır. Ayrıca, harflerin sıfatları, sâkin nûn ve tenvin ile ilgili kurallar, medlerin ahkâmı, sekte ve vakıf kuralları gibi konular detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Bu kuralların hem teorik hem de pratik yönleri tarihsel süreçte değerlendirilmiş, erken dönem ve modern dönem alimlerin görüşleri ile desteklenmiştir.

Bu tez, tecv'd ilminin temel kavramlarını ve tarihsel arka planını anlamak isteyenlere rehberlik etmeyi amaçlamaktadır.

Tecvid ilmi, Kur'an-ı Kerim'in doğru ve güzel bir şekilde okunmasını sağlayan bir disiplin olarak Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar gelişimini sürdürmüştür. Bu tez, tecvid kurallarının tarihsel arka planını ve bu kuralların isimlendirilme nedenlerini detaylı bir şekilde incelemektedir.

Hz. Peygamber döneminde tecvid kuralları uygulamalı olarak aktarılmış, sahabe ve tâbiîn dönemlerinde de bu ilim nesilden nesile devam ettirilmiştir. Erken dönemde yazılı hale getirilen eserler, tecvid ilminin sistemleşmesinde önemli rol oynamıştır. Tezde, harflerin mahreçleri ve sıfatları, sâkin nûn ve tenvinin kuralları, med ahkâmları, sekte, idğam ve vakıf gibi konular detaylı şekilde ele alınmış, bu kuralların hem teorik hem de pratik yönleri tartışılmıştır.

Çalışma ayrıca, erken dönem ve modern dönem âlimlerin görüşlerini de inceleyerek tecvid ilminin tarihsel gelişim çizgisini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, tecvid kurallarının uygulanma nedenleri açıklanmıştır.

Tezin temel hedefi, tecvid ilmini tarihsel ve kavramsal açıdan derinlemesine anlamak isteyen araştırmacılara ve öğrencilere kaynak sağlamaktır. Böylece, bu ilmin tarih boyunca oynadığı önemli rolün daha iyi anlaşılması sağlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tecvîd, Sebep, Ahkam, İsimlendirilme.

BACKGROUND OF THE TECVİD RULES

Arlind SALIHU

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, November 2024

Supervisor: Assoc. Prof. Abdullah BENLİ

ABSTRACT

The science of Tajweed, which ensures the correct and beautiful recitation of the Qur'an, has developed from the time of the Prophet Muhammad to the present day. This thesis examines the historical background of Tajweed rules and the reasons behind their naming in detail. It aims to serve as a guide for those who wish to understand the fundamental concepts and historical development of Tajweed.

During the time of the Prophet, Tajweed rules were transmitted through practical application, and this discipline continued to be passed down in subsequent generations of the Companions and their followers. Early written works played a significant role in the systematization of Tajweed. The thesis addresses topics such as the articulation points and characteristics of letters, the rules of noon saakin and tanween, the rulings of madd, as well as sukoon, idgham, and waqf in a detailed manner, discussing both their theoretical and practical aspects.

Furthermore, the study analyzes the views of early and modern scholars, highlighting the historical trajectory of Tajweed science. It explains the reasons for implementing these rules and emphasizes the impact of proper Qur'anic recitation on understanding its meaning.

The primary goal of the thesis is to provide a resource for researchers and students who wish to delve into the historical and conceptual aspects of Tajweed. In doing so, it facilitates a deeper appreciation of the significant role this discipline has played throughout history.

Key Words: Qur'an, Tajwid, Reason, Rule, Naming.

İÇİNDEKİLER

TECVİD AHKÂMININ ARKA PLANI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
İÇİNDEKİLER.....	x
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TECVİD İLMİ

1.1. Tecvidin Tanımı	5
1.2. Tecvidin Konusu	6
1.3. Tecvidin Gayesi.....	7
1.4. Tecvidin Hükümü.....	7
1.5. Tecvid İlmini Elde Etme Yolları	10
1.5.1. Sema Yolu	10
1.5.2. Arz Yolu	10
1.5.3. Eda Yolu.....	10
1.6. Kur'an-ı Kerîm'in Okunuş Şekilleri.....	11
1.6.1. Tahkîk.....	11
1.6.2. Hadr.....	12
1.6.3. Tedvîr	13
1.7. Tecvid İlminin Tarihi	14
1.7.1. Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Tecvidin Yeri	18
1.7.2. Tecvid İlminin Tedvîni ve Diğer İlimlerin İçerisinde Bulunması.....	21
1.7.3. Tecvid İlminin Müstakilleşmesi	22

1.7.4. Endülüs Döneminde Tecvid İlmi	24
1.7.5. Endülüs Döneminden İbnü'l-Cezerî'ye Kadar Tecvid İlmi	25
1.7.6. İbnü'l-Cezerî Dönemi Tecvid İlmi	26
1.7.7. İbnü'l- Cezerî'den Sonra Tecvid İlmi	28
1.7.8. Günümüzde Tecvid İlmi	30
1.8.Hafs b. Süleymân	31
1.8.1. İlmî Şahsiyeti	32
1.8.2. Hafs Rivayetinin Dünyada Meşhur Olma Sebepleri	33

İKİNCİ BÖLÜM

TECVİD AHKÂMININ ARKA PLANI

2.1. Harflerin İsimlendirilmesi ve Sebepleri	37
2.2. Harflerin Sıfatları	38
2.3. Sıfatların Kısımları	39
2.3.1. Lâzımî Sıfatlar	39
2.3.1.1. Lâzımî Sıfatların Kısımları	40
2.3.1.1.1. Zıddı Olan Sıfatlar:	40
2.3.1.1.1.1. Hems	40
2.3.1.1.1.2. Cehr	41
2.3.1.1.1.3. Şiddet	41
2.3.1.1.1.4. Rihvet	42
2.3.1.1.1.5. Beyniyye	42
2.3.1.1.1.6. İsti'lâ	43
2.3.1.1.1.7. İstifâl	44
2.3.1.1.1.8. İtbâk	44
2.3.1.1.1.9. İnfitâh	45
2.3.1.1.1.10. İzlâk	45
2.3.1.1.1.11. İsmât	46
2.3.1.1.2. Zıddı Olmayan Sıfatlar	47
2.3.1.1.2.1. Safir	47
2.3.1.1.2.2. Kalkale	48
2.3.1.1.2.3. Lîn	51
2.3.1.1.2.4. İnhirâf	51

2.3.1.1.2.5. Tefeşşî.....	52
2.3.1.1.2.6. İstîtâle.....	53
2.3.1.1.2.7. Tekrîr	53
2.3.1.1.2.8. Ğunne.....	54
2.3.1.1.2.9. Hafâ.....	55
2.3.2. Ârizî Sıfatlar	55
2.3.2.1. Tefhîm.....	56
2.3.2.2. Terkîk.....	57
2.4. Sâkin Nûn ve Tenvinle İlgili Kurallar	58
2.4.1. İdgâm.....	58
2.4.2. Sâkin Mîm'in Halleri:	65
2.4.3. İhfâ.....	66
2.4.4. İzhâr- Halkî.....	67
2.4.5. İklâb.....	68
2.5. Sâkin Lâm ile İlgili Kurallar.....	69
2.5.1. Harf-i Ta'rife Ait Kurallar ve Sebepleri.....	70
2.6. Hükümü'r-Râ.....	71
2.6.1. Râ Harfinin Kalın Okunduğu Yerler	71
2.6.2. Râ Harfinin İnce Okunduğu Yerler	73
2.6.3. Râ Harfinin Hem İnce Hem de Kalın Okunduğu Yerler	74
2.6.4. Râ Harfinin Kalın veya İnce Okunmasının Sebepleri	76
2.7. Lafzatullâhın Kalın ve İnce Okunmasının Sebepleri.....	77
2.8. Hâ-i Kinâye	78
2.9. Medd Ahkâmının Sebepleri.....	80
2.9.1. Medd-i Tabîî.....	81
2.9.1.1. Medd-i Temkîn	81
2.9.1.2. Medd-i Ivaz:.....	82
2.9.1.3. Medd-i Bedel	83
2.9.1.4. Medd-i Sıla	84
2.9.2. Fer'î Med'in Kısımları ve Sebepleri	85
2.9.2.1. Medd-i Muttasıl	85
2.9.2.2. Medd-i Munfasıl	85

2.9.2.3. Medd-i Lâzım	86
2.9.2.3.1. Med-i Lâzım'ın Çeşitleri.....	87
2.9.2.3.1.1. Medd-i Fark	89
2.9.2.4. Medd-i Ârız	89
2.9.2.4.1. Medd-i Ârız Vecihlerinin Sebepleri:	90
2.9.2.4.1.1. Tûl, Tevessut ve Kasr	90
2.9.2.4.1.2. Ravm.....	91
2.9.2.4.1.3. İsmâm.....	92
2.9.2.5. Medd-i lîn	93
2.10. Sekte.....	95
2.11. Hafs Rivayetinde Bir Vecihle Okunan Kelimeler.....	99
2.11.1. İmâle.....	99
2.11.2. Teshîl.....	101
2.11.3. İhtilâs.....	102
2.11.4. Hâ-i Sekt.....	103
2.12. Hafs'ın İki Vecihle Okuduğu Kelimeler	108
2.13. Hafs'ın Üç Vecihle Okuduğu Kelimeler ve Sebepleri.....	112
2.14. Vakıf.....	115
2.14.1. Vakfların Kısımları ve İsimlendirilmesinin Sebebi.....	116
2.14.2. Secâvendî'nin Vakıf Sistemi	118
SONUÇ	120
KAYNAKÇA.....	122

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Anabilim Dalı
a.s.	: Aleyhi's-Selâm
b.	: İbn/ibn (oğul)
Bkz./bkz.	: Bakınız/bakınız
H.z.	: Hazret-i
ö.	: Ölüm Tarihi
r.a.	: RadıyAllahu Anhu/Anhâ
s.a.v.	: SallAllahu Aleyhi ve Sellem
t.y.	: Tarih yok
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Thk./thk.	: Tahkik eden/tahkik eden
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Ve saire
y.y.	: Yayınevi yok
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Tecvid, İslam kültüründe ve Kur'an-ı Kerim'in tilavetinde merkezi bir yer tutan bir ilim dalıdır. Tecvid kelimesi, Arapça'da "güzel yapmak" anlamına gelen (جَوْدَ) kökünden türetilmiştir ve Kur'an'ın doğru ve hatasız bir şekilde okunmasını sağlayan bir dizi kuralı ifade eder. Bu kurallar, yalnızca Kur'an'ın lafızlarının doğru telaffuzunu değil, aynı zamanda onun manevi ve ahlaki mesajlarının doğru anlaşılmasını da hedefler. Kur'an, İslam'ın temel kaynağı olup, müminler için hem bir ibadet metni hem de günlük hayatlarına rehberlik eden ilahi bir kitaptır. Bu sebeple, onun doğru okunması ve anlaşılması İslam toplumu için son derece önemlidir.

Kur'an-ı Kerim'in nüzulünden itibaren, onun korunması ve doğru okunması büyük bir önem arz etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), Kur'an'ı tebliğ ederken, onu en güzel ve doğru şekilde okumayı öğütlemiş, bu amaçla sahabelerini eğitmiştir. Sahabeler, Kur'an'ın doğru telaffuzunu ve tilavet kurallarını, bizzat Peygamberimizden öğrenerek sonraki nesillere aktarmışlardır. Bu süreç, tecvid ilminin temellerini atmış ve İslam dünyasında bu ilmin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Zamanla, İslam coğrafyasının genişlemesi ve Müslüman toplulukların çeşitlenmesi ile birlikte, Kur'an'ın tilaveti konusunda bazı zorluklar ortaya çıkmıştır. Özellikle Arap olmayan toplumlar arasında, Arapça'nın telaffuzu ve Kur'an'ın doğru okunması, bir eğitim meselesi haline gelmiştir. Bu nedenle, tecvid kurallarının sistemleştirilmesi ve yazılı hale getirilmesi zaruri olmuştur. Bu süreçte, birçok alim tarafından tecvid ilmine dair eserler kaleme alınmış, bu eserlerde Kur'an'ın okunmasına dair kurallar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu eserler, İslam dünyasında yaygın olarak kullanılmaya başlanmış ve tecvîd eğitimi, islami eğitim kurumlarında temel bir öge haline gelmiştir.

Bu çalışmada, tecvîd ilminin tarihsel gelişimi, kurallarının oluşumu, özellikle, tecvîd kurallarının isimlendirilmesi ve bu isimlerin arkasındaki mantık ele alınacaktır.

Bu çalışmanın, tecvid ilminin temel kavramlarını öğrenmek ve bu ilmin tarihsel gelişimini anlamak, tecvid ahkâmının mantık ve mantalitesini öğrenmek isteyen araştırmacılar, öğrenciler ve din eğitimiyle ilgilenenler için önemli katkılar sağlayacağını umuyoruz. Kur'an-ı Kerîm'in, doğru bir şekilde okunmasının İslam toplumundaki önemi göz önüne alındığında, tecvid ilmi üzerinde yapılan bu tür çalışmaların, İslam eğitimi ve dini hayat için taşıdığı değerin büyük olduğu açıktır.

İlk tecvid eseri kabul edilen Hâkânî'nin (ö. 325/937) kasidesinde tecvid kurallarının harflerin doğru telaffuzuna odaklandığı, tecvid kurallarının arkasındaki nedenlerin ise daha çok Endülüs dönemi alimleri tarafından ele alınmaya başlandığını söylemek mümkündür.

Erken Endülüs dönemi alimlerinden Mekî (ö. 437/1045), *er-Riâye* adlı eserinde harflerin ve sıfatlarının tanıtımını yapmış ve bu harfleri isimlendirmiştir. İsimlendirmeler sırasında, Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) Arap dili alanındaki çalışmasına atıfta bulunmuştur. Halîl, *Kitabu'l-Ayn* adlı eserinde harflerin mahreçlerini isimlendirmiştir; bu da kıraat ve tecvid ilminin Arap diliyle olan güçlü bağlantısını göstermektedir.

Kıraat ve tecvid alanında Endülüs döneminin köşe başlarından olan bir başka alim ise Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî (ö. 444/1053). Onun *et-Tahdîd* isimli eserinde harflerin mahreçleri ve sıfatları teker teker ele alıp izâh etmeye çalışır. Gerek mahreçleri gerek sıfatları gerektiği zaman isimlendirilmesinin sebebine de değinmektedir. Kıraat alanında birçok eseri bulunan Dâni'nin göze çarpan bir başka eseri ise *İdğâm-ı kebîr*, Ebû Amr kıraâtinde bulunan bu kuralı rivâyet ve dirâyet açısından açıklamaya çalışmıştır. Aynı zamanda idğâm-ı kebîr veya idğâm-ı sağîr isimlendirilmesine de değinmiştir. Dâni'nin eserlerin hakkında bahsederken onun *Câmiu'l-Beyân* ve *et-Teyisîr* eserlerin de zikretmemek mümkün değildir. Bu kitaplar bütün kıraatları ele alan ve hacimli kitaplar olması hasebiyle harflerin isimlendirilmesi veya Hafs rivâyetinin farklı okuduğu yerlerin izahı gibi konuları, müstakil değil de kıraat imamların ihtilaf ettiği ayetlerde bulmak mümkündür.

Birinci bölümde de zikrettiğimiz gibi tecvid ilmi Endülüs alimleri tarafından gelişmiştir. Bu dönemden sonra birçok sebeplerden dolayı bu ilim durma noktasına gelmiştir. Yaklaşık üç asırdan sonra o zamana kadar ilim birikiminden de faydalanarak bu ilmi en yüksek seviyelerde yükseltecek şahıs İbnü'l-Cezerî'dir (ö. 833/1429). Onun sonrasında yazılan eserlerin neredeyse onun eserlerin gölgesinde kalmıştır. Bizim konumuza ilgilendiren tecvid kuralların sebeplerini ve isimlendirilmesi bu eserlerde rastlamak mümkündür. Şöyle ki *et-Temhîd* adlı eserinde harflerin mahreçleri ve sıfatlarının birbiriyle olan alakalarını, harflerin her birine özel olan mahreç ve sıfatları verilmezse ne gibi sonuçlar meydana geldiğini ele alırken bunların isimlendirilmesinin sebebine de yer vermiştir.

Tecvîd kurallarının teveccühü ve isimlendirilmesi hakkında önemli bilgiler içeren eserlerden biri de Celaleddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân* adlı çalışmasıdır. Bu eser, bir tefsir kitabı olmasına rağmen zaman zaman tecvid konularına da değinmektedir. Vakf ve ibtidânın türlerinin isimlendirilmesinin yanı sıra med çeşitlerinin ve diğer tecvid kurallarının isimlendirilme sebeplerine de yer vermektedir. Bu durum, tecvid ilmi dışında olup ona yakın olan diğer ilimlerin de tecvid kurallarının isimlendirilmesine ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Mütekaddimûn döneminde tecvid bilgilerine daha çok kıraat, tefsir veya nahiv eserlerinde rastlanmaktadır. Günümüzde ise tecvîd kitapları genellikle müstakil olarak ve Hafs rivayeti üzerine yazılmaktadır; bu yüzden geçmiş tecvid birikiminden faydalanılarak tecvid kurallarının ve isimlendirilme sebeplerine daha fazla yer verilmektedir. Ayrıca, tecvid kurallarının arka planını açıklamaya yönelik küçük çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, Fatih Çolak'ın *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hüccetleriyle Âsım Kırâatı* adlı eseri bu alanda önemli bir çalışmadır. Müellif bu eserinde, Hafs'ı diğer kıraat alimlerinden ayıran özellikleri delilleriyle birlikte açıklamaya çalışmıştır.

Tecvîd kurallarının uygulanış ve isimlendirilme sebepleri konusunda önemli eserlerden biri de Mahmud Halîl el-Husarî'nin (ö. 1400/1980), *Ahkâmü Kırâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm* kitabıdır. El-Husarî, tecvîd konularını ele alırken birçok kuralın uygulanış ve isimlendirilme sebeplerine de yer vermiştir. Konumuzla ilgili önemli eserlerden bazıları şunlardır: Atiyye Kâbil Nasr'ın (ö.1424/ 2003) yazdığı *Ğayetü'l-Mürîd*, Ürdün'de bir komisyon tarafından hazırlanan *el-Münîr fî Ahkâmi't-Tecvîd* ve Rüşdî Eymen el-

Süveydî'nin kaleme aldığı, Dr. Mustafa Sağlam tarafından Türkçeye çevrilen *Tecvîdü'l-Musavver*. Bu eserler tecvid ilminin anlaşılması ve uygulamasında değerli kaynaklardır. Türkiye'de de tecvid ve kıraat konularına dair bu türden eserlere rastlanmaktadır. Bunlardan biri, İsmail Karaçam'ın *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri* adlı eseridir. Karaçam, tecvid konularının çoğunu ele almakla birlikte, kuralların uygulanış ve isimlendirilme sebeplerine de yer vermektedir. Konumuzla yakından ilgili olan Prof. Dr. Yavuz Fırat'ın *Kur'an Tilavetinin Kuralları (Tecvid)* adlı eseri bu açıdan büyük önem taşımaktadır.

Tecvîd kurallarının yapılma ve isimlendirilme sebeplerine değinen bir başka eser ise, 2015 yılında Doç. Dr. Abdullah Benli tarafından ele alınan *Hafs Rivayetiyle Asım Kıraatinin Tecvîd Kuralları* kitabıdır. Müellif, bu kitapta bazı konularda tecvîd kurallarına uyulmazsa ne gibi sonuçların ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Örneğin, Hafs rivâyetinde dört yerde bulunan sekteler ayrıntılı şekilde ele alınmış ve bu ayetlerde sekte yapılmamasının yanlış anlamlara neden olabileceği üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TECVİD İLMİ

Bu bölümde tecvid'in tanımından başlayarak tecvid ilminin diğer konularını teker teker ele alıp kuralların arkasında yatan gerekçeleri, ahkâmın mantığını ve anlayışını tespit etmeye çalışacağız.

1.1. Tecvidin Tanımı

Lügatte tecvid bir şeyi güzel yapmak, süslemek manalarına gelmektedir.¹ Tecvidin ıstılahî olarak çeşitli tanımları yapılmıştır:

التَّجْوِيدُ: تَحْسِينُ أَلْفَاظِ الْقُرْآنِ بِإِخْرَاجِ الْحُرُوفِ مِنْ مَخَارِجِهَا وَإِعْطَاءِ الْحُرُوفِ حُقُوقَهَا مِنْ صِفَاتِهَا وَمَا يَرْتَبُ عَلَى مُفْرَدَاتِهَا وَمُرَكَّبَاتِهَا

*"Tecvid: Kur'an lafızlarını, harfleri mahreçlerinden çıkararak ve gerek tek başına gerekse diğer harflerle birleştiği durumlarda onlara hak ettiği sıfatlarını vererek güzelleştirmektir."*²

Bunlardan en meşhuru İbnü'l-Cezerî'nin *el-Mukaddime* adlı eserinde yapmış olduğu şu tanımdır:

التَّجْوِيدُ: إِعْطَاءُ الْحُرُوفِ حَقِّهَا مِنْ كُلِّ صِفَةٍ لَهَا وَمُسْتَحَقَّتُهَا وَرَدُّ كُلِّ وَاحِدٍ لِأَصْلِهِ

¹ Komisyon (Kahire Arap Dil Kurumu), *el-Mu'cemü'l-Vesît*, (Kahire: Arap Dil Kurumu, 1976), 1:145.

² Molla Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-Fikriyye* 49; el-Ensârî, Zekerîyyâ b. Muhammed, *ed-Dekâiku'l-Muhkeme fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriye, 2006), 175.

“Tecvid, her harfe lâzımî ve ârızî ârızî sıfatlarını vererek, her birini kendi mahrecinden çıkarmaktır.”³

Tarifte harflerin sıfat ve mahreçlerine vurgu yapılmıştır. Çünkü bir harfi diğerinden ayıran özellik, o harfin kendisinde bulunması gereken sıfatı ve mahrecidir. Harfin lâzımî sıfatlarına dikkat edilmediği takdirde o harf başka bir harfe dönüşebilir. Başka bir harfle yan yana geldiği durumlarda nasıl bir pozisyon alacağına dikkat edilmediği zamanda harfin ârızî sıfatı giderilmiş olur. Lâzımî ve ârızî sıfatını kaybeden harf, kendisi olmaktan çıkar ve içerisinde bulunduğu kelimenin anlamını değiştirecek kadar başka bir kelimeye dönüşmüş olma riski ortaya çıkar. Med harfinden sonra sebab-i meddin bulunup bulunmamasına ya da tenvîn ve nûn-i sâkinden sonra gelen harfin durumuna göre farklı pozisyon alması ve böylece idğam, izhar, ihfâ ve iklâb neticesinde harflerde meydana gelecek değişikliklere dikkat çekilmiş olmaktadır. İşte bu yüzden özellikle mahreç ve sıfata yer verilerek tecvidin tarifi yapılmaya çalışılmıştır.

1.2. Tecvidin Konusu

Tecvid ilminin temel konusu, Kur'an lafızlarını oluşturan harf ve kelimelerdir. Tanımından de anlaşılacağı üzere tecvidin konusunu dört ana başlıkta toplamak mümkündür:

1. Harflerin mahreçleri 2. Harflerin lâzımî sıfatları 3. Harflerin ârızî sıfatları 4. Vakıf, vasıl ve ibtida.⁴

Tarifinden de anlaşılacağı üzere tecvid ilminin ana konusu tek kelimeyle Kur'an harfleridir. Harflerin mahreçleri, lâzımî ve ârızî sıfatlarıyla birlikte ayrıca nefesin tükenmesi sebebiyle bir kelime üzerinde nasıl vakıf yapılacağı, eğer ayet sonu olmadığı ve durulmasına işaret eden bir *secâvend* rumuzu bulunmadığı için geriden almak gerekiyorsa nasıl ve nereden ibtida yapılacağı gibi konular tecvid ilminin ana konularını oluşturmaktadır. Rastgele bir yerde durmak ve rastgele bir kelimeden ibtida yapılması

³ İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, *Mukaddime fî mâ ala Kâri'i-l Kur'ani en Ya'lemeh*, thk: Eymen Ruşdi el-Suveydi, (Cidde: Kur'an'ı Kerim Cemiyeti, 1986), 4; Madazlı, Ahmed, *Tecvid İlmi*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994), 1.

⁴ Benli, Abdullah, *Hafs Rivayetiyle Asım Kıraatinin Tecvid Kuralları*, (Kayseri: Tezmer Yayınları, Kayseri), 2015, 11.

durumunda mananın değiştiği pek çok durumlar söz konusudur.

1.3. Tecvidin Gayesi

Kur'an'ı Kerim'in tecvid ile okunmasının ana gayesi *وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا* "Kur'an'ı açık açık, tane tane oku!"⁵ emrini yerine getirmektir. Bu ayette Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Kur'an'ı tecvid ile okumayı emretmiştir. Emrin hususi olması, hükmün umumi olmasına engel değildir. Bu kurala göre emir bütün Müslümanları kapsamaktadır. Aynı zamanda tecvidin Kur'an'dan ayrılmayan bir vasfı olduğunu açıklamakta ve tecvide riayet etmenin gerekli olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Molla Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1606) bu konu hakkında şöyle demiştir: "Hitap Hz. Peygamber'e (s.a.v.) olmakla beraber asıl maksat, ümmettir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) zaten tecvide riayet ederdi. Tecvidin bir başka gayesi de Allah'ın Kur'an ehli için hazırlamış olduğu iyilikler ve ihsanlarına nail olabilmektir."⁶

Zemahşerî (ö. 538/1143) *تَرْتِيلًا* şeklinde ayette geçen bu masdarın, emrin gerekliliğini te'kid etmek ve Kur'an-ı Kerim'i okuyan kimseye tecvidin mutlaka lâzım olduğunu göstermek için geldiğini beyan etmiştir.⁷ İbnü'l-Cezerî ise aynı şey için: "Allah Teâlâ bir emir fiili getirmekle yetinmemiş, ona tazim ve ihtimam göstererek, anlamını düşünmeye ve anlamaya yardımcı olmak için bir mastarla da pekiştirmiştir." şeklinde açıklamıştır.⁸

1.4. Tecvidin Hükümü

Kur'an-ı Kerim, herkesin istediği gibi, belli kurallara uymaksızın okuyabileceği bir kitap değildir. O'nu okumakla mükellef olan kimseler tecvid kurallarına uymak zorundadır. Şayet Kur'an kelimelerini oluşturan harfler mahreçlerine ve sıfatlarına dikkat edilmeden

⁵ (Kur'an-ı Kerim, Müzzemmil, 73/4).

⁶ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-Fikriyye*, 4; Mahmûd Halîl Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'ani'l-Kerim*, (Mekke: Mektebetü'l-Mekkiyye Dâru'l-Beşerî'l-İslâmiyye, 2011), 27; Karakılıç, Ali Celâleddin, *Tecvid İlmi*, (Kayseri: Kalkan Yayınevi, 2011), 25; Ahmet Madazlı, *Tecvid İlmi*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994), 2.

⁷ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidit-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvili fî Vucûhi't-Te'vil*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986), 3: 281; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 2.

⁸ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-'Aşr*, thk: Necîb el-Mâcidî, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2013), 1: 208; İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerimin Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, (İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, 1984), 179.

telafluz edilecek olursa, o kelimenin ihtiva ettiği manayı derinden etkileyeceği ve değiştirebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. “Bu yüzden tecvid denilince ilk önce aklımıza gelen, harfin en doğru şekilde telafluz edilmesidir.” Tecvid işte harflerin doğru telafluzunu sağlamak için ortaya çıkmış olan tecvid ilminin kurallarına, son derece hassasiyet gösterilmesi çok önemlidir. Aksi halde Allah’ın murad ettiği mana değişeceğinden ahkâmın değişmesi, helal ve haramın birbirine karışması durumları ortaya çıkabilir. Bu yüzden Kur’an’ın lafız ve anlam ilgisi hiçbir şekilde ihlal edilemez. Kur’an-ı Kerim’in Allah tarafından lafız ve anlamıyla birlikte indirilmiş olması, semâvî kitaplar içerisinde Allah’ın O’na özel kıldığı bir mazhariyettir.⁹

Tecvidin farz oluşunu gösteren ayetlerin yanı sıra hadisler de mevcuttur:

“Kur’an’ı tertil üzere oku”¹⁰ ayeti, تَرْتِلاً mastarı ile te’kidli bir şekilde Kur’an’ın tecvidle okunmasını emretmektedir. Ayrıca,

الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ

“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, onu gereği gibi okurlar. İşte bunlar ona inanırlar. Onu inkâr edenlere gelince, işte onlar ziyana uğrayanların ta kendileridir.”¹¹ Ayeti ile, aşağıdaki hadis-i şerifler de yukarıda ayet-i kerimeyi te’yîd ve takviye edip ayet-i kerimedeki tertil ile emrin vücûb için olduğuna işaret ederek, her mükellefe tecvidin farz olduğunu açıklamaktadır:¹²

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ يُقْرَأَ الْقُرْآنُ كَمَا أُنْزِلَ

“Allah, Kur’an’ın indiği şekilde okunmasını sever”¹³

الْمَاهِرُ فِي الْقُرْآنِ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ مَاهِرٌ بِهِ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَّةِ، وَالَّذِي يَقْرَأُ

الْقُرْآنَ وَيَتَتَعْتَعُ فِيهِ وَهُوَ عَلَيْهِ شَاقٌّ لَهُ أَجْرَانِ

⁹ Karaçam, *Kur’an-ı Kerim’in Faziletleri*, 176.

¹⁰ (Kur’an-ı Kerim, Müzzemmil, 73/4).

¹¹ (Kur’an-ı Kerim, Bakara, 2/121).

¹² Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 25.

¹³ Ebû Dâvûd, Salât, 1404; Tirmizî, Sevâbü’l-Kur’an, 2904.

“Kur’an’ı mâhirâne şekilde okuyan kimse, Levh-i Mahfûzu yazan çok değerli meleklerle beraberdir. Kur’an’ı kekeleyerek ve zorlanarak okuyan kimseye ise iki kat mükâfat verilir.”¹⁴

Kur’an’ın tecvid ile okunması vacipliği konusunda mütekaddimûn ve müteahhirûn alimlerin icmâsı vardır.¹⁵

Bu konu hakkında tecvid ilminde otorite olan İbnü’l-Cezerî’nin *el-Mukaddime* adlı eserinde yer alan şu beyit çok dikkat çekicidir:

“وَالْأَخْذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتْمٌ لَزِمٌ ... مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ آثَمٌ”

“Tecvidi öğrenmek, ona riayet etmek kat’î bir farzdır; kim Kur’an’ı tecvidsiz olarak okursa günahkâr olur.”¹⁶

Şu halde bu ilmin erkek-kadın, her Müslümana farz olması, kitab, sünnet ve icmâ ile sâbit olmuştur.¹⁷

Tecvidin bu gerekliliğinin iki açıdan ele alınması lazımdır:

- a) Tecvidi bilmesi ve onunla amel etmesi bakımından: Tecvid ilmini bilmesi farz-ı kifâye, onu uygulaması ise her Müslümana farz-ı ayndır.¹⁸
- b) Gerekliliğinin sınırı açısından: Her Müslümanın kıraatini lahn-ı celîden kurtaracak kadar tecvide riayet etmesi farz-ı ayndır, lahn-i hafîden kurtaracak şekilde uyması ise farz-ı kifâyedir.¹⁹

¹⁴ Buhârî, Babü Tefsîri Abese, 4937; Müslim, Salâtü’l- Müsâfirîn, 798.

¹⁵ Cüraysî, Muhammed Mekkî Nasr Nihayetü Kavli’l-Müfîd fî İlmi’t-Tecvidi’l-Kur’âni’l-Mecîd, (Kahire: Mektebetü’l-Edeb, 2011) 18; Husarî, Ahkâmü Kıraati’l-Kur’an, 31.

¹⁶ İbnü’l-Cezerî, Mukaddime, 4.

¹⁷ Karakılıç, Tecvid İlmi, 7; Husarî, Ahkâmü Kıraati’l-Kur’an, 31, Madazlı, Tecvid İlmi, 3; Ahmed Hâlid Şükri, vd., el-Münîr fî Ahkami’t-Tecvid. (Ürdün: Cem’iyyetü Muhâfazati ale’l-Kur’ani’l-Kerîm, 2013), 13.

¹⁸ İbnü’l-Cezerî, Ebu’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, Münîdî’l-Mukriîn ve Mürşidü’t-Tâlibîn, (Beyrut: Darul-Kütübi’l-İlmiyye, 1999), 14; Aliyyü’l-Kârî, el-Minehu’l-Fikriyye, 19; Saçaklızâde Mehmet Efendi Mar’aşî, Cühdü’l-Müküll, (Konya: Vilayet Matbaası, 1872), 45.

¹⁹ Mar’aşî, Cühdü’l-Müküll, 5; Karaçam, Kur’an-ı Kerîmin Faziletleri, 181; Husarî, Ahkâmü Kıraati’l-Kur’an, 31.

1.5. Tecvid İlmini Elde Etme Yolları

Tecvid ilmi üç yoldan tahsil edilebilir:

1.5.1. Sema Yolu

Hocanın okuyup, talebenin dinlemesiyle olur. Bu mütekaddimûnun yoludur.²⁰ Sema, hocanın harflerin sıfat ve mahreçleriyle ilgili verdiği bilgilerin ve uygulamaların talebe tarafından dinlenilmesi ile ilgili bir tekniktir.

1.5.2. Arz Yolu

Talebenin hocasından duyduğu tecvidle alakalı bilgileri ve uygulamaları hocasına kontrol için sunmasıdır. Bu müteahhirûnun uyguladığı yoldur.

1.5.3. Eda Yolu

Hocanın okuması, hocanın okuduğu kısmını talebenin tekrar etmesi, mutekaddimûn alimlerin uyguladığı yoldur.²¹ Kur'an lafızlarının hoca tarafından telaffuz ediliş şeklidir. Hocanın ağzından çıktıktan sonra aynısını hocanın huzurunda talebenin tekrar edip hocasının kontrol etmesini sağlamaktır. İlk devirlerden beri tatbik edilen bu usûl, bir bakıma sema ve arz yolunun bir arada uygulanış şeklidir. Kıraati hocadan dinlemeye sema, talebenin aynısını hocaya okumasına arz, bu iki işlemin aynı anda uygulanıp hata vukuunda hocanın düzeltmesine imkân sunan uygulamaya da edâ denir. Edâ usulünde kıraati hocanın ağzından alma ve ona arz etme işi kısa aralıklarla olmalıdır.

Tecvid öğrenmek için hangi yol veya metod takip edilirse edilsin, tecvid kurallarının ve uygulamalarının mutlaka bir üstâz-ı kâmilin ağzından öğrenilmesi gerekmektedir. Bu durumda şöyle bir soru aklımıza gelebilir: “Madem Kur'an okuyuşunun güzel bir şekilde olabilmesi için mutlaka ustâz-ı kâmilden bir ilim alınması gerekliyse,²² o zaman tecvid ilminin teorik kısmı **neden öğrenilmelidir?**”

Bu soruya şöyle bir cevap verilebilir: İcâzetli olan hocaların silsilesi sahabe-i kirâm

²⁰ Aliyyü'l-Kârî, *Minehu'l-Fikriyye*, s. 20.

²¹ Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 27; Mehdi Muhammed Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd min Ahkâmi't-Tecvid*, thk: Abdü'l-Bâsit Hâşim (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2005), 67; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 183; Şükrî, *el-Münîr*, 11-12.

²² İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 211.

zamanına kadar uzanmaktadır. Böyle uzun bir silsile olmasından dolayı bazı Kur'an hocalarının edâsına karışıklık söz konusu olabilir. Böyle bir durumda özellikle bu zamanın bazı hocalarına tamamen itimâd edilmesi mümkün değildir. Meşhur olan tecvid alimlerinin ele aldıkları tecvid eserleri ile Kur'an hocasından aldığımız kıraatı kıyas yaparak, birbiriyle uygun olup olmadığını tespit etmek mümkündür. Tecvid ilmi öğrenildikten sonra, edâyı hocadan almak kolay olur ve mâhirlilik de artar. Böyle bir durumda hocadan alınan okuyuşun zâyî olması mümkün değildir.²³

1.6. Kur'an-ı Kerîm'in Okunuş Şekilleri

Kur'an-ı Kerîm hız bakımından tahkîk, tedvîr ve hadr olmak üzere üç türlü okunmaktadır. Bütün bu tarzlarla Kur'an-ı Kerîm'i okuyabilmenin delili de Allah Teâlâ'nın Kur'an'daki şu emridir: فَاقْرَأْ مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ “Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyunuz.”²⁴

1.6.1. Tahkîk

Bir şeyin hakkını ilave ve noksansız bir şekilde yerine getirmektir.²⁵ Kurrâ'ya göre tahkîk, her bir harfin hakkını vererek, medleri gerektiği kadar uzatmak, harekeleri ağır ağır, ayırarak okumak, şeddeleri yeterli bir şekilde tutmak ve gunnelerin hakkını vermektir.²⁶

Tahkîk ile okumanın **sebebi**, Kur'an-ı Kerîm'i okumak isteyen kişi bu okuyuş sayesinde dil olarak Kur'an'ın lafızlarına alışır. Bu okuyuş tarzı daha çok talîm içindir.²⁷

Tahkîk olarak isimlendirmesinin **sebebi** ise Kur'an-ı Kerîm tahkîk ile okunduğunda her bir tecvid kuralının hakkı verildiği, bu okuyuş sayesinde tecvid kurallarının en açık hali bilindiği ve bu kuralların olduğu gibi gerçekleştiği için *tahkîk* diye isimlendirilmiştir. Bu okuyuş türü daha çok İmâm Hamza (ö. 156/773) ile Verş'in (ö. 197/812) okuyuşudur.²⁸

²³ Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 26-27.

²⁴ (Kur'an-ı Kerîm, el-Müzzemmil, 73/20); Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Hisar Yayınevi, 2011), 8: 5428.

²⁵ Ezheri, Ebû Mensûr, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbül-Lügâ*, thk: Muhammed Avd Murab, (Beyrut: Daru İhyai Tûrasi'l-Arabi, 2001), 3: 241.

²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 205; Cûraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 26-27; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 4.

²⁷ Hemezanî, Ebu'l-A'lâ el-Hasen b. Ahmed, *et-Temhîd fi't-Tecvid*, thk: Gânim Kaddûri el-Hamed, (Amman, Dâr-u Ammâr, 2000), 50; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 79.

²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 206; Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaâti Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1978), 1: 345; Eskicizâde, Seyyid Ali b. Hüseyin Edirnevî, *Tercüme-i Dürri Yetîm*, (İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmira, 1837), 14.

1.6.2. Hadr

Lügatte “hızlı olmak” demektir.²⁹ Tecvid ilminde ise; Kur’an-ı Kerîm’i tecvid kurallarına riayet etmek sûretiyle en serî okuyuş çeşididir.³⁰ Hadr, tahkîkin tam zıddıdır.

Hadr olarak isimlendirmesinin **sebebi**, bu türlü okuma şeklinde Kur’an-ı Kerîm hızlı bir şekilde okunduğu için hadr olarak isimlendirilmiştir.

Hadr ile okumanın **sebebi** ise, bu okuyuş daha fazla sevap ve fazilet kazanma gayesiyle yapılmaktadır.³¹ Nitekim Kur’an hızlı bir şekilde okunduğunda zamandan tasarruf edilmiş olacak böylece o süre içerisinde daha çok hatim indirilerek bol bol sevap kazanılmış olacaktır. İşte bu düşünce ve niyet insanı hızlı okumaya sevk etmektedir. Hadr ile okunduğunda ayrıca hatimle teravih namazı kıldırılırken cemaatin usanmasının ve namazın ağırlaşmasının önüne geçilmiş olacaktır.

“Hadr seyriyle okuyuşta medler minimum seviyede çekilir. Medd-i muttasıl 2 elif miktarı, şâtıbiyye tarîkine göre medd-i munfasıllar 2 elif, tayyibe tarîkine göre de 1 elif miktarı çekilebilir. Diğer tecvid kuralları terk ve ihmâl edilmez. Bunda vasl ile okuyuş tercih edilir. Lafızların kıvamında okunmasına, harekelerin hazıfsız olmasına, harflerin hakkıyla telaffuz edilmesine dikkat edilir. Bilhassa bu okuyuşta idğâm, ihfâ, kalkale, ğunne ve meddler ihmâl edilmemelidir. Hadr; Nâfi’ (ö. 169/785), İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr (ö. 154/771), Ebû Ca’fer (ö.130/747-48), Ya’kûb (ö. 205/821) ve Kâlûn’un (ö. 220/835) icra ettiği okuyuş tarzıdır. Ancak şunu belirtelim ki, kıraat imamlarının, sadece kendilerine nispet edilen bu okuyuş usullerini icra edip, başkasını tatbik etmedikleri söylenemez. Nitekim onların, sadece o usulü değil, diğer okuyuş usullerini de tatbik ettiklerine dair farklı rivayetlere rastlanmaktadır.”³²

“Hadr mertebesinin ifratı, “Hezrame” (هَزَامَة) dir ki, kelime manası itibariyle, “kıraat ve kelimada sürat” anlamına gelmektedir. Buna “Tahlît” (تَخْلِيط) da denilmektedir. Bu tarz okuyuşta aşırı sürat sebebiyle harfler mahrecinden kayar ve sıfatlarını kaybederler.

²⁹ Ezheri, *Tehzîbül-Lüğâ*, 4: 236; Komisyon, *el-Mu’cemü’l-Vesît*, 2: 32.

³⁰ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1: 207; Cüraysî, *Nihayetü Kavli’l-Müfîd*, 28; Benli, *Tecvid Kuralları*, 48.

³¹ Karaçam, *Kur’an-ı Kerîmin Faziletleri*, 183; Benli, *Tecvid Kuralları*, 48.

³² Benli, *Tecvid Kuralları*, 48-49.

Hemze-i katı'lar, hemze-i vasl şekline girer, heceler karma karışık olur. Bu tarz kıraat kesinlikle haramdır. Aslında kendi dilimizde de kelime veya cümlelerin telaffuzunda vurguya dikkat etmeden hızlı konuşmaktan dolayı bazen anlatılmak istenenin tamamen zıddı bir mananın anlaşılması mümkün olmaktadır. Buna şu cümleyi iki farklı şekilde okuyarak örnek verebiliriz: Bin günahım var, bir günahım yok. Bin günahım var, bir gün âhım yok.”³³

1.6.3. Tedvîr

Tedvîr, dönüp dolaşmak manasına gelir.³⁴ Kur'an kıraatinde hız bakımından bir mertebedir. Bu mertebe, tecvid kurallarını gözetmek sûretiyle tahkîk ile hadr mertebesi arasında orta hızda bir okuma tarzıdır. Üstünlük konusunda tahkik okunuşunu takip eder.³⁵

İbn-i Âmir (ö. 118/736), Âsım (ö. 127/745), Kisâî (ö. 189/805) ve Halef (ö. 229/844) tedvîr ile okumuşlardır. Tedvîr, kurrânın çoğunun tercih ettiği okuyuş şeklidir.³⁶

Bazı alimler bu üç okuyuşun yanı sıra *tertil* tarzından da bahsederler. Ancak şunu belirtelim ki tertilsiz hiçbir okuyuş caiz değildir. Tertîl, bütün okuyuşların ortak özelliğidir. Çünkü Kur'an-ı Kerîm bu okuyuş tarzıyla indirilmiştir. Kur'an-ı Kerîm'in bu okuyuşla okunması Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından teşvik edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadîs-i şerifinde şöyle buyurmuştur: *إِنَّ اللَّهَ يَحِبُّ أَنْ يُقْرَأَ الْقُرْآنَ كَمَا أَنْزَلَ*

“Şüphesiz ki Allah, Kur'an'ı indiği gibi okuyanı sever”.³⁷

Tertîl ile okumanın **sebebi**, bu okuyuş tarzı tedebbür, tefekkür ve hüküm çıkarmak için kullanılır.³⁸ Tertîl diye isimlendirilmesinin **sebebi**, Kur'an'ı Kerîmin kelimeleri yavaş ve düzenli bir şekilde okunduğundan dolayı tertîl diye isimlendirilmiştir.

³³ Benli, *Tecvid Kuralları*, 49.

³⁴ Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Tâcu'l-Luğa*, thk: Ahmed Abdul Gafur el-Attâr, (Beyrut: Daru'l-İlm, 1987). 2: 560.

³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 207; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 345; Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'an*, 331; Fırat, Yavuz, *Tecvid ve Kıraat İlmî Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018), 76.

³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 207; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 29.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 207, 208; Madazlı, *Tecvid İlmî*, 5.

³⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî İlmî't-Tecvid*, thk: Gânim Kaddûri Hamed, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 96; 49; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 345; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 79.

Alimler arasında hızlı ve çok okumanın mı, yoksa az ve ağır ağır, düşünerek okumanın mı daha faziletli olduğunu ihtilâf konusu olmuştur. Alimler delilleriyle birlikte kendi görüşlerini savunmaya çalışmışlardır. Nitekim İbn Kayyım (ö. 751/1350) şöyle der: Kur'an, O'nunla amel edilmesi için indirilmiştir. Kur'an ehli sadece Kur'an'ı okumayı değil, onu anlamak ve onunla amel etmek için de çalışmalıdır. Kur'an'ı ezberleyip anlamını bilmeyen ve onunla amel etmeyen, O'nun ehli değildir. Kur'an-ı Kerîm'in manasını bilmek ve O'nun üzerinde düşünmek imanı olgunlaştırır.³⁹

Kur'an'ı hızlı okuyarak daha çok sevabın kazanılması az ve ağır okumaktan daha faziletli olduğunu düşünenlerin başında İmam Şâfi (ö. 204/820) gelmektedir.⁴⁰

Bunlardan üçüncü görüş de kişiye hangisi kolay gelirse onunla okunmasıdır. İmam Mâlik'e (ö. 179/795) bu konu hakkında sorulduğunda, o da şöyle demiştir: "Bazı insanlara hızlı okumak kolay gelir, yavaş okuduğunda da yanlış yapar. Kişiye hangisi kolay gelirse öyle okuması câizdir."⁴¹ Muhammed b. Velîd et-Turtuşî (ö. 520/1126) de bu konu hakkında şöyle demiştir: "Her kişinin kendi tabiatına uygun olanı ve kolayına geleni okuması müstehaptır. Eğer bir kimseye hızlı ile ağır okumak aynı geliyorsa o halde tertîl önceliklidir."⁴²

1.7. Tecvid İlminin Tarihi

Tecvid dediğimizde yanlış bir algı ile ilk akla gelen med ve çeşitleri ile ihfâ, idğâm, izhâr ve benzeri tecvid kurallarıdır. Halbuki bunlar harflerin ârızî durumları ve sıfatlarıyla ilgili hususlardır. Tecvid denilince akla gelmesi gereken en önemli şey, bizzat mahreci ve لازمî sıfatları itibariyle harfin tashîhi ve tahsînidir. Telaffuzu anında mahrecinden çıkarılmayan veya sahip olduğu lâzımî sıfatı verilmeyen bir harf, içerisinde bulunduğu kelimenin hem yapısını hem de anlamını bozabilir veya değiştirebilir. Diğer taraftan harflerin birbirleriyle teması sonucunda alacağı yeni pozisyonları, özellikle tenvîn veya nûn-i sâkinden sonra gelen harfin iklâb, izhâr, ihfâ, idğâm gibi değişikliğe uğraması gibi

³⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Zâdü'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, thk: Şuayb el-Arnaûti ve Abdü'l-Kâdir el-Arnaûti, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 1: 327.

⁴⁰ Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 190.

⁴¹ Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfid*, 29.

⁴² Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfid*, 29.

ârizî durumlardaki hallerini bilmemek ve gereken uygulamaları yapmamak bize Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden nakille gelen Kur'an kıraatinin yok olmasına sebep olur. İşte bu yüzden İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren tecvidin konuları çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır.

Şimdi tecvid ilminin tarihine göz atarak bu ilmin oluşmasında, gelişmesinde ve bize kadar ulaşmasında ne gibi etkenlerin rol oynadığını ortaya koymaya çalışacağız. Ayrıca mütevâtir on kıraat arasında en çok yaygın olan İmam Âsım'ın Hafs (ö. 180/796) rivayetinin, İslam dünyasında meşhur olmasının sebepleri üzerinde duracağız.

Tecvidin tarihini incelemeye başladığımızda ilk olarak Kur'an'ın indiği toplumun dilini ve özelliklerini bilmek zorunda oluruz. Kur'an'ı Kerîm, her ne kadar bütün insanlığa hitap eden bir kitap olsa da onun ilk muhatapları pek çok kabileden oluşan, ancak ana unsurunu Kureyş kabilesinin oluşturduğu Arap toplumu idi. Mekke ve civarında değişik lehçelere sahip olan bu kabilelerin dili Arapça idi. Kur'an da daha önceki kitaplarda olduğu üzere Allah-u Teâlâ tarafından Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) kendi kavminin diliyle indirilmişti. İlk muhatapları olarak bu toplum, kendilerine kendi dilleriyle hitap eden bu kitabı anlamalıydılar ki hidayet bulsunlar ve Allah'ın emir ve yasaklarından haberdar olabilsinler. Burada üzerinde durulması gereken husus acaba Arapça olarak gönderilen Kur'an'ın dili ile Mekke ve civarındaki Arap toplumunun bildiği ve konuştuğu Arapça aynı özelliğe mi sahipti? Tecvid kuralları ile dil kuralları birbirinden ayrı kurallar mı yoksa tecvid kuralları dediğimiz şey zaten o gün konuşulan Arapçanın kurallarıyla örtüşüyor muydu? İbnü'l-Cezerî'nin⁴³ وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَلَا ... وَالْإِلَهُ أَنْزَلَا ifade ettiği üzere

Kur'an'ı Kerîm'in tecvidli olarak nazil oluşu, ilk muhataplarının da tecvid kurallarını biliyor olmalarını akla getirirse de acaba durum böyle midir? Bu başlık altında Arapların Kur'an'ı Kerîm inmeden önce ne şekilde konuştuklarını, onların konuşmalarında tecvidin yeri var mıydı gibi sorularına cevap aramaya çalışacağız.

Cahiliye dönemine ait kısıtlı metinlere dayanarak, “şu şiirin ya da nesrin şu kelimesinde şu tecvid kuralı uygulanmıştır ve bundan dolayı Kur'an tecvidinin dayanak noktasını cahiliye dönemi dil birikimi teşkil eder” tarzındaki kesin bir sonuca varmanın doğru

⁴³ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 3.

olmadığı kanaatindeyiz. Böyle bir görüşü savunmak için o dönemin sesli kültürünü ayrıntılarıyla resmeden ses kayıtları, o dönemde dilde ortaya çıkan ses olaylarını aktaran sened, tecvid kurallarının delilleriyle bizlere ulaşmasını sağlayan sözlü bir birikimin bulunması gerekmektedir ki mevcut bilgiler bunun imkânsız olduğunu göstermektedir.⁴⁴ Bununla beraber, tecvidin med gibi bazı konuları, Arapların günlük hayatında kullandıkları bazı rivayetlerde görmek mümkündür. Dil ve şiir alimi olan Ebû Abdillâh b. Arabî (ö. 231/846) şöyle demiştir: “Araplar deveye binerken, yere yayıldıklarında, çardak başlarında otururken ve daha birçok durumda şiirleri/kasideleri med (مد) ve (مَظْبُط) ile (yani kelimeleri uzatarak ve yayarak) teğannî yaparak okurlardı. Kur’an indikten sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların deveye binerken ve diğer zamanlarda mırıldandıkları teğannî ile şiir okumanın yerini Kur’an’ın almasını arzulamıştı.⁴⁵

Cahiliye döneminde bu ve benzer rivayetler şunu gösteriyor ki tıpkı bugünkü bildiğimiz tecvid kurallarının câhiliyye dönemin de bulunmazsa da tecvidle ilgili bazı numunelere rastlamak mümkündür. Bunu destekleyecek bazı **aklî ve naklî delilleri** de zikrederek bu konuyu daha açık hale getireceğiz:

1. Kur’an’ı Kerîm nazil olduğu sırada Mekke’deki müşrikler inen ayetleri şu ya da bu şekilde sorgulamaya çalışmışlardı. Ancak bize kadar sahih senedle gelen Kur’an’ın tilavet tarzını, okunuş şeklini ve fonetiğini tartışmamışlardı. En azından bize kadar gelen rivayetler bunu göstermektedir. Bu da gösteriyor ki o günün Arapları bugün tecvidli okunan Kur’an’ın tilavet tarzına aşina idiler.
2. “Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) açıklasın”.⁴⁶ Peygamber Efendimizin (s.a.v.) zamanına kadar konuşulan Arapçanın Kur’an indikten sonra tamamen değişik başka bir dilin meydana gelmesi söz konusu değildir. Çünkü Kur’an insanlara anladığı dille hitap etmektedir.
3. Tecvid kuralı olarak bilinen bazı uygulamaların aslında bu ilme has olmadığı tabiat gereği öyle olduğu dolayısıyla örneklerinin her dilde mevcut olduğuna şahit oluyoruz. Bunun en belirgin delili mahreci aynı ya da yakın olan harflerin idğamlı olarak telaffuz

⁴⁴ Tetik, İbrahim, “Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci” (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2016), 125.

⁴⁵ Hemezânî, *et-Temhîd*, 87; Tetik, İbrahim, “Tecvid İlmi”, 107-108.

⁴⁶ (Kur’an-ı Kerîm, İbrahim, 14/4).

edilmesidir. Bunun sebebi de telaffuzda kolaylık sağlanmasıdır. Bu sadece Kur'an'ı Kerim'e özel bir durum değil, aynı zamanda pek çok dilde ve lehçede de sıkça şahit olduğumuz günlük konuşmalarda da mevcut olan bir durumdur. Bu durum sadece Arap diline özel bir durum değil, zira diğer dillerde de bunun gibi uygulamalara yer verilir. Örneğin Türkçe'de aslı İstanbul ve Safranbolu olan şehirler günlük konuşmalarda "İstambul" ve "Saframbolu" diye telaffuz edilmektedir. Bunun **sebebi** ise telaffuzda kolaylık sağlamak içindir.⁴⁷ Aslında bu tür uygulamalar hemen hemen bütün dillerde mevcuttur. Mesela, İngilizcede "mümkün, imkân dahilinde" anlamına gelen "*possible*" kelimesinin başına olumsuzluk edatı olan "*in*" gelerek "imkânsız" anlamındaki "*impossible*" kelimesini oluşturmuştur. Buradaki "*in*" edatının "*n*" harfi, dudak harfi olan "*p*" harfinden dolayı "*m*" harfine çevrilmiştir. Görüldüğü üzere bu kelimedeki işlem, tecvid'deki iklâb ile aynı mantığa sahiptir. Nitekim tecviddeki iklâbta sakın (ن)dan sonra dudak harfi olan (ب) harfi gelmişken, İngilizce'de de yine sakın (n) harfinden sonra dudak harfi olan (p) harfi gelmiştir. Dolayısıyla her iki durumda da (n) harfi (m) harfine dönüşmektedir.

İdğâm telaffuzda kolaylaştırma ve harflerin birbirlerine yakınlaşmasını sağlayan bir dil kuralıdır. Araplar, mahreçleri aynı olan ve birincisi sakın ikincisi harekeli olan ya da ikisi de harekeli olan aynı ya da birbirine yakın iki harfi telaffuzdaki zorluğu ortadan kaldırmak için dillerini önce bir mahreç bölgesine koyup sonra da tekrar dili aynı yere temas ettirmenin zorluğu sebebiyle bunu ortadan kaldırmak için harfleri birbirine idğâm ederek telaffuz ederler. Örneğin: (أَوْعِظْتَ) kelimesinde (ظ) harfi sâkin olarak, mâbâdindeki (ت) harfi de harekeli gelmiştir. Bazı Araplar (ظ) 'yı (ت) 'ye idğâm ederek (أَوْعِظْتُ) şeklinde okuyorlardı.⁴⁸

Kur'an'ın indiği dönemde Arapların tecvidle ilgili herhangi bir şeyi gündeme getirip tartıştıklarına dair bir bilgi ve belgeye sahip değiliz. Bunu sağlayan asıl etken Arapların

⁴⁷ Tetik, İbrahim, "Tecvid İlmî", 111.

⁴⁸ Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî, *Meâni'l-Kur'an*, thk: Ahmed Yûsuf Necâtî, Muhammed Alî en-Neccâr, Abdü'l-Fettâh İsmâîl eş-Şiblî, (Mısır: Daru'l-Misriyyeti li't-Te'lîfi ve't-Terceme, 2017), 2: 289; Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd, *İdğâmu'l-Kebîr*, thk: Abdurrahmân Hasan el-Ârif, (Kahire: Alemü'l-Kütüb, 2003), 92-93.

Kur'an-ı Kerîm inmeden önce sahip oldukları fonetik dil birikimidir. Sistematik bir şekilde olmasa bile ses kaideleri bir şekilde lehçelerde uygulanmakta, Kur'an-ı Kerîm de bu birikimi arkasına alarak inmekteydi. Bununla beraber tecvid kurallarının bugünkü anlamda teorik olarak belirli ve değişik şekillerde isimlendirilmesinin ve ayrıntılı olarak ahkâmının o dönemde bilindiğini de asla söyleyemeyiz. Bunun sebebi ise o dönemde nahiv veya tecvid ilmi diye bir ilmin henüz teşekkül etmemiş olması ve asıl etkenin tecvid kurallarının isimlendirilmesine o gün itibarıyla böyle bir ihtiyacın olmamasıdır. Harfleri açık bir şekilde telaffuz edilen ve yapısını bozmayarak seslendirilen her metin, içerisinde zaten tecvidi içermekteydi. Dolayısıyla, o dönemde günümüzdeki anlamıyla tecvide ait kavramları ve bu kavramların oluşturduğu bir sistemi aramanın doğru bir yaklaşım olmadığını düşünmekteyiz. **Bu sebeple** söz konusu dönemde olmayan kavramlara yönelik bir beklenti içerisinde olmak, tarihî şartların yeterince anlaşılmaması kaynaklı olduğu söylenebilir.⁴⁹

1.7.1. Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Tecvidin Yeri

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde hiçbir ilim tedvin edilmediği gibi tecvid ilmi diye de bir ilim dalı yoktu. Bu ilmin tedvinin sonradan olması, o ilimle ilgili uygulamaların muhteva itibarıyla olmadığını söylemek son derece yanlış olur. Her ne kadar tecvid ilminin kavramları gelişmemişse de Müzzemmil sûresindeki, “*Kur'an'ı tertil üzere oku*”⁵⁰ ayetine uyarak başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere sahabeden Kur'an ehli olan herkes tarafından Kur'an'ın tertil üzere yani tecvidli bir şekilde okunduğu bir gerçektir. Nitekim rivayet edildiğine göre, Abdullâh b. Mesûd (ö. 32/652-53) bir kişinin Kur'an-ı Kerîm okuduğunu dinliyordu. Okuyucu {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ}⁵¹ ayetini düz bir biçimde med yapmadan okumuştur. Bunun üzerine Abdullâh b. Mesûd, “Allah Rasûlü bana bu şekilde okutmadı” dedi. Bunun üzerine adam, “Peki nasıl okuttu?” diye sordu. Abdullâh b. Mesûd adama, “Bana şu şekilde okuttu” dedi ve ayetteki (فُقَرَاء) kelimesini med yaparak okudu.⁵²

⁴⁹ Tetik, İbrahim, “Tecvid İlmi”. 118.

⁵⁰ (Kur'an-ı Kerîm, Müzzemmil: 73/4).

⁵¹ (Kur'an-ı Kerîm, Tevbe: 9/60).

⁵² İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 239.

Peygamber Efendimizin (s.a.v.) zamanında, bugün bizim bildiğimiz anlamda tecvid ilminin kurallarının belirlenmemiş ve izhar, idğam, ihfâ vs. gibi isimlendirilmelerin yapılmamış olmasına etki eden temel sebepler şu şekilde açıklanabilir:

Hiz. Peygamberin (s.a.v.) döneminde Arap dili, Câhiliye döneminde olduğu gibi olmasa da genelde orijinalini kaybetmeden ve lahne yer vermeyen bir dil özelliğini hala korumaktaydı. O zaman Arapların telaffuzu üst seviyelerdeydi. Böyle bir ortamda tecvid kurallarının kavramlaşması gibi bir bekleyişin içerisinde olmak doğru değildir.⁵³

Kur'an'ın ilk muhatapları Araplar olduğu ve Kur'an da Arapça olarak nazil olduğundan kendi dilleriyle Kur'an okuyan Araplar hata yapmadıkları için hatayı ifade eden "lahn" kavramının, "lahn-i celî" ve "lahn-i hafî" diye iki farklı çeşidinin kavramlaşmaması gayet tabii idi. Ancak İslam topraklarının gelişmesi sebebiyle Arap olmayanların da İslam'ı kabul etmeleriyle birlikte Arapçayı doğru telaffuz edemeyen kimselerin Kur'an okurken yapmış oldukları hatalar sebebiyle hatayı ifade eden böyle bir kavram gelişmiş oldu. Yine yeni Müslüman olmuş bir bedevî günlük konuşmalarında bazı harfleri idğamlı, bazılarını izharlı olarak telaffuz ederken diğer bir kavim ise daha farklı telaffuzda bulunabiliyordu. Bu yüzden bunun bir standardının ortaya konulması zarureti ortaya çıktı. Böylece hangi harflerin idğamlı, ihfâlî veya izharlı okunacağına, hemzelerin tahkîkli mi, teshîlli mi yoksa hafzedilerek mi okunacağı vs. konulara dair kurallar belirlenmesine ihtiyaç hasıl oldu. Tecvid ilmi ve kuralları bir ilim dalı olma yoluna girdi ve tecvidle ilgili pek çok çeşitli kurallar ortaya konulmuş oldu. Yine zaman içerisinde hata yapanların hataları nispetinde her bir hatanın düzeltilmesi adına, doğrusunu gösteren yeni bir kriter ve kural ortaya konularak tecvidin konuları ve hükümleri çoğaldı.

Arap dilini yanlış telaffuzlardan kurtarma çalışmaları ilk olarak hicrî I. Asrın sonuna doğru başlamıştır. Arapların bu tarihten önceki dönemlerde dili yanlışlardan kurtarma ihtiyacını doğuracak kadar lahn yapmadıkları, bundan dolayı ilk asırda Arap yarımadasındaki dilin, orijinal formunu büyük ölçüde koruduğu söylenebilir. Zira, Arapların nahiv ilmi ortaya çıkmadan önce de herhangi bir öğrenim görmeden nesilden nesile aktarılan bir dil yetisi olmasından dolayı, Arapça kuralları son derece düzgün bir

⁵³ Karadavut, Ahmet, "Arap Dilinde Lahnin Doğuşu", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, (1997), 329; Öztürk, Mustafa, *Kur'an Dili ve Retoriği*, (Ankara: Kitâbiyat, 2002), 53.

şekilde uygulanıyordu. Ayrıca hicrî II. asrın ikinci yarısına kadar dil kâideleri sistematik bir ivme kazanmaya başlamıştı.⁵⁴

İslâm'ın sağladığı güç ve kuvvetle Araplar çok zaman geçmeden Arap yarımadasının hudutlarını aşip başka kavimlerle muhatap olmuşlardır. Birçok kavimden çeşitli dilleri konuşan milyonlarca insan İslâm dini ile müşerref olmuşlardır. Bunun sonucu olarak aralarına karıştıkları Arapların selîkası zamanın geçmesiyle bozulmuş ve kendi dillerinde lahn gözükmeye başlamıştır. Aynı zamanda Arap olmayan Müslümanların hac farızasını yerine getirmek için Mekke'ye ve Hz. Peygamberin (s.a.v.) kabrini ziyaret etmek ve çeşitli ihtiyaçları karşılamak için Medine'ye gidişleri, Araplarla Arap olmayanların arasındaki bu kaynaşmayı daha da pekiştirmiştir.⁵⁵

Diğer bir taraftan Araplar ile mevaliler arasında, şehir hayatında örf, adet ve kültür farklılığı olması, bunların arasında evlilik vs. ile etkileşimin dahada hızlı olması sebebiyle birbirinden etkilenmeleri neticesinde dil fasihliğini kaybetmeye başlamıştır. Farklı beldele ve farklı kültürlere sahip insanların birbirleriyle evlenmeleri sayesinde doğan çocukların anne ve babalarından öğrendikleri bu bozuk Arapça onların ana dili haline gelmiştir. Böylece Arap dili nesilden nesile her geçen biraz daha bozulmaya yüz tutmuştur.⁵⁶

Yine fetihlerle beraber Araplar fethettikleri yerlerden köle sahipleri de olmuştur. Bunlar, efendileriyle beraber daha çok Hicaz bölgesinde oturuyorlardı. Böylece Arap ile Arap olmayanlar camide, pazarda, tavafta, vs. farklı yerlerde bir arada bulunuyorlardı.⁵⁷

Arap dilinde çıkan bütün bu bozulmaların, Kur'an-ı Kerîm'in okuyuşunu da etkilememesi mümkün değildi. İslâm dinine yeni girmiş olan mevaliler Kur'an-ı Kerîm'i coşkuyla okumaya başlamışlardı. Bunun neticesinde dilde olan lahnler Kur'an okuyuşuna da yansımıştır. O zamana kadar Kur'an-ı Kerîm'in nokta ve harekelerinin olmaması da dil kuralları bilmeyenler için kelimelerin farklı okunması yolunu açmıştır. Bunun üzerine bu

⁵⁴ Ahmed b. Fâris b Zekeriyâ Ebû'l-Hüseyn, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, thk: Ebu's-Selâm Muhammed Hârûn, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1979); Öztürk, *Kur'an Dili ve Retoriği*, 53.

⁵⁵ Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, (Kahire: Müessetü'l-Hindâvî li't-Ta'lîmi ve's-Sekâfe, 2012), 577; Karadavut, "Lahnin Doğuşu", 7.

⁵⁶ Emîn, *Duha'l-İslâm*, 578.

⁵⁷ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinân, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Beyrut: Daru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002), 1: 78; Karadavut, "Lahnin Doğuşu", 332.

yanlış okumaları önlemek için Kur'an'ı harekeleme ve noktalama faaliyetlerine ihtiyaç duyulmuştur.⁵⁸

1.7.2. Tecvid İlminin Tedvîni ve Diğer İlimlerin İçerisinde Bulunması

Hicri IV. yüzyılda diğer ilimler gibi tecvid de müstakil bir ilim olarak kendi yerini almaya başlamıştır. Bununla beraber bugünkü anlamda kavramlaşması ve konularının genişlemesi zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu ilmin ortaya çıkmasındaki ilk çekirdeğin lahn konusunu olduğunu söyleyebiliriz.

Yukarıda değindiğimiz sebeplerle fasih Arapça'da bozulmalar vuku bulmuş, insanlar lahni normal olarak görmeye başlamışlardır. Bunu gören o zamanın alimleri bu duruma müdahale etmişlerdir. Bir örnek verecek olursak Dâni'nin *et-Tahdîd* kitabında İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) قَمَطَرِيا kelimesini (م) yerine (ن) olarak okuyanın çok olduğunu ve İbn Mücâhid'in müdahale ederek tashihte bulunduğunu rivayet etmektedir.⁵⁹

Tecvid ilmi ortaya çıkmadan evvel bazı tecvid kuralları başka ilimlerde yer almaktaydı. Bu ilimlerin arasında tecvid kurallarıyla en fazla ilgilenen nahiv, tefsir, kıraat gibi ilimler olmuştur. Örneğin İbn Cinnî'nin (ö. 332/934) *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb* eserinde idğâm, işmâm gibi tecvid konuları hakkında bilgi verilmektedir.⁶⁰

Her ne kadar hicrî IV. Asrın başlarına kadar tecvid ilminin bazı konuları nahiv, tefsir, kıraat gibi bazı ilim dalları içerisinde kısmen yerini almış olsa da hala sistematik bir ivme kazandığını söyleyemeyiz. Bundan dolayı yalnız bu eserlerden faydalananarak Kur'an-ı Kerîm'i okumaya kalkışmak, gerektiği gibi tecvid kurallarını tatbik etmek mümkün değildir.⁶¹

Bunun **sebeplerini** şu şekilde açıklayabiliriz:

Arap dili alanında veya tefsîr ve kıraat alanlarında eser yazan müelliflerin tecvid

⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz: Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, (İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, 1997), 68-69.

⁵⁹ Dâni, *et-Tahdîd*, 117.

⁶⁰ İbn Cinnî, Ebu'l-Feth, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*, Beyrut: (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1: 55.

⁶¹ Tetik, "Tecvid İlmi", 224.

konularını kendi bakış açısından görmesidir.

Diğer alanlarda eser yazan müellifler tecvid konularını ele aldıklarında eser çok uzayacağından dolayı bu konuları gerek duyulduğu kadarıyla ele almışlardır, eserleri hakkında çeşitli eleştiriye sebep olabilecek uzatmalardan kaçınmışlardır.⁶²

Bütün bunlar gösteriyor ki tecvid ilmi her ne kadar diğer ilimler arasında yerini almışsa da hicrî IV. Asrın başlarına kadar müstakil bir ilim olarak henüz oluşmamıştır.

1.7.3. Tecvid İlminin Müstakilleşmesi

Tecvid ilmindeki ilk müstakil eser, Ebû Müzâhim Mûsâ b. Ubeydullah'ın (ö. 325/937) *el-Kasîdetu'l- Hâkâniyye / Râiyye* isimli eseri kabul edilmektedir⁶³. Bununla ilgili olarak İbnü'l-Cezerî *el-Gayetü'n-Nihâye* eserinde şöyle demiştir: “Bildğim kadarıyla tecvid ilminde ilk eser veren Hâkânî'dir ve onun kasidesi meşhurdur. Bu kasideyi hâfız Ebû 'Amr şerh etmiştir.⁶⁴ Hâkânî'nin tecvide dair ilk eserin müellifi olarak tanınmasını sağlayan bu kaside elli bir beyitten oluşmaktadır. Önceki dönemlerde ele alınan kıraat eserlerinde tecvid bilgilerine rastlamak mümkündür. Fakat bunlardan farklı olarak Hâkânî bu kaside ile tecvide dair meseleleri müstakil bir eserin içerisinde toplamayı denemiştir. Tecvid ilminin bütün konularının yer almadığı bu eserde, Kur'an'ı doğru okuyamayanların bir başkasına Kur'an okutamayacağı, kıraatin bu ilmin ayrıntılarını bilen âlimlerden alınmasının gerekli olduğu, mütevâtir kıraat imamlarının adları, Kur'an-ı Kerîm'in tertîl üzerine okunması, kıraat esnasında harflerin usûlüne uygun bir şekilde çıkarılması, medler, izhar, ihfâ gibi kurallarını hemze, hâ-i kinâye ve (ج) harfinin özellikleri, vakf ve ibtidâ, mîm ve nûn harflerinin okunuşlarından doğan özellikler, Kur'an-ı Kerîm okuyan kişinin aynı zamanda onun emir ve yasaklarına da uymasının gerekli olduğu gibi hususlar ele alınmıştır.⁶⁵

Tecvid alanında müstakil eser yazılmasının **sebeplerini** İbrahim Tetik “Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci” adlı doktora tezinde şu şekilde

⁶² Tetik, “Tecvid İlmi”, 212.

⁶³ Şeref, Cemâl Muhammed, *Hedyü'l-Mecîd*, (Tanta: Daru's-Sahabeti li't-Turas), 16.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Ğayetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, (Kâhire: Mektebetü İbn-i Teymiyye, 1932), 2: 321.

⁶⁵ Çetin, Abdurrahman, "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 165-166.

sıralamaktadır:

1. Günümüze ulaşan ilk tecvid çalışması öncesi eserlerin geneline baktığımızda özel olarak kaideleri ele alan herhangi bir eserin bulunmadığı görülmektedir. Tecvide ilişkin birçok unsurun mevcut olsa da kendi amaçlarına hizmet edecek tarzda gerek dilbilim gerek tefsîr birikimi gerekse dilbilim eserlerinin ilgili yerlerinde bölük pörçük, serpiştirilmiş bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Bu sebepten dolayı Kur'an okumadaki kaidelerin detaylıca yer aldığı tüm konular, ilk olarak şümullü tecvid eserleri arasında yerini almaya başlamıştır.
2. Dilbilim ve kıraat eserlerinde yer alan tecvid unsurlarına sistematik bir üslup dâhilinde yaklaşım getirilememiştir. Konular tecvid ilminin birçok yönüne ışık tutacak mahiyette işlense de tecvid bilgilerini edinmek isteyen şahıslar için Kur'an tilâvetinde kullanılmak üzere, Kur'an'ı okuma esnasında karşılaşacağı tüm problemlere cevap olabilecek nitelikte bir üsluptan bahsedebilmek güçtür. Dilbilim, filolojik tefsîr ve kıraat kitaplarının ses unsurlarına yaklaşımları, baş gösteren problemleri kendi perspektifinden ele alma biçiminde şekillenince sırf Kur'an'ı okumayı amaçlayanlar için yeni bir metodoloji geliştirme ihtiyacı duyulmuştur. Böylece ses konularına getirilen tâlî yaklaşımın önüne geçilmiştir.
3. Tecvid eserlerinden önce yazılan dilbilim ve kıraat eserlerinde ses konularına dair tartışma ortamının bulunması, Kur'an harflerinin telaffuzunda olması gereken nihâî seslendirme biçiminin müstakil eserlerde tespit edilme ihtiyacını doğurmuştur. Mezheplerin görüşlerinin pratize edilmesi için yazılan ilmihal kitaplarına benzer şekilde tek bir imamın okuyuş özelliklerini yansıtan ya da ses konularına dilbilimcilerin ulaştıkları nihai fikirlerle yaklaşma ihtiyacı, tecvid eserlerinin telif edilme gereksinimini iyiden iyiye hissettirmiştir.
4. Tecvid eserlerinin ortaya çıkmasındaki en temel gereksinimlerden biri de ele alınan tüm konuların Kur'an'dan verilen örneklerle detaylandırılmamasıdır. Örneğin dilbilim eserlerinde birçok ses konusu bulunmasına karşın bu konuların daha iyi anlaşılması için verilen örnekler bazen şiir kitaplarından bazen de halk arasında yerleşik kullanımlardan derlenmekteydi. Sırf Kur'an bağlamında ses konularına yaklaşımı gerektiren eserlere ihtiyaç duyuldu ki tecvid eserlerinin ortaya çıkması bu ihtiyacı

karşılamayı amaçlıyordu.⁶⁶

1.7.4. Endülüs Döneminde Tecvid İlmi

Bu dönemde (711-1492) diğer ilimlerde önemli eserler ortaya çıktığı gibi tecvid ilmi de kavramsallaşma ve sistematik bir ivme kazanmıştır. Her ne kadar tecvid ilmi Hâkânî'nin Kasidesiyle yazılmaya başlamış kabul edilse de tecvid kurallarını sistematik bir şekilde kapsayıcı niteliğe sahip kitaplar bu zamanda yazılmaya başlamıştır.

Bu döneme kadar tecvid telifleri konusunda geride kalması ve Endülüs gibi İslâm dünyasının merkezinden uzak olan bir bölgede tecvid ilminin zirve denebilecek bir konum kazanmasının sebeplerini aramaya çalışacağız. Bu konunun bir veya birkaç etkenle tamamen açıklanacağı gibi bir iddianın içerisinde değiliz, fakat en azından bu dönemdeki tecvid çalışmalarını anlamaya yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Bu **etkenleri** şöyle sıralayabiliriz:

1. Bunlardan birincisi Endülüs'teki çeşitli kavimlerin birbiriyle iç içe geçmesidir. Tecvid kaidelerinin oluşmasındaki temel etken, İslamiyet'e yeni giren ve Arap olmayan toplumların kendi dillerindeki telaffuzu örnek alarak Kur'an-ı Kerîm'in kelimelerini seslendirmeye kalkışmalarıdır. Endülüs Müslüman toplumunda yabancı etnik unsurların diğer Arap bölgelere nazaran çok daha fazla olması, halkın Kur'an-ı Kerîm'i yanlış okumasına sebep olmuştur. Böyle bir durumun karşısında âlimler konuyla ilgili ciddi çalışmalara yönelmişlerdir.⁶⁷ O zamanki Arapçada bozuklukların Kur'an'ın okuyuşuna da sıçramaması için Dâni gibi alimler bu doğrultuda önemli eserler kaleme almışlardır.
2. İkinci olarak, bilimsel kalkınma hamlelerinin kıraat ve tecvid eserleri üzerinde esaslı değişimleri meydana getirmesidir. Hicrî dördüncü ve beşinci yüzyıl, siyâsî ve içtimâî açıdan karışık bir dönem olarak nitelenebilir. Doğu İslâm âlemi haçlılarla sonra Moğol istilâlarıyla boğuşurken batı İslam dünyası dediğimiz Endülüs'te ise bir siyasî ve içtimâî istikrarın bulunmasıdır.⁶⁸

⁶⁶ Tetik, İbrahim, "Tecvid İlmi", 229-230.

⁶⁷ Tetik, İbrahim, "Tecvid İlmi", 259.

⁶⁸ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, 178; Mehmet Emin Maşalı, *Târîhi ve Temel Meseleleriyle Kıraât İlmi*, (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 68; Tetik, "Tecvid İlmi", 259-260; Demirci, Nur Kübra, "Kıraat İlminin

3. Dâni'nin *et-Tahdîd* kitabında ifade ettiği gibi, bu eseri kaleme almasının sebebi, o zamanda sadece Kur'an'ı okuyanların değil de Kur'an hocalarının da tecvid kurallarını ihmâl etmeye başlamasıdır.⁶⁹ Dâni'nin bu sözünden, yaşadığı dönemde Müslümanlar içerisinde Kur'an'ı Kerîm okurken tecvid kurallarına riayet etmeyenlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bunu gören Dâni, Kur'an'ın nasıl okunması gerektiğini maddeler halinde yazarak bir kitap hazırlamıştır.
4. Tecvid çalışmalarında Endülüs'ün öne çıkmasının başka bir sebebi de bu bölgede diğer İslam dünyasına nazaran siyasi açıdan istikrarın bulunmasıdır. Doğu İslâm dünyası Moğol istilâsıyla gücünü harcarken Endülüs'teki ilim zirve noktaya ulaşmıştır.⁷⁰

Endülüs bölgesinin yöneticileri, Allah'ın kitabının öğrenilmesi konusunda insanları çok teşvik etmekteydiler. 1227-1237 yılların arasında Endülüs'ün doğu kısmında hüküm sürmüş İbn Hûd'un kardeşine vasiyet ederek kendi çocuklarına Allah'ın kitabını öğretmesi rivayetlerde geçmektedir.⁷¹

Endülüs döneminde yazılan Mekki'nin *er-Riâye*; Dâni'nin, *et-Tahdîd* eserleri tecvid ilmi açısından en önde gelen kitapları arasındadır.

1.7.5. Endülüs Döneminden İbnü'l-Cezerî'ye Kadar Tecvid İlmi

Endülüs döneminden sonra İbnü'l-Cezerî'ye kadar olan dönemin, önemli çalışmalar yapılmakla beraber genel olarak tekrardan oluşan bir dönem olduğu söylenebilir. Sarsarî (ö. 656/1258) tarafından kaleme alınan "*Kasîdetü'ş-Şâriha fî Tecvidi Sûreti'l-Fâtiha*" eseri, Fâtiha sûresinin kurallarını ve okuyuşta dikkat edilmesi gereken hususları açıklamıştır. Zira Fâtiha sûresiyle ilgili eserler ilk dönemlerden beri ele alınmaya başlanmıştır.⁷² Buna rağmen özgün diyebileceğimiz eserler de bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ve tecvid alanında bir ilk olarak ortaya çıkan ve harflerin mahreçleri şema olarak ele alan İbn Vesîk'in (ö. 654/1256), *Kitâbün fî Tecvidi'l-Kıraat ve Mehârici'l-Hurûf* eseridir. Sonrasında şemalandırma metodunu kullanıp tecvid alanında yazılan

Endülüs'e İntikalinde Mısır Kıraat Âlimlerinin Etkisi", (Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2019), 66.

⁶⁹ Dâni, Osmân b. Saîd Ebû Amr, *et-Tahdîd fî'l-İtkâni ve't-Tecvid*, thk: Hamed, Gânim Kaddûrî, (Bağdat: Dâru'l-Enbar, 1988) 66.

⁷⁰ İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn*, 178.

⁷¹ Îsâ, Abdülhamîd, *Târîhu't-Ta'lim fî'l-Endülüs*, 237.

⁷² Bâbânî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1: 623.

eserlerin bu eserden etkilendiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber içerik bakımından önceki eserlerin ele aldığı konuların dışına çıkmamıştır.⁷³

Bu dönemde yapılan tecvid çalışmaların **sebeplerini** şöyle sıralamak mümkündür:

1. Önceki alimlerin eksik bıraktığı konuları ve görülen eksikleri tamamlama isteği.
2. Sevap niyetiyle Allah'ın kitabına hizmet etme isteği.
3. Kendisine sorulan soruları risâle olarak hazırlayıp medrese veya üniversite öğrencilerinin tecvid konusundaki ihtiyacını karşılama düşüncesi.
4. Halkın içerisinde görmüş olduğu Kur'an'ı Kerim'i okuma hatalarını düzeltme çabası vb.⁷⁴

Bu döneme kadar yazılan eserlerde genellikle, Kur'an okumaya başlamadan önce maddî-manevî kirlere temizlenmek, Kur'an okumanın faziletleri, harflerin mahreçleri, sıfatları, karıştırılması muhtemel harflerin karşılaştırmalı olarak tetkik edilmesi ve bunların şemalandırılması, ilk dönemden başlamak üzere tecvidle ilişkilendirilebilecek rivayetlerin incelenmesi, dirayet ve rivayet metodunun mezc edilmesi, dönem dönem şekil değiştiren hatalı okuyuşların önüne set çekme çabaları gibi neredeyse tecvid ilminin içerdiği tüm mevzularla ilgili bahisler açılmış ve gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. Dolayısıyla bundan sonraki müelliflerin tecvid ilminde yenilik hamleleri yapabilmeleri ve öncü pozisyonunda bulunarak yeni bir akım başlatabilmeleri için ciddi oranda bir efor kaydetmeleri gerekecektir. Dönem sonrasında kaleme alınan eserlerin tarihsel gelişimi, reformist hamleler gerçekleştirebilen, adından söz ettirebilecek nitelikteki eserlerin nadirattan olduğunu haber vermektedir.⁷⁵

1.7.6. İbnü'l-Cezerî Dönemi Tecvid İlmi

25 Ramazan 751'de (m. 26 Kasım 1350) Dımeşk'te doğan,⁷⁶ tecvid ilminde çığır açan ve bu ilimde gelmiş geçmiş en otorite kişi olmayı başaran Ebü'l-Hayr Şemsüddîn

⁷³ Altıkulaç, Tayyar, "İbn Vesîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 445; Tetik, "Tecvid İlmi", 305.

⁷⁴ Dâni, *et-Tahtîd*, 66; Tetik, "Tecvid İlmi", 327.

⁷⁵ Tetik, "Tecvid İlmi", 311.

⁷⁶ Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999) 20: 551-557.

Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'dir.

Ali Osman Yüksel, İbnü'l-Cezerî'nin tecvid alanında 100 eser içeren bir listesini hazırlamıştır. Onun tecvid ilminde bu kadar eser yazması bu ilme vukûfiyetini göstermektedir.⁷⁷

İbnü'l-Cezerî'nin tecvid alanındaki yapmış olduğu çalışmalar hem kendi dönemini ve hem de sonraki dönemi büyük oranda etkilemiştir. Şimdi ise bu etkilenmenin **sebeplerine** değinmeye çalışacağız.

1. İbnü'l-Cezerî'den önceki yaklaşık üç yüzyıldan fazla bir zaman içerisinde kapsamlı ve adından söz ettirilebilecek bir eser verilememiştir. Bir önceki bölümde temas ettiğimiz özgün eserler bile Endülüs döneminin eserlerine nazaran sönük kalmış, bu çalışmalar ilim dünyasında etkisini ciddi anlamda sürdürmüştür. Kısacası, İbnü'l-Cezerî'ye kadar bunları aşabilecek bir çalışmaya rastlamak mümkün değildir. Zaten böyle bir ihtimal mümkün de gözükmemektedir. Bunun nedeni, elimizde bulunan eserlerin çoğunun çıkış noktasının Endülüs dönemi tecvid eserlerini ihtiva etmesidir. Dolayısıyla artık tecvid ilminde Endülüs'tekine benzer nitelikte kaliteli eserler verilmeye ve yeni bir soluklanmaya ihtiyaç duyulmaktaydı. İbnü'l-Cezerî'nin eserleri bu zamanın gereksinimlerini karşılamaya matuf olarak hazırlanarak tecvid ilmine önemli katkılar sağlamıştır.⁷⁸
2. İbnü'l-Cezerî ilim tahsil etme ve eğitim-öğretim faaliyetleri için İslam dünyasının çeşitli bölgelerine seyahat etmiştir. Bunun yanı sıra o, yapmış olduğu görevler sebebiyle halk ve ulemâ nezdinde meşhur olmuştur.⁷⁹
3. İbnü'l-Cezerî tecvid ilmiyle alakalı pek çok eseriyle birlikte diğer birçok ilimde de önemli eserler vermiştir. İbnü'l-Cezerî kıraat, tefsîr, hadîs, usûl-ü hadîs, mev'iza, fıkıh, akâid, kelâm, siyer, târih, terâcim, siyâset bilimi, dil ve edebiyât, tıp, astronomi ve tasavvuf gibi çok kıymetli ve çok çeşitli dallarda önemli eserler yazmıştır.⁸⁰
4. Endülüs döneminde de zikrettiğimiz gibi ne zaman yöneticiler ilim dünyasına hürmet gösterdiyse o zaman asırlara meydan okuyan eserler ortaya çıkmıştır.

⁷⁷ Ali Osman Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, (İstanbul: M.Ü.İ.F.V. Yayınları, 1996), 201-203.

⁷⁸ Tetik, "Tecvid İlmi", 334.

⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 2: 249-250; Maşalı, *Kıraât İlmi*, 89.

⁸⁰ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, 201.

5. Mısır'da İbnü'l-Cezerî ile Kutlubeg arasında bir ticarî anlaşmazlık meydana gelmiştir. Böylece Mısır'dan ayrılmaya mecbur kalmıştır. Oradan Osmanlı'nın payitahtı olan Bursa'ya gelip Osmanlı padişahı tarafından güzel bir şekilde ağırlandı. Ankara savaşında esir düşmüş, Timur kim olduğunu bilerek ona hürmet gösterip Maverâü'n-Nehir bölgelerine hizmet etmek için göndermiştir. Orada önemli hizmetler yapmıştır.⁸¹
6. Kıraat ve tecvid ilminin gerek usûl gerekse müelliflerin biyografisiyle ilgili alanlarda önemli eserlerin yanında gerek manzûm gerekse nesir tarzda eserler vermesi de şöhretini artıran nedenlerden biridir. Bir âlimin bir ilmin üslûbunu, konu içeriklerini ve tarihsel bağlantılarını ayrı birer tema olarak tespit edip eserlerini bu hususlar üzerinden şekillendirmesi o dönem için ciddi bir atılımdır. Bu farkındalık gerek halk gerekse âlimler nezdinde karşılığını görmüştür. Kıraat ve tecvid denilince İbnü'l-Cezerî ve eserleri akıllara gelir olmuştur.⁸²
7. İbnü'l- Cezerî'yi kıraat ve tecvid alanında bu denli öne çıkaran hususların başında onun, belli bir kaynaktan gelen kıraat ve tecvid bilgisiyle yetinmemesi ve kendinden önceki eserlerden istifade edebilme başarısını göstermiş olması gelmektedir.⁸³

Bütün bunlar gösteriyor ki bu büyük âlimin zikrettiğimiz ilimlerde önemli eser verecek kadar alana vâkıf olması, onun tecvidin ne gibi süreçlerden geçtiğini ve kendi zamanında bu ilimde ne yazılması gerektiğini gayet iyi bildiğini göstermektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin en önemli düşüncelerinden birisi de Kur'an'ı Kerîm'i tecvidsiz okuyan kimsenin günahkâr olduğu görüşüdür.⁸⁴

İbnü'l-Cezerî'nin sonraki dönem kıraat ve tecvid çalışmalarına olan etkisi ile alakalı, onun eserleri üzerine kaleme alınan incelemeler yani tahrîrât edebiyatından anlaşılabilir. Zira İbnü'l- Cezerî sonrası süreçte onun eserlerini kaynak ve muhteva analizine tabi tutan devasa bir külliyat varlık kazanmıştır.⁸⁵

1.7.7. İbnü'l- Cezerî'den Sonra Tecvid İlmi

Yukarıda Endülüs döneminin tecvid alanında verimliliğini anlatırken o zamanın siyasi

⁸¹ Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 554.

⁸² Tetik, "Tecvid İlmi", 353.

⁸³ Maşalı, *Kıraât İlmi*, 88.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 3.

⁸⁵ Maşalı, *Kıraât İlmi*, 92.

istikrarının ve yöneticiler tarafından verilen desteğin, bu verimliliğin sebeplerinden biri olduğunu söylemiştik. Bu dönemde de bu gibi etkenlerin olmadığını söylemek mümkün değildir. Zira, bu dönemde yazılan tecvid kitapları öncekilerin şerhleri, şiirsel eserler, *Risâletü'd- Dâd* gibi sadece bir harfî konu alan eserlerdir. Akhisârî'nin (ö. 1043/1633) *Şerhu'd-Dürri'l-Yetîm fi't-Tecvid* eseri buna örnek teşkil eder.⁸⁶ Söylemeye çalıştığımız, önceki alimlerin eserlerinden tamamen kopuk, başka bir şeyin, yeniliğin ortaya konulması değil, önceki alimlerin tamamen taklit edilmesidir.

Bu dönemin tecvid ilminde “durağanlaşma dönemi” olarak değerlendirilmesinin **sebeplerini** şöyle sıralayabiliriz:

1. Genel olarak tecvid eserlerinde yerleşmiş olan nitelikli eser verme keyfiyeti zayıflamış, artık eser adlarında bile yazarlar birbirlerini taklit etmekten çekinmemişlerdir.
2. Belli konularla ilgili zaten daha önceki dönemde aynı eserlerin, ilaveten aynı isme ve içeriğe sahip eserlerin ele alınmaya devam etmesi boğucu bir yapının oluşmasını beraberinde getirmiştir.
3. Geçmiş dönemlerde manzûm eser vermedeki karakteristik gerekçeler değişmiş bunun yerini tamamen İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sine benzer çalışmalar yapılmak suretiyle tecvid ilmi bir kısır döngüye çevrilmiştir.
4. İbnü'l-Cezerî öncesinde şerh geleneğinin oluşması, eserlerin içeriklerinin açıklanması, eğitim anlayışının derinleştirilmesine yönelik bir gayeye matufken, durağanlaşma döneminde tek hedef müellifin tanıtılması ve eserlerinin şerh edilmesine dair olmuştur. Bu da özgün sistematığını ve konu bütünlüğünü kapsayacak eserlerin kaleme alınmasına darbe vurmuştur.
5. Böyle olumsuz bir ortamda önceki dönemlerde pek rastlanması mümkün olmayan muhtasar vb. adları taşıyan eserlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.
6. Belki de değinmeye çalıştığımız bu gerekçelerin hepsinden daha önemlisi ve talihsiz olanı, Mar'âşî'nin (ö. 1145/1732) *Cühdu'l-Mukıll* gibi dirayet metodunu içeren eserlerin azınlığa düşmesidir. Normalde içtihadı müsait olan tecvid ilmi rivayet metodunun hâkim olduğu bir ilim dalına dönüştürülmüş, böylece kıraat ilmine benzer

⁸⁶ Tetik, “Tecvid İlmi”, 360.

bir hal almıştır. Kıraat ilminde nasıl ki Hz. Peygamberimiz 'den (s.a.v.) imamlara ulaşınca kadarki rivayet silsilesi ve bunların ilettiği malumatlar hiçbir değişikliğe taviz vermeden aktarılıyorsa, tecvid ilminde de tedvin dönemi müelliflerinin aktardığı bilgiler birer emanet olarak sayılmış ve bunların bir adım ötesine geçilememiştir. Kıraat ilminde bu metot tatbik edilmesi gereken bir yöntem olmasına rağmen tecvid ilminde bunu destekleyen bir delile rastlamak mümkün değildir. Halîl b. Ahmed, Sîbeveyh (ö. 180/796) ve diğer dil âlimlerinin öncülük etmeleriyle başlayan, sonrasında ilk tecvid eserinin yazılması ve diğer tecvid âlimlerinin de sürdürdüğü dirayet mekanizması artık, “geçmişteki şu âlimin dediği gibi...”, “görüşümüzü şu âlime dayandırıyoruz” gibi kalıp ifadelerle sınırlanmış, çoğu kez görüşler arasında tercih yapmaktan, savunduğu fikirlerin gerekçesini dahi sunmaktan uzak müellif tercihleriyle rivayet ağırlıklı bir içeriğe bürünmüştür.⁸⁷

Bu dönemde tecvid ilminin bir durağanlaşma dönemi geçirmesinin sebeplerinin araştırılması gereken bir konu olduğunu düşünüyoruz. Yeni araştırmacılar için araştırmaya açık olan bir kapıdır.

1.7.8. Günümüzde Tecvid İlmi

Modern döneme geldiğimizde ise bu dönemde yazılan tecvid kitaplarında genelde klasik döneme nazaran sadece tecvidin öz olarak bilinen konularının yanı sıra tecvidin târihi, tanımı, tecvid ile okumanın hükmü, istiâze-besmele, Kur'an'ın fazileti ve Kur'an okumanın âdabları gibi konulara yer verilmiştir.⁸⁸

Bu dönemde yazılan en önemli kitapların bazıları şunlardır: Ahmed Hâlid Şükrî vd. (komisyon) tarafından *el-Münîr fî Ahkâmi't-Tecvid* isimli eser Ürdün'de defalarca baskısı yapılan ve oradaki üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan hacimli bir Tecvid kitabıdır. Yine Eymen Rüşdî Süveyd'in, *et-Tecvidu'l-Musavver* adını verdiği kitabında, bilgisayar programlarından faydalanarak mahreç bölgelerini, ağız, dil, geniz ve ses tellerini fotoğraf ve resimler halinde göstererek tecvid kurallarını anlatmaya çalışmıştır.⁸⁹ Eymen Rüşdî Süveyd'in bu kitap Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Sağlam tarafından Türkçe tercüme

⁸⁷ Tetik, “Tecvid İlmi”, 368.

⁸⁸ Şükrî, *el-Münîr*, 9-26.

⁸⁹ Süveyd, Eymen Rüşdî, *Tecvidu'l-Musavver* (Dimaşk: Mektebetü İbnü'l-Cezerî, 2011), 1: 59-171.

edilmiştir.

Türkiye’de ise bu dönemde yapılan çalışmalarda Kur’an’ı Kerim okumanın fazileti, hafızlığın önemi, mahreçler, sıfatlar gibi konular ele alınmaktadır.⁹⁰

Klasik dönemde bulunmayıp modern dönemde yer alan konuların ortaya çıkış **sebeplerini** şöyle sıralayabiliriz:

1. Modern dönemde ortaya çıkan bilgisayar programları sayesinde teknolojinin sağladığı imkanlarla görsellerin ve çizimlerin tecvid kitaplarında kullanılması.
2. Bu dönemde yazılan tecvid kitaplarının başında Kur’an okumaya yönelik teşvik bulunmaktadır.
3. Bir başka sebep de bazı kitapların ortaya çıkış nedeni, genellikle üniversite câmiasının tecvid ilminde ihtiyacını karşılamasıdır.⁹¹

Tecvid ilminin ortaya çıkışı, gelişmesi ve durağanlaşmasının sebeplerine değinildikten sonra şimdi ülkemizde ve İslam dünyasında en çok okunan Âsım kıraati Hafs rivayetinin bu kadar meşhur olma sebeplerini aramaya çalışacağız. Bu sebeplere değinmeden önce ilk başta Hafs’ın hayatı ve ilmi şahsiyetini ele almanın isabetli olduğunu düşünüyoruz.

1.8. Hafs b. Süleymân

Hafs b. Süleymân b. el-Muğîra el- Esedî el-Bezzâz el-Kûfî el-Ğâdirî hicri 90 senesinde doğmuştur. El-Kûfî lakabı onun bu şehirde yetiştiğini ve ömrünün büyük kısmını burada geçirdiğini anlaşılmaktadır. Çocukluğunu hocası ve aynı zamanda üvey babası olan Âsım’ın yanında geçirmiştir. Onun himâyesinde yetişen Hafs ona defalarca Kur’an okumuştur. Âsım, Ebû Abdurrahman es-Sülemî’den (ö. 73/692 [?]) öğrendiği okuyuş tarzını Hafs’a; Zir b. Hubeyş’ten (ö. 82/701) öğrendiğini de diğer râvîsi Ebû Bekir b. Ayyâş’a (ö. 193/809) okuttuğunu söylediğine göre, Hafs’ın kıraat ilmindeki senedi; Âsım b. Behdele- Ebû Abdurrahman es-Sülemî- Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)-Hz. Peygamber (s.a.v.) kadar ulaşmaktadır. Bir süre Bağdat ve Mekke’de Âsım’ın kıraatini okutmuştur.⁹²

⁹⁰ Abdurrahman Çetin, *Kur’an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 17-74.

⁹¹ Benli, *Tecvid Kuralları*, 6.

⁹² Ebu’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü’l-Cezerî,

1.8.1. İlmî Şahsiyeti

Hafs b. Süleymân'ın, Kûfe kadılığı gibi önemli bir görevde bulunması, onun, kıraat dışındaki ilimlerle de meşgul olduğunu göstermektedir. Ancak, onun en çok iştigal ettiği, öğrenme ve öğretmeye ömrünün büyük bir kısmını ayırdığı ilim, kıraat ilmidir. Hadis ilmiyle de meşgul olmuştur.⁹³

Hadis ilmiyle ne kadar uğraşmışsa da kıraat ilminde olduğu kadar bu ilimde başarı gösterememiştir. Zehebî (ö. 748/1348) onun ilmi şahsiyetini değerlendirerek onun kıraat konusunda sika, olarak değerlendirmiştir. Lâkin kıraat ilminde olduğu gibi hadîste öyle değildir.⁹⁴ Hadîs ilminde yeri onun kıraat râvîliğine mâni değildir. Zehebî gibi âlimlerin yapmış olduğu değerlendirmelerde hadis ilminde onun rivayeti kabul edilmezse de onun kıraatta güvenilirliği hakkında âlimler tarafından ittifâk edilmiştir. Bunun için onun hadîs rivayetleri ile kıraat rivayetleri kesinlikle birbirinden ayrı tutulmalıdır.⁹⁵ Bu durum şunu da gösteriyor ki: İbnü'l-Cezerî, İbnü'l-Münâdî'nin (ö. 336/947) şöyle dediğini nakleder: Hafs uzun zamandır Âsım'dan Kur'an okumuştur. İlk dönemdeki âlimler hıfz konusunda onu, Âsım'ın diğer râvîsi olan Ebû Bekr b. Şu'be b. Ayyâş'dan daha üstün saymışlardır, Âsım'dan okuduğu kıraatları çok güçlü bir hafıza ile ezberde tutuyordu. O, bu açıdan zamanın en iyi okuyucusu olmuştur. Âsım'dan aldığı kıraatları Hz. Ali'ye kadar ulaşmaktadır.⁹⁶

Onun önemli öğrencilerinden ve onun rivayetini nakleden iki tarîk bulunmaktadır:

1. Ubeyd b. es-Sabbâh (ö. 219/833) Tarîki,
2. Amr b. es-Sabbâh (ö. 221/835) Tarîki.

Ubeyd b. Sabbâh, kıraatı, Hafs'dan arz yolu ile, Amr b. es-Sabbâh ise arz ve semâen

Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1971), 230; Benli, *Tecvid Kuralları*, 51.

⁹³ Fatih Çollak, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Hüccetleriyle Âsım Kıraâtı*, (İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 1997), 18.

⁹⁴ Zehebî, Şemsuddîn Ebî Abdillâh Kaymaz, *Ma'rifeü'l-Kurrâi'l-Kibâr*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 1: 117.

⁹⁵ Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 22.

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 1: 254.

almıştır.⁹⁷ Bugün İslâm dünyasında en çok okunan rivayet Âsım kıraatinin Hafs rivayetidir.

1.8.2. Hafs Rivayetinin Dünyada Meşhur Olma Sebepleri

Kur'an'ın nüzûlünden itibaren kıraat imamlarının okuyuşlarının tebellür ettiği, usul ve ferşlerinin belirlendiği, bu alanda kitapların yazılmaya başlandığı hicrî III. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar Müslümanlar kendilerine ulaşan kıraatlerle Kur'an okuyorlardı. İbn Mücâhid'in Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kûfe gibi meşhur İslam beldelerinde öne çıkan rivayetleri, “*Kitâbü's- Seb'a*”sında bir araya getirmesiyle birlikte bu yedi kıraatle Kur'an okuma yaygınlaştı. Diğerleri ise ya kitaplarda kaldı ya da azınlıkta kaldı. İbn Mihran en- Neysâbü'rî (ö. 381/ 991), “*el-Ğâye fi'l- Kırâti'l- Aşr*” isimli eserinde bu yedi kıraatle birlikte Ebû Ca'fer, Ya'kûb, Ebû Hâtim es- Sicistânî (ö. 255/869) ve Halef'in kıraatlerine de yer verdi. İbnü'l-Cezerî de “*en- Neşr fi'l- Kırâati'l- Aşr*” isimli eserinde diğer yedi kıraatin sıhhat şartlarını taşıdığı gerekçesiyle Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halef'in kıraatlerinin canlanmasını sağladı. Böylece on kıraat günümüze kadar sahih kıraatler olarak bilinip, öğretimi yapılmaktadır. Ancak bunlardan Âsım'ın Hafs rivayeti uzun yıllar en çok okunan rivayet hüviyetini devam ettirmektedir. Günümüzde dünya Müslümanlarının büyük çoğunluğu Hafs rivayetine göre Kur'an'ı tilavet etmektedirler. On kıraat içerisinde her bir kıraatin ikişer ravisi olduğu göz önünde bulundurulduğunda yirmi rivayetten sadece Hafs rivayetinin çok yaygın olmasının **sebepleri** üzerinde araştırma yapıldığında değişik görüşlerin serdedildiğini görmekteyiz:

1. En önemli ve makul sebep siyasîdir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunun yaklaşık altı asır üç kıtaya hükmetmesi sebebiyle dâru'l-kurrâlarda Kur'an öğretiminin Hafs rivayetine göre yapılması, Mushafların bu rivayeti esas alarak basılması sebebiyle bu rivayet diğerlerine galebe çalmıştır.
2. Her ne kadar kıraatle mütehassıs olan hocalar, sahih kıraatlerin tamamını öğretmeye çalışmış olsalar da halk bütün bu kıraatleri kıraat öğrenme kapasitesinde olmadığından dolayı mecburen tek bir kıraati talim etmeye yönelmişlerdir. Böyle bir durumda eski dönemlerden beri Irak'taki alimler halkı talim konusunda Hafs rivayetini

⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 1: 495.

öğretmişlerdir.⁹⁸ Kıraatlerin arasında en meşhuru olacak kadar İslam dünyasında yayılmıştır.⁹⁹

3. Hafs rivayeti diğer kıraatlere nazaran usûlü daha kolaydır. Diğer kıraatlerde bulunan teshîl, imâle, ihtilâs gibi kuralların Hafs kıraatinde yok denecek kadar az olması Hafs kıraatinin şöhret bulmasının sebeplerden bir tanesidir.
4. İlk asırlardan beri büyük alimlerin Âsım kıraatine önem vermesidir. Âsım'ın fesâhati, nakilde sika ve senedi sahih olmasından dolayı büyük âlimlerin onun kıraatine rağbetini artırmış ve diğer kıraatlere göre ona daha fazla önem vermişlerdir.¹⁰⁰ İmâm Ahmed'in (ö. 241/855) oğlu babasına, "En sevdiğin kıraat hangisidir?" diye sormuş. O da: "Nâfi'nin kıraati, ondan sonra Âsım kıraati" diye cevap vermiştir.¹⁰¹ Âlimler tarafından böyle rağbet görmesi doğal olarak halkın da bu rivayete rağbetini artırmıştır. Böylece halk arasında yaygınlık kazanmıştır.
5. Âsım'ın diğer râvisi Ebu Bekr b. Şu'be Âsım'ın kıraatini okutmamıştır.¹⁰² Aksine Hafs gittiği her yere sadece Âsım'ın kıraatini okutmuştur. Kûfe'de okutmaya başlayan Hafs, İslam dünyasının başkenti Bağdat olduğu zaman Hafs da oraya gidip Âsım'ın kıraatini okutmuştur. Daha sonra Mekke'ye gidip aynı şekilde talebeler yetiştirmiştir.¹⁰³ Böylece talebeleri çoğalarak Hafs Rivayeti İslam dünyasının çoğunda meşhur olmuştur.
6. Hafs rivayetinin fesahati Arapça ile kıyasladığımız zaman daha fasih olduğu görülmektedir. Bu da Hafs rivayetinin intişârına bir sebep olabilir.¹⁰⁴

⁹⁸ Bununla birlikte Kûfe'de ilk asırlarda Hamze kıraâtı daha çok yaygındı. Âsım kıraâtin Hamza kıraâtinin arkasında kalmasının sebepleri hakkında şunlar söylenebilir:

1. O zamanda Kûfe halkının Âsım kıraâtini genelde Ebû Bekr b. Şu'be (ö. 193/809)'den alma eğilimi vardı, Şu'be de her isteyene bu kıraâtı öğretmediği için Âsım kıraâtı ilk yıllarda pek meşhur olamamıştır.

2. Ebû Bekir, ölümüne yaklaşık yirmi yıl kala kıraat okutmayı bırakıp bu ilme ait ihtilâfları (vecihler) rivayet etmekle meşgul oldu. Yahyâ b. Âdem de bunları yazıya geçirdi ve bu çalışma Âsım kıraatinin yazılı kaynaklarından birini teşkil etti. Bu durumlar ilk yıllarda Âsım'ın kıraâtı yaygınlık kazanmamasına sebep olmuştur. Bkz.: İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 71; Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Bekir B. Ayyâş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994) 10: 109-110.

⁹⁹ Ğânim Kaddûri el-Hamed, "Erşif Mültekâ Ehli't-Tefsîr", (19.04.2024), <https://al-maktaba.org/book/31871/24055#p5>.

¹⁰⁰ Mekki b. Ebî Tâlib, el-Kaysî, *et-Tefsira fi'l-Kıraati's-Seb'*, (Bombey: Dar'üs-Selefiyyeti'l-Hind, 1982). 219.

¹⁰¹ Sehâvî, Ebu'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed, *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlû'l-İkrâ*, (Mekke, Mektebetü't-Turas, 2008). 464.

¹⁰² İbn Mücâhid, Ebû Bekr, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kıraât*, (Mısır: Daru'l-Meârif, 1979), 71.

¹⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 1: 254.

¹⁰⁴ Ğânim Kaddûri, "Erşif Mültekâ Ehli't-Tefsîr", (19.04.2024).

7. Genelde Kur'an'ı Kerîm'in Hafs rivayeti üzerinden yazılması da Hafs rivayetinin meşhur olma konusunda önemli bir sebeptir. Osmanlı döneminde Hâfız Osmân (ö. 1110/1698) tarafından yazılan ve çok rağbet görmüş mushafları Hafs rivayetine göre yazılmıştır. İslam dünyasının her yerinde binlerce kez o hatt üzerine diğer mushaflar basılmıştır.¹⁰⁵

Netice itibariyle Hafs rivayetinin yaygın olmasının sebeplerini ele alan çalışmaların târihi bulgulara dayanarak bu konu üzerinde sistematik bir şekilde çalışılması gerektiğini düşünüyoruz.

¹⁰⁵ Muhammed Tâhir Kurdî, *Târîhu 'l-Hattî 'l-Arabîy*, (Kahire: Mektebetü'l-Hilâl, 1939), 339.

İKİNCİ BÖLÜM

TECVİD AHKÂMININ ARKA PLANI

Kur'an kıraati, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kadar muttasıl bir senedle nakle ve sem'a dayanarak dilden dile okunarak günümüze kadar ulaşmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.), *"Kur'an yedi harf üzere inzal edilmiştir. Bunlardan kolayınıza geleni okuyunuz"*¹⁰⁶ hadisinden hareketle günümüze kadar ulaşan on tane sahih, meşhur ve mütevâtir kıraatler vardır. Bunların her birinin kendilerine has usûlî ve ferşî kuralları vardır. Burada bütün kıraatlerin değil sadece Hafs rivayetine dayanan Âsım kıraatinin tecvid kurallarını esas alarak, her bir kuralın mantığını, anlayışını ortaya koymaya çalışacağız. Tecvid ilmi Kur'an'ın kelimelerini, bu kelimelerin yapı taşları olan harflerini konu edinir. Bu manada, Tecvid ilmi için "Harfîyat İlmidir" denebilir. Harflerin mahreçleri, lâzımî ve ârızî sıfatları, harflerin birbirleriyle misliyet, cinsiyet ve mukârenet açısından ilişkileri, hangi harflerin nasıl ne zaman ne kadar uzatılıp uzatılmayacağı vb. meseleler bu ilmin kapsamına dahildir. On kıraat imamından veya râvisinden birinin usulüne göre okuyan kimseye, "Niçin böyle okuyorsun, niye bu kadar uzatıyorsun? vb. sorular sorulduğunda, "Ben hocamdan böyle aldım", "Bana hocam böyle okuttu", Ben hocamdan böyle duydum" "Kıraat ictihâdi olmadığı için ben kendimden bir şey katmadım. Bana nasıl öğretildi ise ben de öyle okuyorum" vs. şeklinde cevap verir. Esas itibariyle okuyuşunun temellerine inmez, o şekildeki okuyuşun arkasında yatan sebeplerin ne olup olmadığı ile çoğu zaman ilgilenmez. Durum genelde böyle olsa da her bir kuralın bir mantığının ve bir gerekçesinin olabileceği düşüncesiyle biz bu bölümde söz konusu mantık ve mantaliteyi yakalamaya ve tespitlerimizi ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamızı

¹⁰⁶ Buhârî, Fedâilî'l-Kur'an, 100.

öncelikli olarak harflerden başlayarak sürdüreceğiz.

2.1. Harflerin İsimlendirilmesi ve Sebepleri

Her dilde harfler farklı isimlerle anılmaktadır. Kur'an Arapça olarak vahyedildiği için harflerin isimleri Arap dilinde nasıl isimlendirilmişse o şekilde bilinmekte ve kullanılmaktadır. Gerek dil gerekse tecvid alimleri harfleri mahreçleri vs. göz önünde bulundurarak gruplandırmışlar ve her birine değişik isim vermişlerdir. Harfler mahreçleri açısından on değişik gruba ayrılarak şu şekilde isimlendirilmişlerdir:

1. Halkiyye (Boğaz) Harfleri (حلقية). Bunlar altı harftir: (ء ع غ ه خ ح). Bu harflerin çıkış yeri **boğaz** (حَلْق) **olduğu** için boğaza nispeten “*hurûf-i halkiyye*” (*Boğaz harfleri*) olarak isimlendirilmişlerdir. Halîl b. Ahmed (I) elif harfinin mahrecinin cevâf olmasından yani ağız-boğaz boşluğundan çıkmış olmasından hareketle boğaza **temas etmediği** için bu harf *hurûf-i halkiyye* arasında zikretmemiştir.¹⁰⁷
2. Leheviyye (Dilcik) Harfleri (لهوية): (ك ve ق) harfleridir. Bu harfler **dil kökünden çıktığı için**, mahrecine nispetle *leheviyye* olarak isimlendirilmiştir.¹⁰⁸
3. Şecriyye (Ağız Ortası) Harfleri (شجرية): (ج ش ض ي) Bu harflerin mahreci, dilin ortası ile üst damağın arasındaki kısımdır. Bu harfler, mahreçlerinin ağız ortası olması **sebebiyle** çıkış yerine nispetle *şecriyye harfleri* (ağız ortası) diye isimlendirilmişlerdir.¹⁰⁹
4. Eseliyye (Dil Ucu) Harfleri (أسلية): (ص س ز) Bu harfler dil ucundan çıktığı için *eseliyye* (*dil ucu*) harfleri isimlendirilmiştir.¹¹⁰ Bu harfler, dil ucunu üst damağa temas ettirmek suretiyle **çıkarıldığı için** bu ismi almışlardır.¹¹¹

¹⁰⁷ Halîl b. Ahmed el-Ferâidî, *Kitâbü'l-Ayn*, thk: Mehdî el-Mahzûmî & İbrahim es-Semerrâî, (Kahire: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2007), 57; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kirâ'e ve Tahkiki Lafzi't-Tilâve*, thk: Ahmed Hasan Ferhât, (Amman: Darü Ammar, 1996), 123; Benli, *Tecvid Kuralları*, 32.

¹⁰⁸ Halîl, *Kitâbü'l-Ayn*, 58; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 200.

¹⁰⁹ Halîl, *Kitâbü'l-Ayn*, 58; Mekkî, *er-Ri'âye*, 139; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96.

¹¹⁰ Halîl, *Kitâbü'l-Ayn*, 58;

¹¹¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 140; Halîl, *Kitâbü'l-Ayn*, 58; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 200.

5. Nit'iyye (Damak) Harfleri (نطعية): (ط د ت) Bu harfler, dilin üstünü damağa tabaka halinde yapıştırarak **çıkarıldığı için** damağa nispet edilerek *nit'iyye (damak) harfleri* diye isimlendirilmişlerdir.¹¹²
6. Liseviyye (Diş Eti) Harfleri (لثوية): (ظ ذ ث) Peltek harfler olarak da bilinen bu harfler, telaffuz edilirken dilin diş etlerine değmesi **sebebiyle liseviyye harfleri** olarak isimlendirilmişlerdir.¹¹³
7. Zelkiyye (Dil Ucu) Harfleri (ذلقية): (ر ل ن) Bu harfler dil ucundan yani dilin en uç kısmından **çıktığı için** bu ismi almıştır. Araplar her şeyin ucuna zilkuhu derler.¹¹⁴
8. Şefeviyye (dudak) harfleri (شفوية): (و- م- ف- ب) Bu harflerin mahreci, dudaklar **olduğu için şefeviyye veya şefehiyye** (dudak harfleri) diye isimlendirilmiştir.¹¹⁵
9. Cevfiyye/ Hevâiyye (Ağız Boşluğu) (هوائية / جوفية): (ا و ي) Bu harflerin mahreci, ağız ve boğaz boşluğu (**cevf**) **olduğu için** buraya nispeten *cevfiyye* diye isimlendirilmiştir. Hevâiyye diye isimlendirilmesinin sebebi de herhangi bir mahrece temas etmeksizin ses ağız içinde havada kaldığından buna nispeten *hevâiyye* olarak isimlendirilmiştir.¹¹⁶ Harflere bu şekilde kim tarafından isim verildiğini araştırdığımızda, ünlü dilci olan Halîl b. Ahmed tarafından bu şekilde isimlendirildiğini görüyoruz. Sonraki gelen alimler Halîl b. Ahmed'in isimlendirmelerine dayanarak açıklamaya çalışmışlardır.

2.2. Harflerin Sıfatları

Kur'an-ı Kerîm'i okumak isteyen kimsenin ilk yapacağı iş, Kur'an'ın dili olan Arapçanın harflerini ve o harflerin mahreçleri ve sıfatlarını öğrenmektir. Her bir harf, kendine has ve birini diğerinden ayıran farklı sıfatlara sahiptir. Öyle ki bazen bir harfin tek bir sıfatı bile yerine getirilmezse başka harfle karışabilmesi mümkündür. Bu yüzden telaffuz anında her bir harfin sahip olduğu sıfatlarına dikkat edilmelidir.¹¹⁷ Özellikle mahreçleri

¹¹² Halîl, *Kitâbü'l-Ayn*, 58; Mekkî, *er-Ri'âye*, 140.

¹¹³ Halîl, *Kitâbü'l-Ayn*, 58; Mekkî, *er-Ri'âye*, 140; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 96.

¹¹⁴ Halîl, *Kitâbü'l-Ayn*, 58; Mekkî, *er-Ri'âye*, 141; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 200.

¹¹⁵ Halîl, *Kitâbü'l-Ayn*, 58; Mekkî, *er-Ri'âye*, 142.

¹¹⁶ Halîl, *Kitâbü'l-Ayn*, 58; Ma'bed, Muhammed Ahmed, *el-Melhasü'l-Müfid fi İlmi't-Tecvid*, (Medine: Dâru'l-Fecri'l-İslâmiyye, 2004), 89-90; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî*, 286.

¹¹⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 143.

aynı, sıfatları farklı olan harflerin telaffuzu anında her birinin sahip olduğu ve birini diğerinden ayıran sıfatlara özellikle dikkat etmek gerekir. Aksi halde iki harf tek harfe dönüşür ve birini diğerinden ayıramayız. Mesela, (ص) ve (س) harflerinin mahreçleri aynı, ancak sıfatları farklıdır. Eğer (ص) harfindeki itbâk ve isti'lâ sıfatlarına dikkat edilmezse (س) harfinden farkı kalmaz. Mesela, (أَصْحَابُ) ve (نَصْرُ اللَّهِ) kelimelerindeki (ص) harfine, sahip olduğu itbâk ve isti'lâ sıfatlarını vermediğimizde kelime (أَسْحَابُ) ve (نَسْرُ اللَّهِ) şekline dönüşür. Bu durumda “Allah’ın yardımı” anlamına gelen (نَصْرُ اللَّهِ) kelimesi, (نَسْرُ اللَّهِ) şeklinde (س) harfi ile okunduğunda, “Allah’ın akbabası/ kartalı” anlamında bir mana değişikliği söz konusu olacaktır.¹¹⁸ Yine Nâziat suresinin 34. Ayetinde yer alan (الطَّائِمَةُ) kelimesindeki (ط) harfine isti'lâ sıfatı verilmezse (ت) harfiyle karışır ve (التَّائِمَةُ) diye okunmuş olur ve manası da değişir.

Şimdi her sıfatın kısa bir tanıtımını yaparak kısımlarını, isimlendirilmesinin sebeplerini ve aynı zamanda gerek duyulduğu zaman bu sıfatlara dikkat edilmezse ne gibi sonuçlara yol açacağı üzerine durmaya çalışacağız.

2.3. Sıfatların Kısımları

2.3.1. Lâzımî Sıfatlar

Bir harfin sahip olduğu bütün özellikleri sükunlu ya da şeddeli halinde iken ortaya çıkar. Gerek dil ve gerekse tecvid ilmi alimlerince her bir harf için önceden olmazsa olmaz niteliğinde sıfatlar belirlenmiştir. Bu sıfatlar o harfin lâzımıdır. Ondasla ayrılmaz. İki değişik harf, sükunlu ya da şeddeli halinde iken birbirinin aynısı olarak telaffuz ediliyorsa bu durum, o harflerden birinin ya da her ikisinin sahip olduğu lâzımî sıfatlarının ihlal edildiği anlamını taşır. Lâzımî sıfatla ölçü harfin sükunlu hali olduğu için lâzımî sıfatlar içerisinde zikredilen kalkale sıfatının harfin harekeli halinde (قطب جد) harflerinde

¹¹⁸ Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 62; Ma'bed, *Melhas*, 105.

olmaması, kalkalenin lâzımî sıfat olmadığı anlamına gelmez.¹¹⁹ Durum rıhvet ve beyniyye sıfatları için de geçerlidir. Zira rıhvet ve beyniyye sıfatları harf sükunlu iken zuhur eder.¹²⁰ Harekeli olduğu zaman ise ondan ayrılır. Çünkü “ses akıcılığı ve harflerin akıcılık süreleri sadece sâkin harflerde ölçülüp gözlemlenebilir. Harekeli harflerde harflerin telaffuz zamanları eşittir. Biri diğerinden fazla değildir.”¹²¹

Sahip olduğu lâzımî sıfatı kendisinden uzaklaştırılan harf, diğerlerinden farkı olan müstakil bir harf olma hüviyetini kaybeder. Böyle bir halde lahn-ı celî meydana gelmiş olur. Bu yüzden her bir harfte kendine özel ve diğer harflerden ayıran sıfatların bulunması lâzım olduğundan dolayı bu sıfatlara lâzımî sıfat ismi verilmiştir.¹²²

2.3.1.1. Lâzımî Sıfatların Kısımları

2.3.1.1.1. Zıddı Olan Sıfatlar

Zıddı olan sıfatlar beş tanedir. Zıtlarıyla sayıldığında sayı on olmuş olur. Bir harfte en az beş lâzımî sıfat bulunur. Her bir harf bu zıt olan sıfatlardan sadece birini alabilir. Zira bir harfte zıt olan iki sıfat bulunamaz. Bu husus zıt olan sıfatların hepsini kapsamaktadır.¹²³

2.3.1.1.1.1. Hems

Lügatte, sesi gizli çıkarmaya denir. Tecvidde ise; harfi söylerken nefesin harfle beraber akmasına denir.¹²⁴ Hems, cehr sıfatının zıddıdır.

On harf bu sığata sahiptirler, bunlar şu ibarede toplanmışlardır: فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكْتُ.¹²⁵

Bu harflere hurûf-i mehmûse denir. Böyle denmesinin **sebebi**, harf okunurken mahrece

¹¹⁹ Sadece sükunlu halinde ortaya çıktığı için kalkalenin lâzımî sıfat olmadığı dile getirilmektedir: “Kaynaklarda lâzımî sıfatlar kısmında geçmekle beraber, kalkale sıfatı zâtî (lâzımî) bir sıfat değil, ârizîdir. Çünkü o gunne veya tefeşşî gibi harfe sürekli ilişen bir sıfat değildir. Sâkin halde harfe ilişir, harekeli halde harften ayrılır.” Bkz. Fırat, Yavuz, *Kur'an Tilâvetinin Kuralları (Tecvid)*, (Kayseri: Tezmer, 2014), 69.

¹²⁰ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, 203; Madazlı, *Tecvid İlmi*, s.14.

¹²¹ Fırat, *Kur'an Tilâvetinin Kuralları*, 61.

¹²² Benli, *Tecvid Kuralları*, 29; Şükrî, *el-Münîr*, 75-76.

¹²³ Ma'bed, *el-Mülehhas*, 92.

¹²⁴ Madazlı, *Tecvid İlmi*, 13.

¹²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 207; Ebü'l-Bekâ Nûreddîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî el-Bağdâdî İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-Kârîi'l-Mübtedî ve Tezkârü'l-Mükrii'l-Müntehî* (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbaası, 1954), 408; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 275.

temasın zayıf olması ve akan nefesin sesin aleniyetini zayıflatması **sebebiyle**, sesin cehr harflerine göre daha zayıf ve hafifleyerek çıkmasıdır.¹²⁶

2.3.1.1.1.2. Cehr

Lügatte, açığa kavuşmak, belirtmek anlamına gelmektedir. Tecvid ıstılahında ise, harf hareke ile okunurken mahrece temasın güçlü olması **sebebiyle** sesin aleni olarak çıkmasına cehr denilmektedir.

Cehr olarak isimlendirilmesinin **sebebi**, cehr sıfatına sahip olan harfler hareke ile telaffuz edildiği sırada, harfin, mahrece teması kuvvetli olduğundan dolayı nefes akımı tıkanır. Sesin gücünü azaltan nefes kısmen ya da tamamen hapsedildiği için ses belirgin ve açıktan çıkar.¹²⁷ Açık ve belirgin bir şekilde çıktığı için cehr diye isimlendirilmiştir.¹²⁸

Bu sığata sahip olan harflerin sayısı 19 tanedir: (ظِلُّ قَوْ رُبُّ إِذْ غَزَا جُنْدٌ مُطِيعٌ) ibaresindeki harflerin tamamı cehr sıfatına sahip olan harflerdir.¹²⁹

Bir harfin cehr mi yoksa hems sıfatına mı sahip olduğunu anlayabilmenin şöyle kolay pratik bir yolu vardır: Herhangi bir harfi harekeli olarak okurken elimizi veya parmağımızı ağzımıza iyice yaklaştırırız. Eğer elimizde veya parmağımızda nefesimizin rüzgârını hissediyorsak, bilelim ki o harf hems sıfatına sahiptir. Şayet nefesimizin rüzgârını hissetmiyorsak, bu takdirde o harfin cehr sıfatına sahip olduğunu anlayabiliriz.¹³⁰

2.3.1.1.1.3. Şiddet

Lügatte, “kuvvet” anlamına gelir. Tecvid ıstılahında ise, şiddet sıfatına sahip olan harfler sükunlu olarak telaffuz edildiği zaman sesin akmamasına denir.¹³¹ Harfleri أَجْدُ فَطٍ بَكْتُ

¹²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 202; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 97.

¹²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 203; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98.

¹²⁸ Mekki, *er-Ri'âye*, 117; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 66.

¹²⁹ Dâni, *et-Tahdîd*, 107; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 66; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 13.

¹³⁰ Benli, *Tecvid Kuralları*, 30.

¹³¹ Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 276; İzzet Ubeyd De'as, *Fennü't-Tecvid*, (Dımaşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, 1982), 68.

ibaresinde toplanmışlardır. Kalkale harflerinin tamamı şiddet sıfatına sahiptir.¹³²

Şiddet olarak isimlendirilmesinin **sebebi**, bu sıfatı taşıyan harfler sükunlu olarak telaffuz edildiği zaman mahreç sıkıştığı için ses tıkanır, akıntı olmaz, dolayısıyla ses güçlü bir şekilde çıkar. Bunlar *şiddet harfleri* olarak isimlendirilmiştir.¹³³ Örneğin: الْحَجُّ، أَلَدُ örneklerinde hem (ج) hem de (د) harfinde ses akmaz, diğer harflerde de aynı şekilde, nefesin çıkmaması ve harf mahrecinden **zorla çıktığı için** hurûf-ı şedîde diye isimlendirilmiştir.¹³⁴

2.3.1.1.1.4. Rihvet

Lügatte, “Yumuşaklık, gevşeklik” anlamındadır. Rihvet kelime anlamı itibariyle kolaylık manasına da gelir; şiddetin zıddı kolaylıktır. Tecvid ıstılahında ise, rihvet sıfatına sahip olan harfler, sükûn ile telaffuz edildiği zaman mahrece olan temasın zayıf olmasından dolayı hem ses hem de nefesin birlikte akmasına denir.¹³⁵ حَسُّ حَظِّ شَصُّ هَزِّ وَضَعْتُ يَأْفَدُ bu lafızda bulunan harfler rihvet sıfatına sahip olan harflerdir.¹³⁶ Bu harfler sadece sükûn halinde bu sıfatı alabilirler.

Rihvet diye isimlendirilmesinin **sebebi**, bu sıfatı taşıyan harfler sükunlu olarak telaffuz edildiği zaman mahrece güçlü bir şekilde değil, yumuşak ve gevşek bir şekilde temas ettiği için hafif bir nefes akışıyla beraber ses de akar. Bu sebeple bu harfler *rihvet harfleri* diye isimlendirilmiştir.¹³⁷

2.3.1.1.1.5. Beyniyye

Lügatte, “iki şeyin arasında kalmak” anlamındadır. Tecvidde terim olarak ise, harf sükunlu olarak telaffuz edilirken sesin ne tamamen akması ne de tamamen hapsolünmesine denir. (لِنْ عُمَرَ) lafzında bulunan harfler beyniyye sıfatına sahip olan

¹³² Benli, *Tecvid Kuralları*, 30.

¹³³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 202; Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'an*, 85.

¹³⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 118.

¹³⁵ Dâni, *et-Tahdîd*, 108; De'as, *Fennü't-Tecvid*, 69.

¹³⁶ Dâni, *et-Tahdîd*, 108; De'as, *Fennü't-Tecvid*, 68.

¹³⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 119; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98-99.

harflerdir.¹³⁸

Beyniyye diye isimlendirilmesinin **sebebi**, bu sıfat şiddet ve rihvet sıfatlarının arasında kaldığı için beyniyye diye isimlendirilmiştir. (لِنْ عَمَرٍ) harflerinden birini sükunla okurken rihvet harflerindeki gibi seste fazla bir akma meydana gelmez ise de şiddet harflerindeki gibi tamamen bir donukluk da olmaz. Bu sıfat şiddetle rihvet arasında olsa da şiddet sıfatına daha yakındır. Ayrıca bu sıfat, kelime olarak “orta, ortada” manasına geldiği için *tevassut* diye de anılmaktadır.¹³⁹

2.3.1.1.1.6. İsti'lâ

Lügatte, “yükselmek” anlamındadır. Tecvid ıstılahında ise, isti'lâ sıfatına sahip olan harfler telaffuz edilirken dilin damağa yükselmesi ve sesin ağzın tamamını kuşatmasıdır.¹⁴⁰ خُصَّ ضَغْطٌ قِطُّ ibaresinde yer alan bu harfler, isti'lâ sıfatına sahip harflerdir.¹⁴¹

İsti'lâ diye isimlendirilmesinin **sebebi**, isti'lâ harflerinden dört tanesi (ط-ص-ض-ط) itbâk sıfatına sahiptirler. İtbak sıfatının gerçekleşmesi için dilin yukarıya doğru kalkıp damağa tabaka gibi yapışması lazımdır. Bu şekilde harf telaffuz edildiğinde ses hem kalınlaşır hem de ses ağzın içini tamamen kuşatmış olur. İtbak sıfatına sahip olmayan diğer üç isti'lâ (ق-غ-خ) harflerinde ise dil kökü yukarı doğru kabartılır, böylece ses kalın çıktığı gibi ağzın içini de tamamen kuşatmış olur. İşte dilin kabarıp ağzın sesle dolması **sebebiyle** bu sıfat, isti'lâ diye isimlendirilmiştir. İsti'lâ harflerini okurken dilin yukarı damağa yükselmesi nedeniyle bu harflere, “hurûf-i müsta'liye” denilmiştir.

Bu sıfatı taşıyan harflerin kalınlık mertebeleri aynı değildir. (ط-ص-ض-ط) harfleri itbâk sıfatı da taşıdığı için diğer üç harfe nazaran kalınlık açısından daha yüksek

¹³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 202; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 277.

¹³⁹ Abdü'l-Azîz b. Abdü'l-Fettâh Kârî, *Kavâidü't-Tecvid alâ Rivayeti Hafs an Âsım b. Ebi'n-Nücûd*, (Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, ty.), 25; Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'an*, 87.

¹⁴⁰ Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 70; De'as, *Fennü't-Tecvid*, 68.

¹⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 203.

mertebededirler. İsti'lâ harflerinin en kuvvetlisi (ط) harfidir. Sonra sırasıyla (ض), (ص), (ظ), (ق), (غ) ve (خ) harfleri gelirler. (خ), (ق) ve (غ) harfleri itbâksız isti'lâ harflerindendir. Geri kalanlar ise; isti'lâ ile itbâk sıfatını da hâizdirler.¹⁴²

2.3.1.1.1.7. İstifâl

Lügatte, “aşağı olmak” anlamındadır. Tecvid ıstılahında ise istifâl sıfatı olan harfler telaffuz edilirken dil damağa doğru **yükselmediği için**, sesin de yukarı doğru yükselmeyip aşağıda kalmasına denir.¹⁴³

İstifâl harfleri, (أَنْشُرُ حَدِيثَ عِلْمِكَ سَوْفَ تُجَهِّزُ بَدَاً) ibaresinde yer alan 21 harftir.¹⁴⁴

İstifâl, isti'lâ sıfatının zıddıdır.

İstifâl diye isimlendirilmesinin **sebebi**, istifâl sıfatı olan harfler telaffuz edildiği zaman dil yukarı damağa yükselmemekte, dolayısıyla ses aşağıda kalmaktadır. Bu yüzden kelimenin sözlük manasına da uygun olarak ses aşağıda kaldığı için istifâl diye isimlendirilmiştir.¹⁴⁵ İsti'lâ harflerinde dil yukarıya kaldırıldığı için kalınlık meydana gelmektedir. İstifâl harflerinde ise dil aşağıda kaldığı için ince okunmaktadır.¹⁴⁶

2.3.1.1.1.8. İtbâk

Lügatte “kapatmak” anlamına gelmektedir. Tecvid ıstılahında ise, harf telaffuz edilirken dilin üst damağa yapışmasına denir.¹⁴⁷

Bu sıfatı taşıyan harfler, (ص ض ط ظ) olmak üzere 4 tanedir.

(ج) harfinde dilin ortası üst damağa yapışsa bile bu harf itbâk sıfatı olan harflerden

¹⁴² Mekkî, *er-Ri'âye*, 123; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 100; Kârî, *Kavâidü't-Tecvid*, 19; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 280; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfid*, 73. Benli, *Tecvid Kuralları*, 32.

¹⁴³ De'as, *Fennü't-Tecvid*, 69; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 69.

¹⁴⁴ Eskiçizâde, *Tercüme-i Dürri Yetîm*, 8.

¹⁴⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 124; Dâni, *et-Tahdîd*, 109; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfid*, 71.

¹⁴⁶ Kârî, *Kavâidü't-Tecvid*, 25.

¹⁴⁷ Dâni, *et-Tahdîd*, 108; Benli, *Tecvid Kuralları*, 36.

sayılmaz. Çünkü itbâk harflerinde dilin sadece ortası değil ucuyla beraber ortası neredeyse bir bütün halinde damağa yapışmaktadır.¹⁴⁸

İtbâk diye isimlendirilmesinin **sebebi**, bu sıfatı taşıyan harfler telaffuz edildiğinde dil üst damağa yapıştığı, adeta damak üzerinde tabaka oluşturduğu için *itbâk* diye isimlendirilmiştir.¹⁴⁹

2.3.1.1.1.9. İnfitâh

Lügatte, “açılmak” demektir. İtbâk’ın zıddı olan infitâh, Tecvid ıstılahında, itbâk harflerinin dışında kalan diğer 24 harf telaffuz edilirken dilin üst damağa kapanmayıp açık vaziyette dil ile üst damak birbirinden ayrı olarak sesin çıkmasına denir.¹⁵⁰

İnfitâh diye isimlendirilmesinin **sebebi**, bu sığata sahip olan harflerde dil ile üst damak arasında boşluk kaldığından dolayı infitâh olarak isimlendirilmiştir.¹⁵¹ İtbak harflerinde dil damağa kapandığı için kapanmak anlamında bu sığata itbâk denilmekte iken zıddı olan diğer harflerin telaffuzu sırasında dil ile damak arası açıldığı için bu sığata, açılmak anlamında infitah ismi verilmektedir.

Not: İnfitâh sıfatı istifâl sıfatından daha kapsamlıdır. Zira, her istifâl sıfatını taşıyan harf infitâh sıfatına da sahip olur, onun aksi olmaz.¹⁵²

2.3.1.1.1.10. İzlâk

Lügatte, “hızlı” ve “kolaylık” anlamına gelmektedir. Tecvid ıstılahında ise, kendisinde bu sıfatlar bulunan harfler okunurken zorlanmadan kolaylıkla ve çabucak telaffuz edilmesine izlâk denir. Bu sıfatın harfleri فَرَّ مِنْ لَبِّ ibaresinde toplanmıştır.¹⁵³(ل) harfi dil

ucu harflerinden olmasa bile bu sığata sahiptir, çünkü dilin kenarlarından dil ucunun kenarlarına kadar bulunan inhirâf sıfatı, onu dil ucu harflerinden bir harf yapar. Ferrâ (207/822) ve Kurtubî’nin (ö. 671/1273) görüşüne göre ve onlara tabi olanlara göre (ل)

¹⁴⁸ Mar‘aşî, *Cühdü’l-Müküll*, 33; Husarî, *Ahkâmü Kıraati’l-Kur’an*, 94; Şükrî, *el-Münîr*, 83.

¹⁴⁹ Mekkî, *er-Ri’âye*, 122; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 100; Husarî, *Ahkâmü Kıraati’l-Kur’an*, 93.

¹⁵⁰ De’as, *Fennü’l-Tecvid*, 70; Benli, *Tecvid Kuralları*, 33.

¹⁵¹ Mekkî, *er-Ri’âye*, 123; Dâni, *et-Tahdîd*, 108.

¹⁵² Şükrî, *el-Münîr*, 83.

¹⁵³ İbnü’l-Cezerî, *Mukaddime*, 3; Harrâzî, *Buğyetü’l-Mürîd*, 281.

harfinin mahreci dil ucudur.¹⁵⁴

İzlâk diye isimlendirilmesinin **sebebi**, izlâk sıfatı aslında Tecvide has bir sıfat konusu değil, bizzat Arap dilinin tabiatından kaynaklanan dille ilgili bir kuraldır. Nitekim izlâk sıfatına sahip olan altı harften üç tanesinin mahreci dilin ucu, diğer üç tanesinin mahreci ise dudaklardır. Hem dil ucu ile dudaklar birbirine çok yakın hem de bunların hepsi ağza en yakın harflerdir. Bu yüzden bu harfler ağızdan çabucak çıkarlar. Mahreç bölgesini bir odaya benzetelim. Odanın içerisinde de 28 kişinin var olduğunu, bunlardan 6 tanesinin hemen kapının ağzında veya yakınında, diğerlerinin de odanın en sonlarına doğru kademeli olarak geride olduklarını düşünelim. Odanın içerisindekiler kapıdan dışarı çıkmak istediklerinde kapının ağzında veya yakınında olanlar kolaylıkla ve hiç beklemeden çabucak dışarı çıkarlar. Geride olanlar ise mecburen daha geç ve zor çıkarlar. İşte 6 adet izlak harfinden üç tanesi (ب-م-ف) dudakta yani bu üç harf adeta odanın kapısının hemen ağzında bulunmaktadır. Diğer üçü ise (ر, ل, ن) ağza çok yakın olan dilin uç tarafında yer almaktadırlar. Dolayısıyla bu altı harf telaffuz edilirken ağızdan hemen, kolaylıkla ve seri bir şekilde çıktıkları için izlâk sıfatıyla muttasıf olmuşlardır.

Ahfeş (ö.215/830) Araplar, her şeyin ucuna “zilkuhu” derler. Bu sıfatı taşıyan harfler de dilin ucundan çıktığı için *mezlûka harfler* diye isimlendirilmiştir.¹⁵⁵

2.3.1.1.1.1. İsmât

Lügatte, “menetmek” demektir. Tecvid ıstılahında ise, hızlı okumaya engel olan harflere ismât denir. İzlak sıfatının zıddıdır.¹⁵⁶

İsmât sıfatı da aynen izlâk gibi aslında tecvide has bir konu değil, bizzat Arap dilinin tabiatından kaynaklanan dille ilgili bir kuraldır. Telaffuzu zor olacağı için Arapça’da harflerinin tamamının ismat harflerinden oluştuğu dört harfli bir kelime yoktur. İsmât sıfatlı harflerin okunuşundaki güçlüğü önlemek için Arapça kelimeler izlâk sıfatlı

¹⁵⁴ Şükri, *el-Münîr*, 84.

¹⁵⁵ Mekkî, *er-Ri’âye*, 136.

¹⁵⁶ Mekkî, *er-Ri’âye*, 135; Husarî, *Ahkâmü Kırâati’l-Kur’an*, 96.

harflerle beraber bulunurlar.¹⁵⁷

Eğer Arapça’da harflerinin tamamı aslî olan dört veya beş harfli bir kelimeye rastlanılacak olursa bilinsin ki o Arapça asıllı değil, yabancı bir kelimedir. Örneğin: إسحاق

İsmat diye isimlendirilmesinin **sebebi**, Arapça’da dört veya beşli kelimelerin, izlâk harflerinden en azından birisi olmadan sadece ismât harfleriyle oluşması mümkün olmadığı için ismât harfleri olarak isimlendirilmiştir.¹⁵⁸ Bir başka tevcîh ise şöyledir: İsmat harfleri telaffuz edilirken nefes izlâk harflerindeki akması gibi akmaz. Dolayısıyla ismat harfi, izlak harfi gibi kolay değil zor çıkar.¹⁵⁹

İsmât harfleri 6 izlak harfinin dışında kalan diğer 22 harftir. Mekkî’nin *er-Ri’âye* eserinde işaret ettiği gibi bu harfler hızlı okumada izlâk sıfatı olan harflerin derecesine ulaşamazlar.¹⁶⁰

2.3.1.1.2. Zıddı Olmayan Sıfatlar

2.3.1.1.2.1. Safir

Safir lügatte, “ıslık” ve “kuş sesi” ne denir. Tecvid ıstılahında ise, safir harfleri okunurken kuş veya ıslık sesine benzeyen kuvvetli ve keskin bir sesin çıkmasına denir. Harfleri (ص، ز، س)dir.¹⁶¹ Keskin bir şekilde çıktığından dolayı kendisinde kuvvet sıfatı bulunur. Safir sıfatı açısından en kuvvetli harf isti’lâ ve itbâk sıfatına sahip olduğundan dolayı (ص) harfidir. Onu cehr sıfatından dolayı (ز) harfi takip eder. Hems sıfatından dolayı en zayıfı ise (س) harfidir.¹⁶²

Safir diye isimlendirilmesinin **sebebi**, bu harfler okunduğunda kuş sesine benzeyen bir

¹⁵⁷ Mekkî, *er-Ri’âye*, 135; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 18. Şükrî, *el-Münîr*, 76; Harrâzî, *Buğyetü’l- Mürîd*, 281; Husarî, *Ahkâmü Kiraati’l-Kur’an*, 96.

¹⁵⁸ Husarî, *Ahkâmü Kiraati’l-Kur’an*, 96.

¹⁵⁹ Harrâzî, *Buğyetü’l-Mürîd*, 282.

¹⁶⁰ Mekkî, *er-Ri’âye*, 135-136.

¹⁶¹ Cüraysî, *Nihayetü Kavli’l-Müfîd*, 75; De’as, *Fennü’t-Tecvid*, 72.

¹⁶² Mekkî, *er-Ri’âye*, 124; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 91.

ses çıktığından dolayı safır diye isimlendirilmiştir.¹⁶³ Safır sıfatının; (ص) harfinde üvez sesine, (ز) harfinde arı sesine, (س) harfinde ise çekirge ya da serçe sesine benzer bir ses geldiği için bu sığata safır ismi verilmiştir.¹⁶⁴

2.3.1.1.2.2. Kalkale

Lügatte “sarsmak” demektir. Tecvid ıstılahında ise, güçlü bir ses duyuluncaya kadar mahrecin sarsılmasına denmektedir. **قُطِبْ جَد** lafzında bulunan harfler kalkale harfleridir.¹⁶⁵

Kalkale harflerinde cebr ve şiddet sıfatları bir araya gelmiştir. Dolayısıyla bu harflerin sükûn ile okunuşlarında ses ve nefes tamamen kapanır. Zira şiddet, sesin; cebr de nefesin tamamen hapsedilmesini gerektirir.

Kalkale olarak isimlendirilmesinin **sebebi**, bu harfler sâkin okundukları zaman sesleri tamamen kapanır, böylece zâtları kaybolur. Bunu önlemek için mahreçlerinde hapsedilen sesin kuvvetle ortaya çıkması gerekir. İşte kıraat bilginlerine göre meydana gelen bu zâid sese *kalkale* denir.¹⁶⁶ Bu zâid sesin en belirgin hâli (ق) harfinde ortaya çıkar. Çünkü mahrecinden çıkma zorluğu ve isti’lâ sıfatından dolayı sâkin okunduğunda bu zâid ses olmadan bu harfi telaffuz etmek mümkün değildir. Diğer kalkale harflerinde de durum aynıdır.¹⁶⁷

Kalkalenin üç mertebesi vardır:

1. Kalkaletü’l-Kübrâ: Son harfi şeddeli, kendisinde vakf yapıldığında kalkaletü’l-kübrâ meydana gelir. Örneğin: (الْحَقُّ، وَتَبَّ، أَشَدُّ، الْحَجُّ). Kelimenin sonunda şeddeli bir kalkale harfi bulunur ve bu harf üzerinde vakıf yapılacaktır, kalkale şeddeli olan harfin

¹⁶³ Mekkî, *er-Ri’âye*, 124; Dâni, *et-Tahdîd*, 109; Cüraysî, *Nihayetü Kavli’l-Müfîd*, 74; Husarî, *Ahkâmü Kıraati’l-Kur’an*, 98.

¹⁶⁴ Şükrî, *el-Münîr*, 76.

¹⁶⁵ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1: 203; Mar’asî, *Cühdü’l-Mükıl*, 34; Harrâzî, *Buğyetü’l-Mürîd*, 197.

¹⁶⁶ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 1: 203; Benli, *Tecvid kuralları*, 34; Sağlam, Mustafa, *Kur’an Fonetiği*, (Kayseri: Kimlik Yayınevi: 2021), 407.

¹⁶⁷ Mekkî, *er-Ri’âye*, 124; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 91; Harrâzî, *Buğyetü’l-Mürîd*, 197.

ikincisinde yapılacağı için kalkalenin çok belirgin bir şekilde yapılması (الْحَقُّ، وَتَبُّ، أَشَدُّ) gerekir. Eğer çok vurgulu bir şekilde yapılmazsa harf şeddeli değil de tek harfmiş gibi (الْحَقُّ، وَتَبُّ، أَشَدُّ، الْحَجُّ) bir durum ortaya çıkar. Bu yüzden iki harfin de hakkını vermek için şeddeli harf üzerinde mutlaka nebra/ vurgu yapmak gerekir. İşte şeddeli harflerde kalkale yapmanın diğerlerine göre daha zor olması, ayrı bir gayret gösterilmesi gerektiği için kalkaletü'l-kübrâ diye isimlendirilmiştir.

2. Kalkaletü'l-Vüstâ: Kelimenin sonunda şedde olmayan harfte, ister aslî sükunlu isterse medd-i ârız sebebiyle sukûn-ı ârızlı olan harfte yapılan kalkaledir. Mesela (لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ)

(الْقَرِيبُ - الْمَجِيدُ).

3. Kalkaletü's-Suğra: Kalkale harfinin kelimenin ortasında bulunduğu durumdur. Kalkale harfi kelimenin sonunda olduğu halde üzerinde vakıf yapılmadan diğer kelimeye geçiş söz konusu ise bu durumda da kalkale-i suğra olur. Örneğin: (اَدْخُلُوا،)

(يَبْدُوا، وَجْهَهُ).¹⁶⁸

Bu kalkalede harfin mahrecinin sarsılması diğerlerine göre daha az olduğu için bu isimle anılmıştır.

Kelime ortasında bulunan kalkale-i suğrâların, kalkale-i kübrâ ya da vüstâ olarak kuvvetli yapılmasının iki mahzuru vardır: Birincisi kelimeyi bölme ihtimalidir. Kalkaleyi kuvvetli bir şekilde yaptığımızda kelime ortadan bölünerek iki ayrı kelime imiş gibi bir durum ortaya çıkabilir. Mesela, Kureyş suresindeki (أَطْعَمَهُمْ) kelimesindeki kalkaleyi, şiddetli bir şekilde yaptığımızda sanki bu kelime (أَطْعَمَهُمْ) şeklinde iki kelime imiş gibi anlaşılabilir.

İkincisi de okuyuştaki akıcılığa engel olmasıdır. Kelime sonlarındaki kalkalelerde vakıf yapılacağı zaman, kalkalenin, kübrâ ya da vüstâ olarak kuvvetli yapılmasında bu

¹⁶⁸ Mersafî, Abdu'l-Fettâh b. Seyyid, *Hidayetü'l-Kârî*, (Medine: Mektebetü't-Tayyibe, 2005), 85-86; Husarî, *Ahkâmü Kiraati'l-Kur'an*, 101; Şükrî, *el-Münîr*, 86-87.

mahzurlar söz konusu değildir.¹⁶⁹

Kalkalenin uygulanması konusunda üç görüş bulunmaktadır:

1. Kalkale her zaman fethaya meyilli olarak yapılır. Dolayısıyla önceki harfin harekesinin gerek dammeli (هَلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ)¹⁷⁰ gerek fethalı (فَأَلَنكَ يَدْخُلُونَ)¹⁷¹ ve gerekse kesralı (وَلَا تُشْطِطُ)¹⁷² olması fark etmez. Bu görüşü savunan âlimlerin arasında İbrahim Ali Şehhâte es-Semennûdî (ö.1333/1915) bulunmaktadır. Onun *Leâliü'l- Beyân fî't-Tecvid* manzum eserinde 26. beyitte şunu açıkça ifade etmektedir:

قلقلة قطب جد وقربت للفتح والأرجح ما قبل افتفت.¹⁷³

2. Kalkalenin kendisinden önceki harfin harekesi istikametinde yapılması harekeye göre telaffuz edilmesi gerekir, çünkü kendisinden önceki harfine yakın bir şekilde okunması uygun olur. Kalkaleden önceki harfi fetha ise fethaya, damme ise dammeye, kesra ise kesraya meyletmesi gerekmektedir. İbrahim Ali Şehhâte es-Semennûdî (ö. 1430/2009), *Leâliü'l- Beyân fî't-Tecvid* isimli manzum eserinde 26. beyitte bunu açıkça ifade etmektedir. Mar'âşî'nin *Cühdü'l-Müküll*, Cüreysî'nin (ö.1313/1895) *Nihâyetü Kavli'l-Müfîd* eserlerinde de bu şekilde yapılmasının gerektiği dile getirilmektedir.¹⁷⁴
3. Kalkalede asıl olan, harfin mahrecinin depreştirilmesidir. Dolayısıyla önceki harfin harekesinin kalkaleye bir tesiri yoktur. Zira, kalkale harfinin sarsılmasının, hareketlerden birine benzemekle ya da ona yakın olmakla bir alakası yoktur.¹⁷⁵
4. Kalkale harflerinden 3 tanesi ince, iki tanesi de kalındır. Kalkale esnasında harflerin kalınlık ve inceliğinin korunması için ب, ج, د harflerinde kalkalenin kesraya meyilli,

¹⁶⁹ Benli, *Tecvid Kuralları*, 114-115.

¹⁷⁰ (Kur'an-ı Kerim, el-A'râf, 7/147).

¹⁷¹ (Kur'an-ı Kerim, Meryem, 19/60).

¹⁷² (Kur'an-ı Kerim, Sâd, 38/22).

¹⁷³ İbrahim Ali Şehhâte Semennûdî, *Leâliü'l-Beyân fî't-Tecvid*, (Kahire: yy., ty.), 2.

¹⁷⁴ Mar'âşî, *Cühdü'l-Müküll*, 30; Cüreysî, *Nihâyetü Kavli'l-Müfîd*, 76-77.

¹⁷⁵ Süveyd, *et-Tecvidü'l-Musavver*, 185,192; bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Husarî, *Ahkâmü Kiraati'l-Kur'an*: 101-102.

ق ve ط harflerinde ise fethaya meyilli yapılması güzel olur.¹⁷⁶ Ancak meyilli yapmayı, bizzat söz konusu hareketlerle okumak olarak anlamamalıdır.

Kalkalenin uygulanması konusuna önceki dönemlerde yazılan eserlerde değinilmediğini, bu konunun daha çok sonraki dönemlerdeki yazılan eserlerde gündeme getirildiğini görüyoruz.

2.3.1.1.2.3. Lîn

Lügatte “kolaylık” demektir. Tecvid ıstılahında ise, lîn harfi telaffuz edilirken sesin ve nefesin sühuletle çıkmasına denir. Harfleri, mâkabli meftuh, kendileri sâkin olan (وُ) ile (يَ)’dır.¹⁷⁷ نَوْمٌ – عَلَيْهِ – وَيْلٌ gibi.

“Lîni” veya sadece “lîn” isimlendirilmesinin **sebebi**, bu iki harf telaffuz edildiğinde mahreçlerinden kolayca çıktığı ve dile ağırlık vermeden sühûletle eda edildiği için *lîn* ismini almışlardır. Normalde med harflerinin mâkablindeki hareketler kendi cinsinden olur. Yani elifin makabli fethalı, vâv’ın mâkabli dammeli yâ’ın mâkabli de kesralı olur. Harf-i lînde ise durum değişmiş, vâv ve yâ harfinin mâkabli de fethalı olmuştur. Bu durum bu iki harfte elif harfine benzeme konusunda noksanlık oluşturmuş, tam elif gibi med harfi olarak değerlendirilmelerine engel olmuş ve bu yüzden lîn diye isimlendirilmişlerdir.¹⁷⁸

2.3.1.1.2.4. İnhirâf

Lügatte “meyletmeye” denir. Tecvid ıstılahında ise, (ر ج) harfleri telaffuz edilirken dilin yukarıya ve geriye meyledilmesidir.¹⁷⁹

Bu sıfatın harfleri (ر) ve (ج) harfleridir. Dil ucu (ج) harfinin yolunu kapattığı için lââm

¹⁷⁶ Melhas, *Ahkâmü Tecvidi'l-Kur'an*, 44- 45.

¹⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 204; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 79.

¹⁷⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 126; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 102.

¹⁷⁹ De'as, *Fennü't-Tecvid*, 69; Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'an*, 104.

harfinin sesi dil ucunun kenarlarından çıkmaktadır. (ر) harfinde ise durum tam terstir: (ر) harfinin sesi dil ucunun ortasından geçmektedir.¹⁸⁰

İnhirâf diye isimlendirilmesinin **sebebi**, bu iki harf, kendi mahreçlerinden uzaklaşıp hem mahreç hem de sıfat olarak diğer harflerin mahreç ve sıfatlarına ulaştığı için *münharife harfler* diye isimlendirilmiştir. (ل) harfine gelince; o rihvet harflerindendir. Fakat dil, sesle birlikte şiddet sıfatına meyleder. Zira şiddet sıfatının zorluğu sesin çıkmasına engel teşkil etmez. Aynı zamanda ses rihvet sıfatıyla birlikte de tam çıkmaz. Dolayısıyla bu iki sıfatın hükümleri arasında kalır. Kısacası iki sıfat arasında gidip geldiği, mahreci ve sıfatı sabit olmadığı için bu isimle anılmıştır.¹⁸¹

2.3.1.1.2.5. Tefeşşî

Lügatte, “yayılma” demektir. Tecvid ıstılahında ise, (ش) harfinin telaffuzunda sesin dil ile damak arasında yayılmasına ve (ط) harfinin mahrecine kadar uzamasına tefeşşî denir.¹⁸² Bazı alimler (ش) harfinin dışında (ض, ف, ص, ر, س, ي, ث, م) harflerinin de tefeşşî sıfatına sahip olduğu görüşündedirler.¹⁸³ Mar‘aşî şöyle der: “Zikredilen bu harfler telaffuz edildiğinde nefes yayılır. Ancak (ش) harfinde bu yayılma daha fazla olduğundan dolayı alimler (ش) harfinin tefeşşî sıfatına sahip olduğunda ittifak etmişlerdir.”¹⁸⁴

Tefeşşî diye isimlendirilmesinin **sebebi**, bu sıfatı taşıyan (ش) harfi telaffuz edildiğinde kendi mahrecinden (ط) harfinin mahrecine kadar yayıldığından dolayı bu sıfat tefeşşî diye isimlendirilmiştir.¹⁸⁵ Bununla beraber Husarî “Aslında bu yayılma (ط) harfinin mahrecine

¹⁸⁰ Süveyd, *Tecvidu 'l-Musavver*, 196-197.

¹⁸¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 132; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 95; Cüraysî, *Nihayetü Kavli 'l-Müfîd*, 79.

¹⁸² Mekkî, *er-Ri'âye*, 132. Dâni (ث) harfinin (bkz. Dâni, *et-Tahdîd* s.110), İbnü'l- Cezerî de (ط) harfinin mahrecine kadar ifadesini kullandığından bu konuda üç değişik harfin adının geçtiği görülmektedir. Bkz. İbnü'l- Cezerî, *Neşr*, I, 205.

¹⁸³ Dâni, *et-Tahdîd*, 109-110; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 205; Mar‘aşî, *Cühdü 'l-Müküll*, 42.

¹⁸⁴ Dâni, *et-Tahdîd*, 109-110; Mar‘aşî, *Cühdü 'l-Müküll*, 42.

¹⁸⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 134.

kadar gitmez. Fakat (ظ) harfinin mahrecine yakın bir yere kadar gittiğinden dolayı bunu dinleyen kişi bu harfin mahrecine kadar yayıldığını düşünebilir,” diyerek Mekkî’nin görüşüne itiraz etmektedir.¹⁸⁶

2.3.1.1.2.6. İstîtâle

Lügatte, “uzatmak” ve “uzamak” demektir. Tecvid ıstılahında ise, (ض) harfini okurken dil kenarının üst azı dişlerden (ل) harfinin mahrecine kadar uzanmasına denir. İstîtâle sıfatı, sadece (ض) harfinde bulunur.¹⁸⁷

İstîtâle diye isimlendirilmesinin **sebebi**, (ض) harfi telaffuz edildiğinde dil (ل) harfinin mahrecine kadar uzadığı için *istîtâle* diye isimlendirilmiştir. Bu harfte rihvet, cehr, itbâk ve isti’lâ sıfatları birleştiği için kuvvetli bir harf olarak bu sıfatların tamamını kuşandığı için mahreci, (ل) harfinin mahrecine kadar uzanır.¹⁸⁸

İstîtâle ile med arasındaki fark gerek istîtâlede gerekse medde uzatma söz konusudur. İstîtâledeki bu uzatma, mahreci muhakkak olan bir harfte olduğu için uzatma o harfte biter. Medde ise bu uzatma, mahreci mukadder olan harflerde olduğu için med ancak nefesin kesilmesiyle biter.¹⁸⁹

2.3.1.1.2.7. Tekrîr

Lügatte, “bir şeyi tekrarlamak” anlamındadır. Tecvid ıstılahında ise, (ر) harfi telaffuz edildiğinde dil ucunun titremesine denir.¹⁹⁰ (ر) harfi, dil ucuna yakın olan kısmı, üst damağa sıkıca bastırılarak oradan ayrılmaksızın sürçer gibi titreyerek okunur. Tıpkı araba tekerleğinin buz üzerinde, olduğu yerde bir devir dönmesi gibi dil de mahrecinden

¹⁸⁶ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'an*, 107.

¹⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 205.

¹⁸⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 134; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107.

¹⁸⁹ Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 81; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'an*, 108.

¹⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 204; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'an*, 104.

oynamadan olduğu yerde bir devir yaparak (ج) harfinin tekrar sıfatı gösterilmiş olur. Eğer dil, damaktaki yerinden ayrılıp kalkarsa, titreme işi tekrar edeceğinden pek çok (ج) söylenmiş olur. Böylece tekrîrin izhârı söz konusu olur. Bu ise, lahndir (hatadır). Bundan kaçınmak lâzımdır. Tekrîr sıfatı (ج) harfinde uygulamak için değil, aksine ondan kaçınmak için öğretilmektedir.¹⁹¹

Tekrîr diye isimlendirilmesinin **sebebi**, (ج) harfi telaffuz edildiğinde dilin ucu tekerrür ve titrediğı için bu sıfat *tekerrür* olarak da isimlendirilmiştir. Bunun en açık halini (ج) harfi şeddeli olduğu zaman görebiliriz. Bu harfte tekrîrin mutlaka gizlenmesi gerekir. (ج) harfinde bulunan tekrîr sıfatı harfi güçlendiren sıfatlardandır. Bunun için kendisinde tekrîr sıfatı bulunduğu için (ج) harfi kuvvet ve şiddet sıfatına sahip bir harftir. Aynı zamanda ses tekrîr ve inhirâf sıfatından dolayı (ج) harfine eğildiğı için rihvet sıfatına da benzemiş olur.¹⁹²

2.3.1.1.2.8. Ğunne

Lügatte, “inilti” demektir. Tecvid ıstılahında ise, genizden çıkan sese denir. Bu sıfat (ؤ ve م) harflerinin mülazımıdır,¹⁹³ yani ayrılmaz parçasıdır. (ؤ ve م) harflerinin zatlari, ğunne sıfatıyla birlikte kaimdir. Adeta bu iki harf ğunne ile doğmuşlardır. Bunları ğunnesiz telaffuz etmek mümkün değildir.”

Ğunne diye isimlendirilmesinin **sebebi**, bu iki harf telaffuz edilirken genizden bir inilti meydana geldiğı için *ğunne* diye isimlendirilmiştir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Benli, *Tecvid Kuralları*, 35.

¹⁹² Mekkî, *er-Ri'âye*, 131.

¹⁹³ Şükrî, *el-Münîr*, 90-91.

¹⁹⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 131; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106.

2.3.1.1.2.9. Hafâ

Lügatte, “gizlilik” demektir. Tecvid ıstılahında ise, med harfleri ve (هـ) harfi okunurken sesin ve nefesin açık olmamasıdır. Hafâ sıfatı (هـ) harfi ile med harflerine mahsustur. Med harflerinin mahreçleri çok geniş olduğundan dolayı hafâ sıfatını almışlardır. Mahreçlerinin genişliği ve hafâ sıfatı yönünden en önde (ا), sonra (ي), sonra da (و) harfi gelir.¹⁹⁵

Hafâ diye isimlendirilmesinin **sebebi**, (هـ) harfi, mahrecinin geniş olması ve kendisinde zayıf sıfatların toplanması nedeniyle hafâ harflerinden sayılmıştır. Nefesi en çok tüketen bir harf olması sebebiyle, (هـ) harfini okurken sesin korunması lâzımdır. (هـ) harfinin sesinin belirgin olarak çıkması için, mahrecinin sıkıştırılması ve kuvvetlendirilmesi gerekir. Aksi takdirde mahrecinin ağza uzaklığı sebebiyle ses zayıflar ve kaybolacak duruma düşer.¹⁹⁶

Med harfi olan (ا), kendisinden önceki harfin kapsam alanına girerek telaffuzu gizli çıktığı için hafâ olarak isimlendirilmiştir. Örneğin: (هذا) kelimesinde (ا) harfi kendisinden önceki harfin kapsamına girdiği için bir gizlilik meydana gelir.¹⁹⁷

2.3.2. Ârızî Sıfatlar

Ârızî sıfatlar, harfin bizâtihi kendisinde olmadığı halde başka bir harfle yan yana gelmesi ya da harekelerinin değişmesi durumunda ortaya çıkan özelliklerdir. Bunlar harften ayrılması mümkün olan ve ayrıldıkları zaman harfin zâtını (cevherini) değiştirmeyen sıfatlardır. Harfler, kendi dışında belli bir sebepten dolayı bazı sıfatları alır. Eğer söz konusu sebep ortadan kalkarsa o zaman harf de o sıfatı taşımaz. Bu sıfatlar 11 tanedir: İdğâm, izhâr, iklâb, ihfâ, med, kasr, tahrîk, sükûn, sekt, tefhîm, terkîk.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Mar‘aşî, *Cühdü’l-Mükıll*, 44-45.

¹⁹⁶ Benli, *Tecvid Kuralları*, 37.

¹⁹⁷ Mekkî, *er-Ri’âye*, 127; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 204.

¹⁹⁸ Şükri, *el-Münîr*, 76.

Bir harfin kendi zatına özgü ve kendisinden ayrılamayan sıfatları olduğu gibi harften ayrılabilen sıfatları da bulunmaktadır. Harfin zâtında bir değişiklik meydana gelmediği için bu sıfatların terkinde, değiştirilmesinde ve bozulmasında lahn-i hafî (gizli hatâ) meydana gelir.¹⁹⁹

Ârızı sıfatlara, özellikle isti'la ve istifal sıfatlarıyla güçlü bir bağı olması münasebetiyle tefhîm ve terkîkle başlayacağız.

2.3.2.1. Tefhîm

Lügatte, “kalın okumak” demektir. Tecvid ıstılahında, tefhîm sıfatını taşıyan harfler telaffuz edilirken mahreçte ve sıfattaki kalınlıktan dolayı ağzın tamamını kuşatacak şekilde telaffuz edilmesidir.²⁰⁰ Tefhîm harfleri, isti'lâ harflerin tamamı ile kalın bir harften sonra gelen (إ), fethalı veya dammeli (و) harfi, الله lafzının (ل) harfinden önce fethalı veya dammeli bir harf varsa bu durumda (ل) harfinin ikisi de kalın okunur, bu durumlarda tefhîm sıfatı meydana gelir. Allah'ın büyüklüğünü ve yüceliğini göstermek için (ل) harfi kendisinden önceki harekesi fetha ve damme ise tefhîm ile okunur. Bu da Arapların kullandığı en kalın (ل) harfidir.²⁰¹

Tefhîm sıfatı, isti'lâ sıfatını gerektirir. Bundan dolayı isti'lâsı fazla olan harfin tefhîmi de aynı şekilde mübalağalıdır. İşte bundan dolayı itbâk harfleri, isti'lâ harflerinden daha kalındır. Çünkü bu harflerin okunuşunda dilin kök ve ortası beraberce yukarı damağa kalkmaktadır.²⁰²

Tefhîm'in **sebebi**, isti'lâ sıfatlı harfleri okurken sesin yukarı doğru yükselip nefesle üst damakta buluşmaları sebebiyle seste bir kalınlık oluşur. Bu kalınlığa tefhim denilir.²⁰³

Tefhîmin dereceleri vardır; bir harfte ne kadar isti'lâ sıfatı bulunursa ona göre tefhimin

¹⁹⁹ Eskicizâde, *Tercüme-i Dürri Yetim*, 3; Benli, *Tecvid Kuralları*, 40.

²⁰⁰ Mersafî, *Hidayetü'l-Kârî*, 1: 103; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 93; Ebü'l-Heysem Muhammed Muhammed Âli Metar, *en-Neb'ür-Rayyân fî Tecvidi Kelâmi'r-Rahmân*, (Demat: Dâru Ramâzî li'n-Neşr, 1997), 109.

²⁰¹ Harrâzî, *Buğyetü'l- Mürîd*, 185.

²⁰² Benli, *Tecvid Kuralları*, 45.

²⁰³ Mekkî, *er-Riâye*, 128.

derecesi yükselir. Örneğin itbâk sıfatını taşıyan harfler kendisinde en çok tefhîm yapılan harflerdir. İtbâk harfleri içerisinde de tefhim derecesi en yüksek olan harf elifle med edilen (ﻻ) harfidir.²⁰⁴

2.3.2.2. Terkîk

Lügatte, “incelmek” demektir. Tecvid ıstılahında ise, terkîk harflerini ince okumaya denir. Diğer bir tarife göre terkîk harfini okurken dilin kökünü üst çeneye kaldırmadan aşağıda tutup, harfin zâtına bir incelik gelmesi, harfin sesiyle ağız içinin dolmaması ve neticede harfin incelmesidir.

Terkîk sıfatı zayıf bir sıfattır. Harfleri de tefhîm harflerinin dışında kalan harflerdir. Terkîk harflerine "hurûf-i terkîk" denir. Terkîk harfini okurken dilin kökünü üst çeneye kaldırmadan aşağıda tutup, harfin zatına bir incelik gelmesi, harfin sesiyle ağız içinin dolmaması ve neticede harfin incelmesidir.²⁰⁵

Genel prensip olarak isti'lâ sıfatının dışında kalan harflerin ince okunması gerekirse de bazı harfler duruma göre hem tefhîm hem de terkîk ile okunabilmektedir.²⁰⁶

Duruma göre hem tefhîm (kalın) hem de terkîk ile (ince) okunan harfler:

* **Med harfi olan (ﻻ) ve (و):** Med harfi olan (ﻻ) ve (و) harfleri incelik ve kalınlık açısından kendisinden önceki harfe tabidirler. Dolayısıyla isti'lâ harflerinden yani kalın harflerden sonra gelenler tefhîm ile (kalın); istifâl harflerinden yani ince harflerden sonra gelenler ise terkîk ile (ince) okunurlar.

* **Lafzatullah'ın Lâm'ı:** ﷲ lafzının lâm harflerinden önceki harekesi kesra ise terkîk ile; fetha ya da damme ise tefhîm ile okunur. Lafzatullah'ın lâm'ının mâkablindeki harekeye göre kalın veya ince okunmasının sebebi ileride bu konu ana başlık halinde incelenirken açıklanacaktır.

²⁰⁴ Mar'aşî, *Cühdü'l-Müküll*, 39; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 6.

²⁰⁵ Benli, *Tecvid Kuralları*, 41.

²⁰⁶ Mar'aşî, *Cühdü'l-Müküll*, 38; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 5.

* **Ğunne:** İncelik ve kalınlık bakımından kendisinden sonra gelen harfe tâbîdir. İsti'lâ harflerinden birisi gelince kalın, istifâl harflerinden birisi gelince ince okunur. Dolayısıyla tenvîn veya nûn-i sâkinden sonra isti'lâlî ihfâ harflerinden birisi gelince ihfânın ğunnesi kalınlaştırılarak (tefhim ile) okunur.²⁰⁷

* **Râ (ر) harfi:** İleri de anlatılacağı üzere, (ر) harfî istisnaları bir tarafa bıraktığımızda genel olarak harekesi fetha ya da damme olduğunda tefhîm ile, harekesi kesra olduğunda ise terkîk ile okunur.²⁰⁸

İbnü'l-Cezerî *el-Mukaddime* isimli manzûm eserinde kalın harften önceki ince harflerin terkîk sıfatının korunmasına her ikisinin de kalın okunmamasına misaller vererek dikkat çekmektedir.²⁰⁹

Misal: وَلَيْتَلَطَّفَ - مَرَضَ - مُحَمَّدٌ - وَعَلَى اللَّهِ

2.4. Sâkin Nûn ve Tenvinle İlgili Kurallar

İster tenvîn şeklinde, isterse cezimli nûn şeklinde olsun her sâkin “nûn” (ن), kendisinden sonra gelen harfe göre değişik pozisyon alır. Dolayısıyla iklâb, izhâr, ihfâ ve idğâm adı verilen farklı okuyuş şekilleri ortaya çıkar. Tenvîn veya nûn-i sâkinden sonra 28 harften 15 tanesi geldiğinde ihfâ, 6 tanesi geldiğinde izhâr, 4 tanesi geldiğinde idğâm-ı maal ğunne, 2 tanesi geldiğinde idğâm-ı bilâ ğunne, 1 tanesi geldiğinde ise iklâb yapılmaktadır. Sâkin nûn ve tenvinle ilgili kurallar, bunlardan sonra gelen harflerin bu harflere olan mahreç yakınlığı veya uzaklığı esas alınarak konulmuştur.

2.4.1. İdğâm

Dilde “bir şeyi bir şeye katmak, girdirmek” manasına gelir.²¹⁰ Tecvid ıstılahında; “Yan

²⁰⁷ Atıyye Kâbil Nasr, *Ğâyetü'l-Mürîd*, s. 70; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, s. 148; Şükrî, *el-Münîr fî Ahkâmi't-Tecvid*, s.101; Muravvîh, Mahmud Ahmed, *Zînetü'l-Edâ Şerhu Hilyeti'l-Kurrâ fî Ahkâmi't-Tecvid*, Dâru'l-Furkân, Amman, t.y. s. 89.

²⁰⁸ Detaylı bilgi için bkz: Şükrî, *el-Münîr*, 101-102. Benli, *Tecvid Kuralları*, 41.

²⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 5.

²¹⁰ De'as, *Fennü't-Tecvid*, 26.

yana gelen iki harfi, ikincisi şeddeli imiş gibi bir harf olarak okumak” demektir”.²¹¹

İdğâm iki unsurdan oluşur:

1. Müdgâm: Kendisinden sonraki harfe idğâm edilen birinci sâkin harf.
2. Müdgâmün fih: İdğâmın kendisinde icrâ edildiği ikinci harekeli harf.

İdğâmın Sebepleri:

1. *Temâsül*: Mahrec ve sıfat bakımından aynı olan iki harfin yan yana gelmesidir.
2. *Tecânüs*: Mahrec bakımından aynı sıfat bakımından ayrı olan iki harfin yan yana gelmesidir.

Tekârüb: Mahrec veya sıfat veyahut hem mahrec hem sıfat bakımından yakınlığı bulunan iki harfin yan yana gelmesidir.²¹²

Mahreçleri açısından harfler arasında misliyet, cinsiyet ve kurbiyet ilişkisi vardır.²¹³ Bir harf diğer bir harfe idğâm ediliyorsa bunun sebebi ya iki harf de aynıdır ya mahreçleri aynı sıfatları farklıdır yahut da hem mahreç ve hem de sıfat bakımından aralarında bir yakınlık vardır.

Yapılış bakımından idğâm iki kısma ayrılmaktadır:

1. **Tam idğâm**: Müdgâmın, müdgâmün fih içinde tamamen kaybolduğu idğamdır.
2. **Nâkıs idğâm**: Müdgâmın, müdgâmün fih içinde tamamen kaybolmayacak şekilde yarı yarıya görülen idğamdır.²¹⁴

Tam ve nâkıs idğâm olarak isimlendirmenin sebebi, müdgâmın, müdgâmün fihte tamamen kaybolduğu ve telaffuzda ondan ne zâtta ne de sıfattan herhangi bir eser kalmadığı için *tâm idğâm* olarak isimlendirilmiştir. İdğâmda istenilen husus müdgâmın, müdgâmün fihte kaybolmasıdır, eğer müdgâmda sıfatın bir kısmı kalırsa o zaman nâkıs idğâm olarak isimlendirilir.²¹⁵

²¹¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 323.

²¹² İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 278; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî*, 316.

²¹³ Madazlı, *Tecvid İlmi*, 39.

²¹⁴ Şükrî, *el-Münîr*, 37; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 39.

²¹⁵ Kârî, *Kavâidü't-Tecvid*, 37; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 137.

Harekeli ve sâkin olması bakımından idğâm, *kebîr* ve *sağîr* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır:

A. İdğâm-ı Kebîr: Müdğâm ve müdğâmün fih'in her ikisinin de harekeli olması durumunda yapılan idğamdır. Bu idğâmlar misleyn, mütecânis ve mütekârib harflerde olabilmektedir. Mesela Kehf sûresinin 95. Ayetinde yer alan مَكَّنِيْ kelimesinin aslı مَكَّنِيْ idi. Burada ikisi de harekeli olan نِ harflerinden birincisi ikincisine idğâm edilmek suretiyle مَكَّنِيْ olmuştur.

İdğâm-ı kebîr, umumiyetle Ebû Amr'ın râvîsi Sûsî tarafından rivayet edilmiştir. Mesela Sûsî, (قَالَ) kelimesini (رَبِّ) kelimesine idğâm ederken, (قَارَّبِ) şeklinde okur.²¹⁶ Hafs rivayetinde bir-iki kelimedede İdğâm-ı kebîr'den bahsedilmektedir. Yusuf Sûresinin 11. ayetindeki aslı (لَا تَأْمَنَّا) olan, (لَا تَأْمَنَّا) kelimesi idğâm-ı kebîr neticesinde bu hale gelmiştir.

Kelimenin idğamsız haline dikkat çekmek için bu kelime ya ihtilasla ya da işmamla okunur. Ya kısık bir sesle nûn harfinin dammesi belirtilerek okunur ya da şeddeli nûn'u okurken bir taraftan gunne yapıp diğer taraftan aynı anda dudakları sessiz olarak dammeli nûn pozisyonuna getirip sonra dudakları normal hale getirerek nûn harfinin dammesine işaret edilmiş olur. On kıraat imamına göre icmâen bu kelime izharlı okunmaz. Ancak nasıl okunacağı konusunda kıraat imamlarının ihtilafı vardır. Ebû Ca'ferden başka bu kelimeyi mahza idğamlı okuyan kıraat imamı yoktur. Diğerleri ya işmam ya da ihtilâs ile okurlar.²¹⁷

İdğâm-ı kebîr olarak isimlendirmenin **sebebi**: Bu konuda 4 değişik görüş mevcuttur:

1. Kur'an lafızlarında harekenin sükundan daha fazla bulunması. Dolayısıyla harekenin, sükûn'un idğâmından daha fazla olması sebebiyle idğâm-ı kebîr olarak isimlendirilmiştir.
2. İdğâm işleminin çok olması. Nitekim ikisi de harekeli olan harfleri birbirine idğâm

²¹⁶ Mar'aşî, *Cühdü'l-Müküll*, 62.

²¹⁷ Abdulfettâh Abdü'l-Ganî el-Kâdî, *el-Kur'anü'l-Kerîm ve bi-hâmişihî el-Büdûru'z-Zâhira fi'l-Kıraati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1981), 289.

yapmak istediğimizde, önce ilk harekeli harfi sakın kılarız, arkasından birinciye ikinciye vücben idğam ederiz. İdğamın iki işlem sonucunda gerçekleşmiş olması yüzünden idğâm-ı kebîr olarak isimlendirilmiştir.

3. İdğâmsız olarak telaffuz etmenin zorluğu. Özellikle hem mahreci hem de sıfatları aynı olan iki misil harfi harekeli okumak lisana ağır gelir, telaffuzu zor olur. Bu zorluğu açmak için birinci harf ikinci harfe idğam edilir ve ikincisi şeddeli olarak okunur.
4. Bu idğâmın şümullü olması. Nitekim bu idğam, misleyn, mütecâniseyn ve mütekâribeyni içine alarak çok geniş alanda gerçekleşmesi sebebiyle idğâm-ı kebîr olarak isimlendirilmiştir.²¹⁸

B. İdğâm-ı Sağîr: Müdgam sâkin, müdgamun fih harekeli ise idğâm-ı sağîr olur.²¹⁹

(مَنْ يَأْتِ) gibi.

Sağîr diye isimlendirilmesinin **sebebi**, idğamın az bir işlemle tek hamlede yapılması ya da yapılışı idğâm-ı kebîre göre daha dar alanda olmasıdır.²²⁰ Nitekim idğâm-ı kebîrde iki hamlede önce birinci harekeli harf sükûna çevriliyor, sonra ikinci harfe idğam yapılıyorken burada tek hamlede hemen birinci sakın harf ikinci harekeli harfe idğam edilmiş oluyor. Yine bu idğam her ne kadar idğâm-ı kebîrde olduğu üzere misleyn, mütecâniseyn ve mütekâribeyn harfler arasında gerçekleşiyor olsa da idğam yapılan harflerin sayısı idğâm-ı kebîre göre daha azdır. Mesela, Hafs rivayetinde idğâm-ı mütekâribeyn (ق ك ل ر) olmak üzere 4 harfte gerçekleşmekte iken idğâm-ı kebîrde (رَضِيَ سَنَشُدُّ حُجَّتَكَ بِذَلِكَ قَتْمِ) ibaresinde toplanan 16 harfte çok geniş alanda gerçekleşmesi sebebiyle idğâm-ı kebîr olarak isimlendirilmiştir.

Ğunnenin bulunup bulunmaması bakımından idğâm üç çeşide ayrılmaktadır:

1. İdğâm Bilâ Ğunne: Sâkin nûn ve tenvinden sonra (ن) veya (ل) harfi gelirse idğâm bilâ

ğunne olur. Örneğin: مَنْ لَدُنْهُ - مِنْ رَبِّهِ

²¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 274; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî*, 315.

²¹⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 263; Mar'aşî, *Cühdü'l-Müküll*, 62.

²²⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 267; Mar'aşî, *Cühdü'l-Müküll*, 62; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 40.

İdğâmın **sebebine** gelince, dil ucundan çıkan (ر) ve (ل) harflerinin mahreci ile dilin ortasından çıkan (و) harfinin mahrecinin birbirlerine çok yakın olması sebebiyle telaffuzda kolaylığı sağlamak için (و) harfi bu iki harfe idğâm edilir. Burada kâmil bir idğâm yapıldığı için harfin zâtı da sıfatı da kaybolur. Bu yüzden ğunne yapılmaz. Zira idğâmda istenilen husus müdğâmın, müdğâmın fihe tamamen girdirilmesidir.

2. Tam İdğâm Maa'l Ğunne: Sâkin nûn ve tenvînden sonra (م) veya (ن) harflerinden birisi gelirse, tam idğâm maa'l ğunne olur. Örneğin: مِنْ نُورٍ.

Tam idğâm maa'l ğunnenin yapılış **sebebi**, (ن) ve (م) harfleri ğunne sıfatını taşıyan harflerdir. Sâkin (ن) harfinden sonra harekeli bir (و) harfi geldiğinde idğâm-ı sağîr gereği idğâm edilmesi vacip olur. Sâkin (ن), zâtı ve sıfatıyla birlikte sonrasındaki kendisiyle aynı olan harekeli (و) harfine kâmil idğâm ile idğâm edilir. Bu idğâmının vacip olması sebebiyle tam idğâm maa'l ğunne gerçekleşmiş olur. (م) harfi de aynen (ن) harfi gibi kendilerinden hiçbir zaman ayrılmayan ğunne sıfatına sahiptir. Bu harfe yapılan idğâm da aynen (ن) harfindeki gibi kâmil idğâmdır. Ğunne bu iki harfin mülazımı olduğu için bu harflerin gunnesiz idğâmı imkansızdır. İstenilse dahi gunnesiz okumak mümkün değildir.

3. Nâkıs İdğâm Maa'l Ğunne: Tenvîn ve nûn'dan sonra (و) veya (ي) harflerinden birisi gelirse nakıs idğâm maa'l ğunne olur. Örneğin: مَنْ يَقُولُ.

Nâkıs idğâm maa'l ğunne denmesinin **sebebi**, müdğâm olan tenvîn veya sâkin nûn, müdğâmün fihi olan (و) ve (ي) harflerinde idğâm neticesinde zatlari itibariyle tamamen kaybolsalar bile ğunne sıfatı baki kalmaktadır. Burada ğunne sıfatının korunmasının sebebi, aslında iki kelime olduğu halde idğâm sebebiyle tek bir kelimeye dönüşen ve

ikinci harfi şeddeli hale gelen harfin aslî değil (ن)’ dan dönüşme olduğunu ihsas ettirmektedir. Mesela, iki kelimededen oluşan (مِنْ وَآلٍ) kelimelerinde yapılan idğâmın sonucunda (مِوَالٍ) diye sanki tek bir kelime ortaya çıkmaktadır. Buradaki şeddeli (و) harfinin aslî olmadığını göstermek için zâtı kaybolan (ن)’un, sıfatı olan ğunnesinin korunması gerekmektedir. İdğâm sırasında bir taraftan sâkin nûn’un ğunnesi okunurken, aynı anda (و) veya (ي) nın sesi duyulur.²²¹

Yine aynı şekilde idğâm-ı mütecâniseynin idğâmında da tam ve nâkıs idğâm kurallarına dikkat edilmelidir. Şöyle ki, mahreçleri aynı, sıfatları farklı olan harflerin idğâmında her iki harf de ince veya birinci ince ikincisi kalın olduğu durumlarda tam idğâm yapılır. Ancak birinci harf yani müdğâm kalın, ikinci harf yani müdgamün fih ince harf olursa bu durumda da nâkıs idğâm yapılması gerekir. أَحَطُّ kelimesinde olduğu üzere, isti’lâ ve itbâk sıfatına sahip olan (ط) harfi, istifâl sıfatına sahip olan (ت) harfine nâkıs idğâmla idğâm edilir.

Bunun **sebebi**, Kalın veya güçlü sıfatlara sahip olan harflerin zayıf sıfatlara sahip olan harflere idğâm edilmesi durumunda hem harfin zâtı ve hem de sıfatı zâil olmuş olur. Bu durumda hem kelimenin yapısı hem de manası bozulabilir. Bu yüzden tam idğâm değil, nâkıs idğâm yapılarak kalın harfin isti’lâ ve itbâk sıfatları korunmuş olur. Sadece idğâm kalkaleye mâni olduğu için (ط) harfinin kalkalesi yapılmaz.

Yine idğâm-ı mütekâribeynde de tam ve nâkıs idğâm kurallarına dikkat edilmesi gerekir. (خُلِّقْكُمْ) kelimesinde (ق) harfi (ك) harfine idğâm edildiğinde, (ق) harfinin isti’lâ sıfatı tam idğâma engel olur. İbnü’l-Cezeri bu görüşü savunmaktadır. Kurrâ alimlerin diğer görüşü ise bu kelimedede tam idğâm yapmak da caizdir. Tam idğâm da (ق) harfinin isti’lâ sıfatı izale edilerek (ك) harfine tam idğâm ile idğâm edilmektedir. Hafs rivayetinde iki görüş de

²²¹ Mekkî, *er-Ri’âye*, 263-264; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2: 28; Dâni, *et-Tahdîd*, 18; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 41.

câizdir.²²² Ancak tam idğâm ile okunması evladır. **خُلِّفَكُمْ** kelimesinin tam ve nâkıs idğâmlı olarak okunması câiz ise de evla olan tam idğâmlı olarak okunmasıdır.²²³

Birbirine yakın olan harflerde (tekârub) Kur'an'ın iki yerinde mütekâribeynin idğâm şartları tamamlansa bile idğâm yapılmaz. Çünkü idğâm neticesinde manayı değiştirecek şekilde yeni bir kelime ortaya çıkmış olmaktadır. Birisi Kıyâmet sûresinin 27. Ayetinde yer alan (وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ) kelimesi, diğeri de Muttaffîfîn sûresinin 14. Ayetinde yer alan (كَلَّا بَلْ رَانَ) kelimesidir.

Bu ayeti göz önünde bulundurarak idğâmın yapılmamasının **sebebini** şu şekilde izah edebiliriz: (كَلَّا بَلْ رَانَ) de geçen (بَلْ) kelimesi ile (رَانَ) kelimesi arasında idğâm yapıldığı takdirde, “küpçü” anlamına gelen (بَرَّان) şeklinde yeni bir kelime ortaya çıkacağı, dolayısıyla mana değişikliğine yol açacağı için idğâm terk edilir ve sekte yapılarak okunur. Ayetin sekte ile okunması durumunda manası: “Onu (kıyamet gününü), ancak her azgın, günahkâr kimse inkâr eder. Ona ayetlerimiz okununca, “eskilerin masalları” der. Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.” iken, idğâmlı okunması durumunda, “Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerinin üzerinde **küpçü** vardır.” şeklinde bir mana değişikliği meydana gelmektedir.

Her ne kadar Hafs burada yukarıda zikrettiğimiz hususlar müvacehesinde sekte yapmış olsa da diğerkıraat imam ve ravileri burayı idğâm ile okurlar.²²⁴

Bu konuda zikredilmesi gereken bir başka husus şudur: Müdğâm ile müdğâmun fih ayrı kelimelerde bulunması gerekmektedir. Eğer sâkin (ْ) ile (و) ya da (ي) aynı kelimede bulunursa bütün kıraat imamlarına göre izhâr yapılması gerekir.²²⁵ Sâkin nûn (ْ)dan

²²² İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 6; Kârî, *Kavâidü't-Tecvid*, 36; Mar'asî, *Cühdü'l-Mükall*, 67.

²²³ Melhas, *Ahkâmü Tecvidi'l- Kur'an*, 73.

²²⁴ (Kur'an-ı Kerîm, el-Muttaffîfîn, 83/14); Ebû Amr Osman b. Saîd Dâni, *Câmiu'l-Beyân fî Kıraati's-Seb'i'l-Meşhûra*, thk: Muhammed Sadûk el-Cezâirî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2009), 284; Mar'asî, *Cühdü'l-Mükall*, 69; Benli, *Tecvid Kuralları*, 96-97.

²²⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 25; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 41; Şükrî, *el-Münîr*, 38.

sonra (و) ya da (ى) harfi aynı kelimenin içerisinde yan yana gelirse kelime izhârı veya “zarûret izhârı” anlamına gelen izhâr-ı izdırârîyye olur. Bu izhâra, izhâr-i Kelime-i vahde ve mutlak izhâr ismini verenler de vardır.²²⁶ Kur'an-ı Kerîm'de bu durumda olan dört kelime vardır: **الدنيا-بنیان-قنوان-صنوان**

Bu kelimelerin izhâr edilmesinin **sebebi**, sâkin nûn (ن) 'dan sonra (و) ya da (ى) harfi aynı kelimenin içerisinde yan yana gelirse, idğâm-i maa'l-ğunne kuralı uygulanmaz. İdğâm yapılması halinde, kelimenin ana yapısı bozularak mananın yanlış anlaşılmasına sebebiyet verebilecek yeni bir kelime ortaya çıkabilir: **(الدُّبَّاءُ-قَوَان-بُيَّان-صَوَّان)** kelimelerin ana çatısını korumak için bu kelimelerde sâkin nûn (ن), idğâm yapılmaksızın izhâr ile okunur.²²⁷

2.4.2. Sâkin Mîm'in Halleri

Mîm-i sâkinin üç hali bulunur:

1. Mîm-i sâkinden sonra (م) harfi gelirse idğâm-ı misleyn maa'l ğunne olur. Bunun sebebi, bütün misleyn harflerde olduğu üzere birincisi sâkin ikincisi harekeli olduğunda birincinin ikinciye katılıp ikincisinin şeddeli olarak okunması vacip olduğu için bu da aynı ahkama tabi olarak vücûben idğâm edilmiştir. Zaten bu idğâm, sâkin mîmden sonra harekeli (م) geldiği için idğâm-ı sağîr çerçevesinde gerçekleşmiştir.²²⁸

2. Mîm-i sâkin (ب) harfine uğrarsa ihfâ-i şefevî olur. **تَرْمِيهِمْ بِحَجَارَةٍ**.

Şefevî olarak isimlendirilmesinin **sebebi**, Mîm harfi dudaklardan çıktığı için bu isimle isimlendirilmiştir.

İhfânın yapılış **sebebi**, (م) ve (ب) harflerin mahreçleri aynı, sıfatları da yakın olduğu için

²²⁶ Benli, *Tecvid Kuralları*, 88.

²²⁷ Benli, *Tecvid Kuralları*, 88.

²²⁸ Mekkî, *er-Ri'âye*, 223; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 222; Şükrî, *el-Münîr*, 47.

idğâm veya izhâr yapılması mümkün değildir. Bundan dolayı ihfâ ile okunmuştur.²²⁹

3. Sâkin mimden sonra (م) ve (ب) harflerin dışında bir harf gelirse o zaman izhâr-ı şefevî olur. İzhâr diye isimlendirilmesinin **sebebi**, (م) harfinden sonra izhâr harflerinden birisi geldiğinde mîm harfi açık bir şekilde okunduğu için bu isimle isimlendirilmiştir.

İzhârın yapılmasının **sebebi**, Mîm harfi, izhâr harfleriyle mahreç ve sıfat bakımından uzak olduğu için izhâr ile okunmuştur. Mîm harfi, mahreç itibariyle (و) harfi ile ayniyet, (ف) harfi ile ise kurbiyet ilişkisine sahiptir. Eğer sakin mim bu iki harfle yan yana geldiğinde açık ve çok belirgin bir şekilde izhar edilmezse gizli kalma riski taşır. İşte sakin mîmi ihfâ edilmekten korumak için izhârın te'kidli ve çok belirgin bir şekilde yapılması gerekir.²³⁰

2.4.3. İhfâ

Lügatte “gizlemek” demektir. Tecvid ıstılâhında ise, “İzhâr ile idğâm arasında şeddeden uzak ğunneli bir okuyuş halidir.”

İhfânın harfleri; izhâr, idğâm ve iklâb harflerinin dışındaki diğer 15 harftir.

İhfânın yapılış **sebebi**, ihfâ, idğâm ve izhâr arasında kalan bir haldir. Sâkin nûn ve tenvîn (يَرْمُلُونَ) kelimesinde yer alan harflere idğâm edilmesinin sebebi, mahreç bakımından birbirlerine yakın olmalarıdır. Sâkin nûn ve tenvinden sonra boğaz harfleri geldiğinde izhar edilmesinin **sebebi** ise, mahreç bakımından birbirlerine uzak olmalarıdır. İhfâ harflerine gelince aralarında mahreç bakımından tam bir uzaklık ve yakınlık bulunmamaktadır. İzhar ve idğâm arasında kalmaktadır. Bu durumda mahreç bakımından yakınlığı olmadığı için idğâm yapılmayan, uzak olmadığı için de izhar edilmeyen bu on beş harf mecburen ihfâ yapılır.²³¹ Bununla beraber bu onbeş harfin hepsinin ihfâ derecesi aynı değildir. Sâkin nûn ve tenvine yakın olanın ihfâsı idğâma, uzak olanın ihfâsı ise izhâra meyilli yapılır. Mesela, (ط, د, ت) harfleri nûn harfinin mahrecine yakın olduğu için buradaki ihfâ idğâma meyilli yapılır ve dolayısıyla biraz fazla tutulur. (ك, ق) harflerinin

²²⁹ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 8; Şükrî, *el-Münîr*, 47.

²³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 8; Kârî, *Kavâidü't-Tecvid*, 39; Şükrî, *el-Münîr*, 48.

²³¹ Fırat, *Kur'an Tilaveti*, 112.

mahreçleri nûnun mahrecine en uzak harfler olduğu için ise bu harflerden önce yapılan ihfâ izhara meyilli olur ve diğerleri gibi fazla tutulmaz.

İhfâ ile ğunne arasında fark var mıdır? diye bir soru akla gelebilir. Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Aslında ikisi de birdir. Çünkü ikisi de genizden çıkan bir sestir. Bu ses asıl itibariyle sâkin olan (ن) ve (م) harflerine ait bir sıfattır. Sâkin nûn (ن) bazen ihfâ olur. Bu durumda harfin zâtı kaybolur ve ğunnesi kalır. İşte bu nûna, nûn-i muhfât ismi verilir. Sâkin nûn bazen de izhâr olur. Bu durumda da ğunne sıfatı kaybolmaz. Ancak ihfâda olduğu gibi ğunneyi belli etmek için ayrı bir çaba sarfedilmez. Kısacası ğunne lügat itibariyle, genizden çıkan sese denir. Bu ses ister tek başına çıksın, isterse nûn ve mîm harfiyle çıksın farketmez.

Tenvîn veya nûn-i sâkin genzimizde gizleyerek ğunneli bir şekilde okurken, hangi ihfâ harfi geliyorsa o harfin mahrecine doğru gidilmeli, dinleyen kişi ğunneden sonra hangi harfin geleceğini hissetmelidir.

Tenvîn veya sâkin nûndan sonra isti'lâ harflerinden olan (ص, ض, ق, ط, ظ) 'dan birisi gelirse ihfâların ğunnesi kalın yapılıdır. Bunun **sebebi**, küçük dilin geriye doğru gitmesi ve ağız içerisindeki az miktardaki sesin de damağın kubbesine yükselmesidir. (بَقْرَةٌ صَفْرَاءُ).

Eğer kendisinden sonra ince bir harf gelirse nûnu muhfâtın sesi ince olur. (الْإِنْسَانُ). Bunun sebebi küçük dilin geriye doğru gitmemesi ve ağız içerisindeki az miktardaki sesin de aşağıda kalması sebebiyledir.²³²

2.4.4. İzhâr- Halkî

Lügatte “açıklamak” ve “beyan etmek” demektir. Tecvid ıstılahında ise, iki harfi birbirinden uzaklaştırarak okumaktır. Bunun harfleri (ء ه ح ع خ غ) boğaz harfleridir.

Kıraat imamlarından Ebû Ca'fer²³³ ve iki rivayetten birine göre, Nâfi', (خ) ve (غ)

²³² Suveyd, Eymen Ruşdî, et-Tecvid el-Musavver, trc: Mustafa Sağlam, (İstanbul: Daru'l-Gavsanî, 2019), 1: 253.

²³³ İbnü'l-Cezerî, Neşr, 2: 22.

harflerinde; iki rivayetten birine göre, Ebû Amr, sadece (خ) harfinde ihfâ yaptıkları, Nâfi'nin râvîsi Verş ise, dile olan ağırlığından dolayı hemze (ء)'nin harekesini öncesindeki tenvîn veya nûn-i sâkine naklederek, hemzeyi telaffuzdan düşürmek suretiyle nakille okuduğu için imamlar arasında bu üç harfte ihtilaf, diğer 3 harfte ise ittifak vardır.²³⁴ Dolayısıyla (ء)(خ) , ve (غ) harfleri olmak üzere bu üç harfte izhâr yapmak câiz, (ع) , (ح) ve (ه) harflerinde ise vâcibtir.²³⁵

İzhârın yapılmasının **sebebi**, tenvin ve sâkin nûn ile izhâr harflerinin mahreçleri oldukça uzaktırlar. Zira nûn, dil ucu, izhâr harfleri ise boğaz harfleridir. Dolayısıyla mahrecin uzaklığı, izhârın sebebi kabul edilmiştir.²³⁶

2.4.5. İklâb

Lügatte, “çevirmek”, tecvid ıstılahında ise (ب) harfinden önce gelen tenvîn veya nûn-i sâkin'i ğunneli bir (م) harfine çevirerek okumaktır.²³⁷

İklâbın yapılış **sebebi**, (ب) harfinden önce gelen nûn-i sâkin'in (م) harfine çevrilmesinin sebebi, (ب) ve (م) harflerinin ikisinin de dudak harfi olmalarıyla mahreç bakımından aynı olmalarının yanı sıra cehr, istifâl ve infitâh gibi sıfatları bakımından da birbirleriyle eşit olmalarıdır. Sâkin nûndan sonra (ب) harfi geldiği zaman önce (ن) harfini sakin okuyup sonra (ب) harfine geçmek zor ve külfetli bir ameldir. Mahreçlerinin uzaklığı sebebiyle idğâmı gerektiren bir sebep de ortada yoktur. İşte bu durumda en güzel yapılacak iş nûnu ihfâ ederek gizlemektir. Bunun için sâkin nûn, kendisiyle ğunne sıfatındaki ortaklığı ve

²³⁴ Dâni, üç harfte (Bkz. Câmiu'l- Beyân, 292), İbn Cezerî ise, hemzeyle beraber 4 harfte ittifak olduğunu söylemektedir. (Bkz. Neşr, II, 22)

²³⁵ Benli, *Tecvid Kuralları*, 83.

²³⁶ Dâni, *et-Tahdîd*, 19; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 22; Kârî, *Kavâidü't-Tecvid*, 34; Fırat, *Kur'an Tilaveti*, 108; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 36.

²³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 26.

(ب) harfi ile de mahreçteki ortaklığı sebebiyle (م) harfine çevrilir.

Aklımızda şöyle bir soru gelebilir, sâkin nûn veya tenvin (ب) harfi ile karşılaştıklarında niçin halis bir (م) harfine çevriliyor?

Telaffuzdaki zorluktan dolayı bu halde izhâr yapılamamaktadır. Bu durum (ن) harfi ile (ب) harfi arasındaki mahreç farklılığından kaynaklanmaktadır. Mahreçlerin uzaklığı ve sıfatların farklılığı **sebebiyle** de idğâm yapılamamaktadır. Çünkü (ن) harfi ğunneli, (ب) harfi ise ğunnesizdir. İzhâr ve idğâm yapmanın güzel olmadığı gibi aynı şekilde bu ikisi arasında bir keyfiyet olan ihfâ yapmak da güzel dönüşmemektedir. İşte bundan dolayı sâkin (ن) ve tenvin; cehr ve ğunne sıfatında, (ب) harfi ise mahreç ve cehr sıfatında (م) harfiyle kardeş olduklarından (م) harfine dönüşmektedir.²³⁸

Sâkin (ن) ile (ب) harfinin bir kelimenin içerisinde veya iki kelimede yan yana bulunması fark etmez, her iki halinde de iklâb uygulanır.²³⁹

2.5. Sâkin Lâm ile İlgili Kurallar

Harfte, fiilde, emir kipinde veya isimde yer alan sâkin (ل) harfinden sonra (ر) ve lâm (ل) harflerinden başka bir harf gelirse (ل) harfi ile sonraki harfin arasını açarak (izhâr ederek) okumaya izhâr-i lâm-i fi'liyye denir.

جَعَلْنَا - فَلْتَقُمْ - فَالْهَمَّهَا - بَلْ هُمْ - فَالْتَقَى - أَرْسَلْنَا - بَلْ نَتَّبِعُ مَا الْفَيْئَا - فَأَنْزَلْنَا - سُلْطَانِيَهْ - يَوْمَ التَّقَى

Bu izhârın yapılmasının **sebebi**, (ل) harfinin sükûnunun kaydırılarak kesralı imiş gibi

²³⁸ Fırat, *Kur'an Tilaveti*, 110.

²³⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 167. Mar'aşî, *Cühdü'l-Mükıll*, 75-76; Kârî, *Kavâidü't-Tecvid*, 37; Şükrî, *el-Münîr*, 98; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 37-38.

جَعَلْنَا-أَرْسَلْنَا-أَنْزَلْنَا şeklinde okunmasına ya da (ل) harfini mahreç yakınlığı sebebiyle (ن) harfine idğâm ederek أَرْسَلْنَا-أَنْزَلْنَا-جَعَلْنَا şeklinde şeddeli gibi okunmasına engel olmaktadır.²⁴⁰

2.5.1. Harf-i Ta'rife Ait Kurallar ve Sebepleri

Arap dilinde kelimenin başına gelen (ال) takısına “lam-ı ta'rîf” denilmektedir. Harf-i ta'riften sonra gelen harfler ya idğâm ya da izhâr edilir.

Lâm-ı ta'rîf söz konusu olduğunda bir benzetme **sebebiyle** 28 hecâ harflerinin yarısı “şemsiyye”, yarısı da “kameriyye” diye isimlendirilmişlerdir. Harf-i ta'rifte iki okuyuş vardır:

1. İdğâm-ı Şemsiyye: Harf-i ta'riften sonra (ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن) harflerden birisi gelirse o zaman idğâm-ı şemsiyye olur.
2. İzhâr-ı Kameriyye: Harf-i ta'riften sonra (أَبْعَ حَجَّكَ وَخَفَ عَقِيمَهُ) cümlesinde yer alan harflerden birisi gelirse izhâr-ı kameriyye olur.²⁴¹

Bu harflerin “şemsiyye” veya “kameriyye” olarak isimlendirilmesinin **sebebi**, bu idğâmın anlatılması ve açıklanması sırasında “güneş” anlamına gelen (الشَّمْسُ) kelimesinin çokça kullanılıyor olmasıdır. Ayrıca harflerin yarısı güneşe, yarısı aya, (الْ) takısının Lâm'ı da yıldıza benzetilmiştir.²⁴² Bu mantığa göre güneş doğunca nasıl ki gökteki yıldızlar gözüküyorsa, şemsî harfin başındaki (لْ) takısının (ل) da gözüküyor, kayboluyor, dolayısıyla okunmuyor. Geceleyin ay doğduğunda ise yıldızlar gözükmeye devam ettiği için (لْ) takısının Lâm'ı da gözükmeye devam ediyor, yani okunuyor.²⁴³

²⁴⁰ Madazlı, *Tecvid İlmi*, 36; Benli, *Tecvid Kuralları*, s.103.

²⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 221; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 46, 47.

²⁴² Sağlam, Mustafa, *Kur'an Tecvidi*, (Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2020), 75.

²⁴³ Mersafî, *Hidayetü'l-Kârî*, 33; Benli, *Tecvid Kuralları*, 102.

2.6. Hükümü'r-Râ

Bu başlıkta (ج) harfinin bütün hallerini detaylı olarak zikretmek yerine, önce Hafs'a göre kalın ve ince okunduğu durumları maddeler halinde sunacağız. Arkasından sadece kalın veya ince okunmasının **sebeplerine** değinmeye çalışacağız.

Râ (ج) harfi 5 yerde kalın, 4 yerde ince okunur. Yine 4 yerde hem ince hem de kalın okunması câizdir.²⁴⁴

2.6.1. Râ Harfinin Kalın Okunduğu Yerler

1- Harekesi fetha ve damme olduğu zaman kalın okunur.

وَاذْكُرُوا - وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ - وَسُرُرًا - ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ

2- Kendisi sâkin bir öncesi fetha ve damme olduğu zaman kalın okunur.

فِي الْأَرْضِ - أَرْبَعِينَ - ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ - فَلَا يَغْرُزُكَ - وَأَسْرَرْتُ - تُرْجَعُونَ

3- Kendisi ve bir öncesi sâkin, daha öncesi de fetha ve damme olduğu zaman kalın okunur.

بِالصَّبْرِ - وَالْعَصْرِ - لَفَى خُسْرٍ

4- Kendisi sâkin, öncesinde ârız kesra veya hemze-i vasl bulunduğu zaman (ج) harfi kalın okunur.

— إِنْ ارْتَبْتُمْ - أَمْ ارْتَابُوا - ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ - قَالَ رَبِّ ارْجِعُونِ - قِيلَ ارْجِعُوا - فَارْجِعِ الْبَصَرَ

وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا - إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَى

Bu kuralın daha iyi anlaşılması için (أَمْ ارْتَابُوا) kelimesini inceleyelim. Öncelikle hemze-i vasl ve ârızî kesra tabirlerinin bilinmesi gerekir. Kendisinden önceki bir kelime ile

²⁴⁴ Hâfız Nûrî, *Ta'lim-i Kırâat-i Kur'an'dan Tecvîd*, (İstanbul: Dersâadet Merrateyni Osmâniye Matbaası, 1910), 25; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 186-191; Benli, *Tecvid Kuralları*, 106.

birleşmesi durumunda okunmayan hemzeye “hemze-i vasl” denir. Aslî hareke olmadığı halde iki sâkin harfin bir araya gelmesinden dolayı okuma kolaylığı sağlamak amacıyla sâkin harfe verilmiş olan hareketlere ise ârizî hareke denilmektedir.

(ارْتَابُوا) kelimesinin yalın hali (ارْتَابُوا), öncesindeki kelimenin aslı da (أَمْ) şeklindedir. (ارْتَابُوا) kelimesinin başındaki hemze, “vasl hemzesi”dir. Öncesindeki (أَمْ) kelimesini kendisine vaslederek okumaya çalıştığımızda vasldan dolayı hemzenin hareketi düşerek اَرْتَابُوا şeklini alır. Böylece öncesinde yer alan أَمْ kelimesi de sükûnlu olduğu için iki sükûnlu harf yan yana gelmiş olur. Bu durumda أَمْ edatından sonra gelen اَرْتَابُوا kelimesini birlikte okumaya çalıştığımızda, iki sâkin harfin bir araya gelmesi sebebiyle (ictimâ-i sâkineynden dolayı) okumak mümkün olmaz. Bu durumdan kurtulmak için, (حُرِّكَ السُّكُونُ) (أَمْ) kelimesindeki sükûnlu (م) harfi, (م) şeklinde kesra ile hareketlenmek suretiyle (أَمْ اَرْتَابُوا) şeklinde okuma imkânı elde edilmiş olur.

İşte buradaki sâkin (ج) harfi böyle bir ârizî kesradan sonra geldiği için kalın okunmaktadır. Dolayısıyla (أَمْ اَرْتَابُوا) kelimesindeki sâkin (ج)’dan önce hem vasl hemzesi hemde ârizî bir kesra bulunduğu için buradaki (ج) harfi iki sebepten dolayı kalın okunmuş olmaktadır. Oysaki (أَمْ اَرْتَابُوا) kelimesinde normal kural, (ج) harfinin ince okunması istikametindedir. Çünkü Râ harfi sâkin (ج), öncesi de sâkin, daha öncesi ise kesradır.²⁴⁵

Aslında sâkin (ج)’dan önce kesra varsa harfi ince okutur. Burada da kesra olduğu için (ج)’nın ince okunması düşünülür. Fakat buradaki kesra ârizî olduğu için aslî kesranın

²⁴⁵ Benli, *Tecvid Kuralları*, 106-107.

yerini tutamaz. Dolayısıyla harfin ince okunmasını sağlayacak güce sahip değildir. Çünkü ârizî olması sebebiyle kaybolmaya mahkumdur. Kaybolmaya mahkûm olan bir başkasına tesîr edemez. Bu yüzden (أَمِ ارْتَابُوا) kelimesindeki sâkin (ر) harfinin kalın mı ince mi okunacağına hükmedilirken (م) harfinin ârizî kesrasına değil, fiil-i muzarisi (يُرْتَابُ) esas alınarak öncesindeki fethaya itibar edilerek kalın okunur.²⁴⁶ Diğer bir açıdan mîm'in kesrasına itibar edilmediği için öncesindeki hemzenin fethasına (أَمِ) itibar edilerek sakin (ر) harfi, iki öncesindeki fetha sebebiyle kalın okunur.

5- Kendisi sâkin, öncesi kesralı, sonrasında ise hurûf-i isti'lâ'dan, yani (خُصَّ صَغُطٍ قِطْ) harflerinden birisi fethalı olarak yer aldığı zaman (ر) harfi kalın okunur.

مِرْصَادًا - لِبَالْمِرْصَادِ - مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ - وَارْصَادًا - قِرْطَاسٍ

Not: (ر) harfî şeddeli (رُ / رٍ / رِ) olduğu zaman öncesine değil, kendisine bakılır. Eğer harekesi kesra (رِ) ise ince, fetha (رُ) ya da damme (رُ) ise kalın okunur:

(İnce) ← وَفِي الرِّقَابِ - وَلِلرِّجَالِ

(Kalın) ← لَيْسَ الْبِرُّ - وَالصَّبْرَاءُ - وَيَكُونُ الرَّسُولُ - لَنْ يَضُرُّوَكُمْ

2.6.2. Râ Harfinin İnce Okunduğu Yerler

1- Harekesi kesra olduğu zaman ince okunur.

رَحَلَةَ الشِّتَاءِ - مِنْ دِيَارِكُمْ - وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ

2- Kendisi sâkin, bir öncesi kesralı olduğu zaman ince okunur.

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي

3- Kendisi ve bir öncesi sâkin daha öncesi de kesralı olduğu zaman ince okunur.

²⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 111; Mersafî, *Hidayetü'l-Kârî*, 33.

حَجْرٌ - قَدِيرٌ - بَكْرٌ

4- Sâkin râ'dan önce harf-i lîn'den yâ (يَ) harfî bulunduğu zaman ince okunur.

وَالطَّيْرُ - خَيْرٌ

2.6.3. Râ Harfinin Hem İnce Hem de Kalın Okunduğu Yerler

1- Kendisi aslî kesralı, öncesi fethalı veya dammeli yahut da (يَ) dışında sükunlu olan bir

Râ harfî üzerinde vakf yapılırsa Râ harfinin hem ince hem de kalın okunması câizdir.

لِلْبَشَرِ 250 - بِالنُّذْرِ 249 - نُّذُرٌ 248 - عَشْرٌ 247

Aslı (نُّذُرٌ) olan (نُّذُرٌ) kelimesinde durulduğu zaman sonunda hazfedilmiş olan izâfet (يَ)'sına işaret için (ر) ince, diğerlerinde ise hazfedilmiş bir (ي) olmadığı için kalın okumak evladır.²⁵¹

2- Kendisi kesralı, öncesi sâkin, daha öncesi de fethalı veya dammeli olan bir râ harfî üzerinde vakf yapılırsa râ harfinin hem ince hem de kalın okunması câizdir.

بِالْكَفْرِ 257 - بَعْشَرٍ 256 - بِالنُّذْرِ 255 - إِذَا يَسْرِ 254 - أَنْ أَسْرِ 253 - فَاسْرِ 252

Bu kelimelerin hem ince hem de kalın okunmasının **sebebine** gelince أَنْ أَسْرِ - فَاسْرِ

- إِذَا يَسْرِ kelimelerindeki (ر) harfî, kalın okunması gereken kurallar bölümündeki 3.

Maddede yer alan; “Kendisi ve bir öncesi sâkin, daha öncesi de fetha ve damme olduğu

²⁴⁷ (Kur'an-ı Kerîm, el-Fecr, 89/2).

²⁴⁸ (Kur'an-ı Kerîm, el-Kamer, 54/16, 18, 21, 30, 37, 39).

²⁴⁹ (Kur'an-ı Kerîm, el-Kamer, 54/23, 33, 36).

²⁵⁰ (Kur'an-ı Kerîm, el-Müddessir, 74/29, 31, 36).

²⁵¹ Melhas, *Ahkâmü Tecvidi'l- Kur'an*, 40.

²⁵² (Kur'an-ı Kerîm, Hûd, 11/81; Hicr, 15/65; Duhân, 44/23).

²⁵³ (Kur'an-ı Kerîm, Tâhâ, 20/77; Şuarâ, 26/52).

²⁵⁴ (Kur'an-ı Kerîm, Fecr, 89/4).

²⁵⁵ (Kur'an-ı Kerîm, İnsân (Dehr), 76/7).

²⁵⁶ (Kur'an-ı Kerîm, A'râf, 7/142; Hûd, 11/13).

²⁵⁷ (Kur'an-ı Kerîm, Al-i İmran, 3/ 80; Tevbe, 9/17; Nahl, 16/106).

zaman (ج) kalın okunur” şeklindeki kural gereğince kalın okunur. Bununla beraber harfin asıl harekesine ve vasl haline itibar edilerek ince okumaya da cevaz verilmiştir. Çünkü bu kelimelerin aslı: إِذَا يَسْرَى - أَنْ أَسْرَى - فَاسْرَى dir. Kelimelerin sonlarındaki (ي) harfleri hafzedilmiştir. Düşen bu (ي) harflerine işaret etmesi için (ج) harfi ince de okunur hatta ince okunması tercih edilmiştir. Diğerlerinin ise kalın okunması evladır. Çünkü bu kelimelerde hafzedilmiş olan bir (ي) yoktur.²⁵⁸

3- Öncesi kesralı sâkin bir isti'lâ harfinden sonra gelen (ج) harfinde vakf yapıldığı takdirde (ج) harfinin hem ince hem de kalın okunması câizdir.

عَيْنَ الْقَطْرِ (Sebe, 34/12) - عَصْرَ (Yunus, 10/87) - مِنْ مِصْرَ (Yusuf, 12/21)

Ancak vasl hallerindeki harekelerine itibar edilerek fethalı olan (مِصْرَ) kelimesinde kalın, kesralı olan (الْقَطْرِ) kelimesinde ise ince okunması tercih edilmiştir.²⁵⁹

4- Kendisi sâkin, öncesi aslî kesralı, sonrasında ise kesralı bir isti'lâ harfi bulunan râ harfinin hem ince hem de kalın okunması câizdir.

Bu maddenin tek örneği (كُلُّ فَرْقٍ)²⁶⁰ kelimesidir. Buradaki (ج) harfi kendisi sâkin, bir öncesi kesralı olduğu için ince okunur. Bununla beraber kendisinden sonra hurûf-i isti'lâ'dan kesralı bir (ق) harfi geldiği için kalın da okunabilir. Ancak ince okunması evlâdır.

Buradaki (ج) harfinin kalın da okunmasına cevaz veren sebep, sonraki harfin isti'la harfi olmasıdır. Aslında sonrasında hurûf-i isti'lâ' bulunan harfler sâkin (ج)' yı kalın okutur.

²⁵⁸ Melhas, *Ahkâmü Tecvidi'l-Kur'an*, 40; Benli, *Tecvid Kuralları*, 109.

²⁵⁹ İbn'ül- Cezerî, *Neşr*, 2:106; Melhas, *Ahkâmü Tecvidi'l-Kur'an*, 39; Harrâzî, *Buğyetü'l- Mürîd*, 191.

²⁶⁰ (Kur'an-ı Kerim, Şuarâ, 26/ 63).

Buradaki kesralı (ق) harfi de isti'lâ harfidir. Şayet bu harf fethalı olmuş olsaydı (ج) harfi sadece kalın okunmuş olacaktı. Ancak kalın harflerin dereceleri farklı olduğu için etkileri de farklılık gösterir. Her isti'lâ harfinin gücü aynı değildir. İsti'lâ harfinin en zirve noktasında elifle çeken (ط) harfi varken en alt noktasında ise kesralı (ق) harfi yer alır.²⁶¹ Bundan sonra ince harfler başlar. Dolayısıyla kesralı (ق) harfi sanki ince harfmış gibi değerlendirilerek bu kelimedeki (ج) harfini bu haliyle kalın okutmaya yetecek bir güçte görülmediği için (ج) kalın okunmasını zorunlu kılmamış, cevazen etki eden bir sebep olarak görülmüştür.

2.6.4. Râ Harfinin Kalın veya İnce Okunmasının Sebepleri

(ج) harfi hurûf-ı isti'lanın içerisinde yer almadığı için mantıksal bir çıkarımla onun istifâl sıfatına sahip olduğu kabul edilmektedir. Cumhûrun genel kanaati bu olsa da bu konuda bundan başka iki farklı görüşün daha olduğunu görüyoruz. İkinci görüşe göre, (ج) harfinde asl olan tefhîmdir. Bu harf mahrecinin dil ortası olması sebebiyle tefhim sıfatına sahiptir. Harfi telaffuz edilirken dilin ortası üst damağa adeta itbâk sıfatına sahipmiş gibi kalkar. Dolayısıyla kalınlık meydana gelir. Ayrıca sahip olduğu tekrîr sıfatı fethayî adeta iki fetha varmış gibi güçlendirir. Üçüncü bir görüş olarak bazı alimlere göre, (ج) harfinde bizzat kalınlık ve incelik yoktur. Kalınlığını veya inceliğini belirleyen kriter kendisine ârız olan harekedir. Dolayısıyla fetha ve damme harekesi aldığında kalın, kesra harekesi aldığında da ince olur. Harekesi olmadığı durumlarda da öncesindeki harekeye itibar edilir.²⁶²

Kesralı (ج) harfinin ince okunması istifâl sıfatının gereği olduğu için ince okunmasının sebebini araştırmaya ihtiyaç yoktur.

²⁶¹ Seb'î, Muhammed Ali Abdalbâkî, *el-Menhecü'l-Amelî fî Tevdîhi Ahkâmi't Tecvid*, (Riyad: Dâru'l-Vatan, 2001), 36; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 303-305.

²⁶² İbn'ül- Cezerî, *Neşr*, 2:108-109.

2.7. Lafzatullâhın Kalın ve İnce Okunmasının Sebepleri

الله lafzındaki lâm (ل) harflerinden önceki hareke, fetha ve damme ise lâm (ل) harflerinin ikisi de kalın okunur. Kalın okuyuşa tağlîz denilir.

ذِكْرُ اللَّهِ - نَصْرُ اللَّهِ - يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ - كَتَبَ اللَّهُ - وَاللَّهُ - أَحْصِيَهُ اللَّهُ - وَأَطِيعُوا اللَّهَ

Önceki hareke kesra ise iki lâm harfî de ince okunur. Bu konuda kıraat imamlarının ittifakı vardır.²⁶³

بِاللَّهِ - عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ - يَفْسَحِ اللَّهُ

Lafzatullah'ın kalın okunması tazîm, ince okunması ise tahsîn amaçlıdır. Anahtar kelimeler ta'zîm ve tahsîndir. Şöyle ki;

1. Lafzatullâh'ın lâm (ل) harflerinden önce fetha veya damme gelirse Allah'ı ta'zîm için lâm (ل) harfleri kalın okunur. Bundaki gaye Allah'ı tazîm ve yüceliğini vurgulamaktır.²⁶⁴
2. Lafzatullâh'ın lâm (ل) harflerinden önce kesra gelirse, (ل) harflerinin ikisi de ince okunur. Çünkü kesralı harflerde terkîk sıfatı bulunduğu için inceden kalına geçmek hem lisana ağır gelir hem de kelamın güzelliğini bozar.²⁶⁵ Mesela (بِاللَّهِ) kelimesinde kesralı (ه) nin inceliğinden birden lafzatullahın (ل) harflerini kalın okumaya çalışmak hem lisana ağır gelir hem de kelamın güzelliğini bozar. Bu yüzden kesranın inceliği lâmlarda da devam ettirilerek kelamda insicam sağlanmış olur. Ayrıca inceden kalına geçişte meydana gelecek olan kelamdaki çirkinlik giderilip telaffuz güzelleşmiş olur.

Kısacası şöyle söylemek mümkündür lafzatullah'ın kalın okunmasındaki sebep **ta'zîm**,

²⁶³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 115.

²⁶⁴ Mar'aşî, *Cühdü'l-Mükîl*, 57, 58; De'as, *Fennü't-Tecvid*, 78; Muhammed Es'ad el-Hüseynî Şeyhzâde, *el-Virdü'l-Müfîd fî Şerhi't-Tecvid*, (İstanbul: Sahafiye-i Osmâniye Şirketi 1895), 31, 32; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 52.

²⁶⁵ De'as, *Fennü't-Tecvid*, 78; Şeyhzâde, *el-Virdü'l-Müfîd*, 31; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 186; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 52.

ince okunmasındaki sebep ise **tahsîndir**.

2.8. Hâ-i Kinâye

Kıraat ve tecvid ilmi ıstılahında “Hâ-i kinâye” olarak isimlendirilen müfred, müzekker, muttasıl, gâib zamirinden yani kelimelerin sonuna bitişen dammeli veya kesralı müfred müzekker gaib zamiri (هـ-هـ)’nden önce harekeli bir harf varsa bu zamir, harekesi istikametinde ya (و) ya da (ى) harfi ile uzatılır. Ortaya çıkan medde, medd-i sıla denir.

Bu med, medd-i tabîide olduğu üzere 2 hareke = 1 elif miktarı uzatılır. Eğer uzatılan zamirden sonra “hemze-i katı” gelirse Medd-i Munfasıl gibi olur ve okuyuş hızına göre 2 harekeden başlayıp 4- 5 hareke miktarına kadar çekilir. (Mesela; عِنْدَهُ إِلَّا). Zamirin öncesinde harekeli bir harf yoksa uzatılmaz. (Mesela; إِلَيْهِ- فِيهِ). Eğer zamir kendisinden sonraki harfe birleştirilerek okunacak olursa, öncesi harekeli de olsa uzatılmaz. (Mesela; لِعِبَادِهِ الْكُفَرِ). Kısacası iki harekeli harf arasında bulunan zamir uzatılır. Medd-i tabîili olan zamire, *sıla-i suğrâ*, Medd-i munfasıllı olan zamire ise *sıla-i kübrâ* denilir.²⁶⁶

Hafs rivayetinde genel kural olarak zamirin öncesinde kesra varsa zamir kesralı okunur. Ancak Hafs (وَمَا أُنْسَانِيهِ إِلَّا)²⁶⁷ kelimesindeki (هـ) zamirini diğer kıraat imamlarının aksine damme ile okur. Bunun sebebi, Zamîr aslı üzere damme ile okunur. (وَمَا أُنْسَانِيهِ إِلَّا) şeklinde kesralı olarak okunduğunda üç tane kesra yan yana geldiği için telaffuzda zorluk oluşturur. Bu zorluğu gidermek için zamir dammeli okunur. Bu zamîri kesra ile okuyanlara göre, zamirin kesra ile okunmasının sebebi, öncesindeki sâkin (ي) harfdir.²⁶⁸

1. Fetih sûresinin 10. Ayetinde yer alan عَلَيْهِ اللَّهُ²⁶⁹ kelimesindeki zamir, Hafs’a göre

²⁶⁶ Benli, *Tecvid Kuralları*, 123.

²⁶⁷ (Kur’an-ı Kerim, el-Kehf, 18/63).

²⁶⁸ Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-Kıraat*, thk: Saîd el-Afgânî, (Beyrut: Daru’r-Risâle, 1978), 422; Fatih Çollak, *Hafs Rivayeti*, 66.

²⁶⁹ (Kur’an-ı Kerim, el-Fetih, 48/10).

dammeli olarak okunur. Diğer yerlerde ise kesralı olarak okunur. (هـ) ve (هـ) zahirlerinin aslı munfasıl (هُوَ) zamiridir. Vasıl halinde (هُوَ) diye okunur. Bu ayet, vasıl halinde (عَلَيْهِ) şeklinde okunduğunda ictimâ-i sâkineyn meydana gelir. İki sâkini okumak mümkün olmadığı için (و) harfi hazfedilir. Dolayısıyla dammeli (هـ) olduğu gibi kalır. Bu yüzden (عَلَيْهِ) şeklinde dammeli okunur. (عَلَيْهِ) şeklindeki kesralı halinin aslı (عَلَيْهِ) idi. (هُوَ) zahirinin mâkabli sâkin (ي) olduğu için zahirin harekesi dile olan hafifliğinden dolayı kesraya çevrildi ve (هُوَ) oldu. Sonra (و) sakin, mâkabli kesralı olunca sâkin (ي) ya çevrilerek (عَلَيْهِ) oldu. İllet harfi kelime sonunda hareke taşıyamayacağı için hazfedildi. (ي) harfi de hazfedilince (عَلَيْهِ) oldu. Zamîrde aslolan dammedir.

Vasl halinde dammeli okunmasının **sebebi**, İki sükûn yan yana geldiği için (و) harfi hazfedilir, geride kalan dammedir. Kesra ile okuyanlara göre ise zamirden önce (ي) bulunduğu için, zahirin dammesi kesraya dönüşür. Zira (ي) harfiyle yan yana gelen kesralar kolay telaffuz edilir.²⁷⁰ Bu örnekte damme ile okunmasının başka sebebi de manaya vurgudur. Şöyle ki, biat edenlerin elleri üstünde Allah'ın eli tedbir eder sözünü mübâlağa içindir.²⁷¹

2. {وَيَخْلُدُ فِيهِ مُهَانًا}²⁷² kelimesinde (هـ) zamîri meddedilerek okunur. Bunun sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

a) **Manaya Vurgu:** Sıla, anlam açısından azap konusunda mübâlağaya işaret için yapılır. Önceki ayetler Allah'ın has kullarının özelliklerini anlatmaktadır. Onların, Allah'tan başka kimseye dua, ibadet etmediklerinden, haksız yere adam

²⁷⁰ Mekkî b. Tâlib el-Kaysî Mekkî, *El-Keşf 'An Vücûhi'l-Kıraâtî's-Seb ve İleliha ve Hüccecihâ*, thk: Abdurrahîm et-Tarhûnî, (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2007), 280, 281; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtî*, 67.

²⁷¹ Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, thk: Ali Abdü'l-Bârî Atıyye, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 13: 252.

²⁷² (Kur'an-ı Kerîm, el-Furkân, 25/69).

öldürmediklerinden ve zina etmediklerinden bahseder. Ardından bunları yapan kimsenin günaha düşeceği, kendisine kat kat azap edileceği ve azabın içerisinde aşağılanmış olarak ebediyen kalacağı ifade edilmektedir. İşte azabın içerisinde uzun süre kalınacağını vurgulamak için zamiri de uzatarak cehennemde uzun uzun kalacakları lafız ve mana bütünlüğü içerisinde temsîlî olarak anlatılmış olmaktadır. Adeta lafızla mana bütünleşmiş olmakta, böylece temsîlî okuma gerçekleşmektedir.²⁷³

b) **Telaftuzda Kolaylık**, birbirine uzak en uç noktadaki mahreçlerden çıkan harfler arasındaki okuyuş zorluğunu gidermektir. Şöyle ki: Aksa'l-halk ile dudak birbirlerine en uzak iki mahreç bölgeleridir. Mahreci aksa'l-halk olan yani boğazın en uzak noktasından çıkan (هـ) harfinin kesrasından, dudak harfî olan mîm (م) 'in dammesine kolaylıkla ve süratle geçiş zor olacağından nakle ittibânın yanısıra bu zorluğu kaldırmak amacıyla zamîr sîla ile okunmuştur.²⁷⁴

c) **Harflerin karışmasına engel olmak**, zamir uzatılmadan okunduğunda özellikle hadr okuyuşlarında hızlı okumaktan kaynaklanan (فِيهِمْ مُهَانًا) şeklindeki bir okuyuşa meydan vermemek için zamir uzatılarak bu risk ortadan kaldırılmış olmaktadır.²⁷⁵

2.9. Medd Ahkâmının Sebepleri

Medd ile, harfin üç harekeden biri doğrultusunda uzatılarak okunması kastedilir. Harflerin okunmasında asıl olan uzatmadan okumaktır. Medd ise, bir nedene bağlı olarak ortaya çıkar.²⁷⁶

Med harfleri (ا), (و) ve (ي) harfleridir. Bunların med harfî olmaları iki şarta bağlıdır:

Birincisi, bu üç harfin hiç harekesinin olmaması gerekir. İkincisi de (ا)'in fethalı bir harften sonra, (و)'ın dammeli bir harften sonra (ي)'nin da kesralı bir harften sonra

²⁷³ Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd Nesefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk: Yûsuf Ali Bedyevî, (Beyrut: Dâru'l-Kelimit-Tayyib, 1998), 3: 175; Ahmed b. Muhammed b. el-Cezerî, *Şerhu Tayyibetin-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, thk: Muhammed Ali ed-Dabbâ, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007); Fırat, *Kur'an Tilaveti*, 123; 74; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 67; Benli, *Tecvid Kuralları*, 123.

²⁷⁴ Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Fazîletleri* 363; Şeyhzâde, *Virdü'l- Müfid*, 32; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 68; Benli, *Tecvid Kuralları*, 123.

²⁷⁵ Şeyh Abdulazîz Ağtâşî, *Tuhfetü'l-İhvân*, (İstanbul: el-Hâcc Muharrem Efendinin Matbaası, 1863), 12; Benli, *Tecvid Kuralları*, 123.

²⁷⁶ Mersafî, *Hidayetü'l-Kârî*, 1: 266; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 24.

gelmeleri şarttır. Kur'an'da med harflerinin üçünün bir arada geçtiği kelimeler şunlardır:

280 أُودَيْنَا - 277 أُوتِينَا - 278 نُوحِيهَا - 279 اُنُونِي

Meddin bu harflere has olmasının **sebebi**, mahreçlerinin cevî olması yani ağız ve boğaz boşluğu olması hasebiyle ağız içindeki hava ile kâim nefes olmaları ve harekelerinin kendilerinde değil, kendilerinin dışında bir başka harfte yani öncesindeki harfte olmasıdır. İşte bu yüzden ziyadeliği kabul ederler. Mesela, dammeli bir harften sonra harekesiz bir (و) harfi gelirse o harf uzatılır. Diğer harfler ise harekeleri bizzat kendilerinde olduğu için ziyadeliği kabul etmezler. Çünkü bunların mahreçleri muhakkak ve harekeleri de kendilerindedir. Bu yüzden bu harflerin medli harfler gibi ilâve uzatma kabul etmeleri mümkün değildir.²⁸¹

2.9.1. Medd-i Tabî

Kur'an'daki bazı kelimeler yapısı gereği bizâtihî medli bir şekilde okunur. Çünkü med harfi kelimenin kökünde vardır. Bu medlere medd-i tabî veya aslî med denilir. Bunlar bir elif miktarı uzatılarak okunurlar.

Medd-i tabî olarak isimlendirilmesinin **sebebi**, bu meddin dışarıdan herhangi bir neden olmadan bizâtihî tabiatından kaynaklandığı ve kişinin doğal olarak bu gibi medleri uzatmak durumunda olduğu için *medd-i tabî* olarak isimlendirilmiştir.²⁸²

2.9.1.1. Medd-i Temkîn

Med harfi olan (و) veya (ى) harfinden sonra yine kendileri gibi bir harf harekeli olarak gelecek olursa, idğâmlı okunması riskini ortadan kaldırmak için, iki harfin arası açılarak ve med pekiştirilerek yapılır. Buna medd-i temkîn (مد التمكن) denilir.

²⁷⁷ (Kur'an-ı Kerîm, Neml, 27/42).

²⁷⁸ (Kur'an-ı Kerîm, Hûd, 10/49).

²⁷⁹ (Kur'an-ı Kerîm, Kehf, 18/96).

²⁸⁰ (Kur'an-ı Kerîm, A'râf, 7/129).

²⁸¹ Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'ani'l-Kerîm*, 208; Şükrî, *el-Münîr*, 162.

²⁸² Kârî, *Kavâidü't-Tecvid*, 40; Mersafî, *Hidayetü'l-Kârî*, 1: 274; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 173; Benli, *Tecvid Kuralları*, 55.

284 وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا 283 - قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ

Temkîn olarak isimlendirilmesinin **sebebi**, meddi pekiştirerek yapmaktır. Eğer medd pekiştirilerek yapılmaz ve hızlı bir şekilde okunursa, bu iki misalde olduğu üzere böyle yerlerde medd-i temkîn yapılmazsa, قَوْمٌ يَعْلَمُونَ şeklinde sanki idğam varmış gibi yanlış okumaya müsait hale gelebilir ki pek çok okuyucunun düştüğü hataya düşülmüş olur. İşte idğâmdan veya iskâtan kurtarmak için, tabîi meddi pekiştirerek hafif bir sekteyi andırır şekilde latîf bir medle uzatıp, med harfi ile kendi cinsinden gelen harfin arasını ayırmak lazımdır.²⁸⁵

2.9.1.2. Medd-i Ivaz:

Fethalı tenvînle biten kelimeler üzerinde vakf yapıldığı takdirde tenvîn düşürülür ve ona karşılık olarak elif harfi ile med yapılarak durulur. Bu medde Medd-i Ivaz (مد العوض) denilir.

إِنَّهُ كَانَ خَوْبًا كَبِيرًا ← إِنَّهُ كَانَ خَوْبًا كَبِيرًا (Nisâ, 4/2)

إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ← إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا (İsra, 17/40)

Medd-i ıvaz denilmesinin **sebebi**, med harfinin kaynağını tespit maksatlı olarak kullanılan bir tabirdir. Vakıf halinde elifle durulduğunda, “Bu elif nereden çıktı?” sorusuna, “tenvînden bedel olarak elif ortaya çıktığı için, “bedel”, “karşılık” anlamına gelen ıvaz tabiri kullanılmıştır” denilir. Burada şunu belirtmekte fayda vardır: Medd-i ıvaz, medd-i tabîinin dışında ayrı bir med çeşidi değildir. Sadece elifin nasıl ortaya çıktığını açıklamak için kullanılan bir tabirdir. Nitekim أُوتِينَا kelimesinde üç med harfine birden üç tane medd-i tabîi var ken عَظِيمًا ve كَبِيرًا kelimelerinde de iki tane medd-i tabîi var. Misaller incelendiğinde görülecektir ki, her bir misalde med harfinden sonra sebeb-i

²⁸³ (Kur'an-ı Kerîm, Yâsîn, 36/26).

²⁸⁴ (Kur'an-ı Kerîm, el-Bakara, 2/26).

²⁸⁵ El-Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 194; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 314.

medden (hemze veya sükundan) bir şey gelmemektedir. Şu kadar var ki, كَبِيرًا kelimesinin بي kısmında normal med harfi olan (ي) varken, (رَا) kısmında vakıf halinde tenvînden bedel olarak ortaya çıkan (ا) vardır.

2.9.1.3. Medd-i Bedel

Kelimenin fâel fiilinde sükunlu olarak bulunan hemze, öncesindeki harfin harekesi istikâmetinde med harfine çevrilerek uzatılarak okunur. Buna Medd-i Bedel denir.

Misal: (اُتُوا ← اُتُوا) - (اُتُوا ← اُتُوا) - (اُتُوا ← اُتُوا) - (اُتُوا ← اُتُوا)

İbdâlin **sebebi**, özellikle iki hemze yan yana geldiğinde, hem ikisinin de cehr ve şiddet sıfatına sahip olmaları hem de en uzak mahreç bölgesinde bulunmaları hasebiyle tahfif amacıyla telaffuzda zorluğu kaldırmak ve birinci hemze ile uyum sağlamak için ikinci hemze öncesindeki harfin harekesi istikametinde med harfine çevrilmektedir.²⁸⁶

Elimizdeki mushaflarda bu kelimeler zaten medd-i bedelli olarak yazılmıştır ve biz bunları medd-i tabîi olarak değerlendirmekteyiz. Medd-i bedel de aynen medd-i ıvaz gibi medd-i tabîinin dışında ayrı bir med çeşidi değildir. Sadece elifin nasıl ortaya çıktığını açıklamak için kullanılan bir tabirdir. Buradaki elif hemzeden bedel olarak, ibdâl yoluyla ortaya çıkmıştır. Mesela (اُتُوا) kelimesinde iki tane medd-i tabîi vardır. Birincisi, (اُ)

hemzeyi çeken, ikincisinde de (تُو) harfini çeken (وُ) harfinden sonra sebab-i medd gelmediği için medd-i tabii olmuş olur. Birincisindeki med harfi olan (و), hemzeden bedel olarak ortaya çıkmışken ikincisindeki (و) harfi cemi vâvı olarak yerini almıştır. Her ikisinde de sebab-i med olmadığı için medd-i tabîi olmuş olur.

Medd-i ıvaz ve medd-i bedele böyle bir ismin verilmesinin **sebebi**, med harfinin nasıl ortaya çıktığını açıklamaktır. Yoksa bunlar, meddi tabîi'den farklı bir med çeşidi

²⁸⁶ Mersafî, *Hidayetü'l-Kârî*, 334; Ebü'l-Heysem, *en-Neb'ü'r-Reyyân*, 168; Şükrî, *el-Münîr*, 173.

değildirler. Nitekim medd-i tabîîyi “harf-i medden sonra sebeb-i med bulunmazsa medd-i tabîî olur” diye tarif etmekteyiz. Medd-i bedel ve medd-i ıvaz’da sebebi med yoktur. Med harfi medd-i ıvazda tenvidinden bedel olarak ortaya çıkmışken, medd-i bedelde ise fâel fiilindeki hemzenin, önceki harfin harekesi istikametinde med harfine çevrilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

2.9.1.4. Medd-i Sıla

Muttasıl müfred, müzekker gâib zamirinin, bir önceki harfin harekesi istikâmetinde uzatılarak okunmasına medd-i sıla denir. Misal: كِتَابُهُ - وَكُتِبَ

Medd-i sıla diye isimlendirilmesinin **sebebi**, sadece vasl halinde gerçekleştiği ve hâ zamîrin med harfleriyle ancak vasl’da birleştiği için medd-i sıla olarak isimlendirilmiştir.²⁸⁷

Medd-i sıla’nın yapılış **sebebi**, Arapların çoğu hâ zamîrini dammeli ve kesralı olduğu zaman (و) ve (ي) med harfleriyle uzatırlar. Örneğin: كِتَابُهُ kelimesini (كِتَابُهُ) şeklinde, وَكُتِبَ kelimesini de وَكُتِبَ şeklinde uzatırlar. Vav (و) harfi getirerek okumak istenirse dil aynı hîzâda olmadığından dolayı telaffuzda zorluk meydana getirir. Bu zorluğu önlemek için harekenin aynı cinsten bir harfle uzatılması kolaylığı sağlar. İki harekeli harfin arasında bulunan (هـ) zamirinin işbâ’ ile yani med yapılarak okunması telaffuz zorluğunu kaldırır.

Örneğin: إِنْهُوَ عَلَى رَجْعِي لَقَادِر damme (و) harfine, kesra da (ي) harfine dönüşünceye kadar uzatılması gerekmektedir. Kur’an-ı Kerîm’in yazısında böyle bir damme veya kesra yoktur. Fakat bazı mushaflarda genelde dikkat çekmek için küçücük (و) veya (ي) şeklinde yazılmıştır. Bütün bu kurallar ancak vasl halinde meydana gelmektedir.²⁸⁸

²⁸⁷ Şükrî, *el-Münîr*, 182.

²⁸⁸ Eymen Rüşdî Süveyd, “el-İtkân li Tilâveti’l-Kur’an” (08.04.2024), <https://fb.watch/nvqB0sMhhd/?mibextid=2Rb1fB>.

2.9.2. Fer'î Med'in Kısımları ve Sebepleri

2.9.2.1. Medd-i Muttasıl

Harf-i medden sonra sebab-i medden hemze gelir ve her ikisi de aynı kelimedede bulunurlarsa medd-i muttasıl olur. Misal:

سَوَاءٌ - سِيءٌ - مِنَ السَّمَاءِ مَاءٌ - شُهَدَاءُكُمْ - سَوَاءٌ - السُّفَهَاءُ - طَائِفَةٌ - أَغْنِيَاءُ - أَبَاؤُكُمْ - مِنَ النَّسَاءِ

Medd-i muttasıl olarak isimlendirilmesinin **sebebi**, med harfi ile sebab-i med olan hemzenin aynı kelimedede bitişik olarak bulunmasından dolayı *muttasıl* diye isimlendirilmiştir.²⁸⁹

Medd-i muttasılın yapılış **sebebi**, bununla ilgili üç tevcihde bulunulmuştur: **Birincisi**, med harfi zayıf ve hafî bir harftir. Hemze ise kuvvetli ve telaffuzu zor bir harftir. Zayıf olan med harfinin zayıflığını telâfi etmek amacıyla, yanında bulunan hemze sebebiyle medd'e ilâve yapılır. **İkincisi**, hemzenin cehr ve şiddet sıfatlarının hakkını vererek okumak için medd'e ziyâde yapılır. **Üçüncüsü**, med harfinin gizliliği ve hemzenin zorluğu sebebiyle hızlı bir şekilde okunduğu zaman hemzenin düşmekten korunması için hemzeyi okumaya yardımcı olması gayesiyle medde ziyâde yapılır.²⁹⁰

Bu med, bütün kurrâ dört hareke miktarı uzatılmasının vâcib olduğunda ittifâk ettikleri için *medd-i vâcib* diye de isimlendirilmiştir.²⁹¹

2.9.2.2. Medd-i Munfasıl

Harf-i medden sonra sebab-i medden hemze gelir ve her ikisi de ayrı kelimelerde bulunurlarsa, medd-i munfasıl olur.

وَمَا أُنْزِلَ - فِي آذَانِهِمْ - يَا أَهْلَ الْكِتَابِ - قُوا أَنْفُسَكُمْ - إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا - فَلَمَّا أَتَاهَا

Medd-i munfasıl diye isimlendirilmesinin **sebebi**, med harfi birinci kelimenin sonunda,

²⁸⁹ Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'an*, 214; Şükrî, *el-Münîr*, 170.

²⁹⁰ Şihâbü'd-dîn ed-Dimyâtî Bennâ, *İthâfû Fûdalâi'l-Beşer*, thk: Enes Mehre, (Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, 2006), 53; Şükrî, *el-Münîr*, 170; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 289.

²⁹¹ Ebû'l-Heysem, *Neb'ür-Rayyân*, 167.

sebeb-i med olan hemze ise ikinci kelimenin başında olduğu için birbirlerinden ayrı olarak iki ayrı kelimede bulundukları için *medd-i munfasıl* olarak isimlendirilmiştir.²⁹²

Medd-i munfasılın yapılış **sebebi**, ziyade med, hemzeden dolayı yapılmaktadır. Med harfleri hafî ve zayıftırlar. Hemze ise, mahrecinin uzaklığı sebebiyle telaffuzu zor olan bir harftir. Burada cehr ve şiddet sıfatlarına sahip olan hemze, hafî ve zayıf bir harfle yana gelmiştir. Bu gizliliğin ve zayıflığın artmaması için ihtiyâten ziyade med yapılır. Ayrıca hafî ve zayıf olan med harfinden sonra cehr ve şiddet sıfatlarına sahip güçlü hemzenin açığa çıkması, tahkikle okunmasını sağlamak için medde ziyâde yapılır.²⁹³

Medd-i muttasıldaki gibi meddinin üzerinde ittifak sağlanamamasının **sebebine** gelince, medd-i munfasılda med harfi ile sebeb-i med olan hemze ayrı kelimelerde bulundukları için hemzenin tahkikle okunmaması, tahfifle ya da hazifle okunması durumunda da orada bir hemzenin varlığı anlaşılabilir. Ancak medd-i muttasılda med harfi ile sebeb-i med olan hemze aynı kelimede bulundukları için, hemze tahkikle okunmadığında ya da hazfedildiğinde kelimenin ana yapısı bozulabilir ve kelimenin manasının değişmesi söz konusu olabilir. Bu yüzden medd-i muttasılın meddinde taviz verilmemiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken başka bir husus da şudur: Şayet birinci kelimenin sonunda vakf yapılırsa sebeb-i med olan hemzenin herhangi bir etkisi olmadığı için medd-i munfasıl medd-i tabîîye dönüşür.²⁹⁴

Medd-i munfasıla iki kelimeyi birbirinden **ayırıldığı için** *meddü 'l-fasl* veya *meddü 'l-besd*; aslî med üzerine ziyade edildiği için *meddü 'z- zaid*; iki kelime bir kelime olarak kabul edildiği için *meddü 'i-tibar*; kasr ile okunup okunmamasında **ihtilaf edildiği için** *meddü 'l-caiz* gibi isimler de verilmiştir.²⁹⁵

2.9.2.3. Medd-i Lâzım

Harf-i medden sonra sebeb-i medden sükûn-i lâzım gelirse medd-i lâzım olur. Misal:

²⁹² Kârî, *Kavâidü 't-Tecvid*, 41; Fırat, *Kur'an Tilaveti*, 96.

²⁹³ Dâni, *Câmiu 'l- Beyân*, 190, 191; Cüraysî, *Nihayetü Kavli 'l-Müfîd*, 180; Şükri, *el-Münîr*, 172; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 292, 293.

²⁹⁴ Şükri, *el-Münîr*, 174.

²⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 9; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 272; Kârî, *Kavâidü 't-Tecvid*, 41; Sağlam, *Kur'an Tecvidi*, 38.

الآن - الْمُحَاجَّوْنِ - تَأْمُرُونِي - وَحَاجُّهُ - وَلَا الضَّالِّينَ - فَمَنْ حَاجَّكَ الْخَافَّةُ

الْمَصِّ (صَادُ الْفِ لَا مِيمٍ) - يَسِّ (يَا سَيْنُ)

Medd-i lâzım diye isimlendirilmesinin **sebebi**, bütün kurrâ'nın, medd-i lâzım'ın med ile okunmasında ittifakından dolayı *medd-i lâzım* diye isimlendirilmiştir.²⁹⁶ Bir başka sebep ise, sebeb-i med olan sükûn, kelimenin hem vasl, hem vakf halinde sabit kalmasından dolayı bu ismi almıştır.²⁹⁷

2.9.2.3.1. Med-i Lâzım'ın Çeşitleri

Medd-i lâzımın, kelime-i musakkale, kelime-i muhaffefe, harf-i musakkal ve harf-i muhaffef olmak üzere dört çeşidi vardır.

Medd-i lâzım'ın bu dört şekilde isimlendirilmesinin **sebebi**, sükûn-i lâzım, şeddeli ise *musakkal* ya da *musakkale*, cezimli ise *muhaffef* ya da *muhaffefe* diye isimlendirilir. Şayet sükûn-i lâzım, hurûf-ı mukattaaların okunuşu sırasında şeddeli olarak ortaya çıkıyorsa, *harf-i musakkal*, cezimli olarak bulunuyorsa, *harf-i muhaffef* diye isimlendirilir. Harf-i musakkal ve harf-i muhaffef, sadece sûre başlarındaki hurûf-i mukattaalarda bulunduğu için buralarda, “kelime-i ...” diye başlayan diğer iki çeşidi devre dışı kalır ve medd-i lâzımın çeşitleri doğrudan ikiye inmiş olur.

Şayet sükûn-i lâzım, hurûf-i mukattaaların dışında herhangi bir kelimedede şeddeli olarak bulunuyorsa, “kelime-i musakkale”, cezimli olarak bulunuyorsa, “kelime-i muhaffefe” diye isimlendirilir. Fatiha sûresinin sonunda yer alan (وَلَا الضَّالِّينَ) kelimesinde olduğu üzere harf-i medden sonra aslî sükûn tek bir kelimenin içerisinde **geldiği için kelimî**, ağır telaffuz edilmesi gerektiren idğamlı sükûn **geldiği için musakkale** diye isimlendirilir. Kur'an'da tek örnek olarak geçen, (الَّذِينَ) ²⁹⁸ kelimesi şeddeden uzak ve idğamlı **gelmediği için** ise *muhaffefe* diye isimlendirilmiştir.

²⁹⁶ Sağlam, *Kur'an Tecvidi*, 39.

²⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 317; İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime*, 7; Mersafî, *Hidayetü'l-Kârî*, 339; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 180; Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'an*, 217; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 296.

²⁹⁸ (Kurân-ı Kerîm, Yûnus, 10/ 51, 91.)

Aslî sükûn, bazı sûrelerin başlarında bulunan harflerde (hurûf-ı mukattaalarda) yer aldığı için *harfî*, A'râf suresinin başındaki hurûf-ı mukattaada (أَلَمْصَّ (أَلْفٌ لَامِيْمٌ صَادٌ) yer alan (لَامٌ) harfinden (مِيْمٌ) harfine geçiş sırasında (لَامِيْمٌ) şeklinde şeddeli telaffuz edilmesini gerektiren idğâmlı sükûn geldiği için *musakkal*, (مِيْمٌ) harfinden (صَادٌ) geçiş sırasında şeddeden uzak ve idğâmlı gelmediği için ise hem (مِيْمٌ) harfinde hem de (صَادٌ) harfinde *muhafter* diye isimlendirilmiştir.²⁹⁹

Musakkal/e ve Muhafter/e lafızları “kelime” ve “harf”in sıfatı olarak kullanıldığı için Arapça’daki sıfat- mevsûf uyumu kuralı gereği, “kelime” lafzı, müennes olduğu için musakkale veya muhaftere şeklinde müennes olarak kullanılır. “Harf” lafzı ise, Arapça’da müzekker olarak kabul edildiği için sıfatları da müzekker olarak musakkal ve muhafter şeklinde kullanılır. Bu yüzden harf-i musakkele veya harf-i muhaftere şeklindeki isimlendirmeler yanlıştır.³⁰⁰

Medd-i lâzım kelime-i musakkale aynı zamanda harekeyi **dengelediği için** veya kurrânın med mertebesi konusunda ittifâkı olduğu için medd-i adl şeklinde de isimlendirilmiştir.³⁰¹

Medd-i lâzımın uzatılmasının **sebebi**, iki sakin harf yan yana gelmesi ve telaffuzda meydana gelen zorluğun giderilmesi sebebiyle uzatılır. Sakin harfler, harfi med ve sonrasında gelen sükûnu lazımdır. Hareke yerine geçsin diye birinci sakin harf harekeye göre uzatılır ve uzatma, iki sakin harf arasına girmiş olur. Bu uzatma ile ikinci sakin harfin telaffuzunda geçilir ve (böylece telaffuzda kolaylık sağlanmış olur).³⁰²

Medd-i lâzımı altı hareke miktarı uzatmanın **sebebi**, kıraat imamlarının hepsi tek görüş olarak medd-i lâzımın med miktarının 6 hareke olduğunda ittifak ettikleri için medd-i lâzım diye isimlendirilmiştir. Ayrıca bir kelimede iki sükunun ikisinin de korunması lazım olduğu için bu isimle anılmıştır. İki sükûnun yan yana gelmesi durumunda birisinin hafzedilerek tek sükunla telaffuz edilmesine dolayısıyla mananın değişmesine, anlamın

²⁹⁹ Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 237; Şükrî, *el-Münîr*, 178; Fırat, *Kur'an Tilaveti*, 99.

³⁰⁰ Benli, *Tecvid Kuralları*, 68-69.

³⁰¹ Mersafî, *Hidayetü'l-Kârî*, 341; Ebû'l-Heysem, *en-Neb'ür-Rayyân*, 181; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 180, 181; Şükrî, *el-Münîr*, 174, 175.

³⁰² Fırat, *Kur'an Tilaveti*, 100.

bozulmasına yol açmamak için iki sükûnun da korunması gerekir. Bunun için bu iki sükûnun her birini iyi bir şekilde telaffuz edebilmek ve her bir sükûnu korumak için med harfi altı hareke olarak uzatılır.³⁰³

2.9.2.3.1.1. Medd-i Fark

İsimlerde vasl hemzesinin başına istifhâm hemzesi geldiğinde vasl hemzesinin ibdâl edilerek med harfine dönüşmesiyle ortaya çıkan medde medd-i fark denir.³⁰⁴

Misal: (الله ← آله) – (الدُّكْرَيْن ← آالدُّكْرَيْن) - (الَّتْن ← آالَّتْن)³⁰⁵

Medd-i fark diye isimlendirilmesinin **sebebi**, hemzeler ihbârî ve istifhâmî olarak ikiye ayrılır. İstifhâm hemzesi lââm-ı tarîfli bir ismin başına geldiğinde istifhâm edatı ile haberi birbirinden ayırmak için lââm-ı ta'rîfin hemzesi elife dönüşür. İşte istifhâm hemzesinden sonra gelen lââm-ı ta'rîfin hemzesi ibdâl yoluyla med harfine dönüştüğü ve baştaki hemzenin ihbârî değil istifhâmî olduğunu bildirmek ve ikisinin arasındaki farkı göstermek gayesiyle haber ve istifhâmî birbirinden **ayırdığı için medd-i fark** ismini almıştır.³⁰⁶

2.9.2.4. Medd-i Ârız

Harf-i medden sonra sebab-i medden sükûn-i ârız gelirse medd-i ârız olur.

Medd-i ârız diye isimlendirilmesinin **sebebi**, med harfinin daha fazla uzatılmasını gerektiren sebab-i meddin ârızî sükûn oluşudur.³⁰⁷

Medd-i ârız'ın yapılış **sebebi**, medd-i ârızlı kelimelerde aslında son harf harekelidir. Vakıf sebebiyle son harf sâkin kılınmaktadır. Bu durumda iki sâkin bir araya gelmiş olmaktadır. Arapça'da iki sâkin harfi aynı anda okumak mümkün olmadığı için normalde sükunlardan birisi hafzedilir. Burada ise hafz yoluna gidilmeyip her iki sâkin harfi bir arada tutmak için tûl, tevessut ve kasr yoluyla med yapılarak iki sükûn da korunmuş

³⁰³ Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 231.

³⁰⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 275, 276; Şükrî, *el-Münîr*, 176.

³⁰⁵ (Kur'an-ı Kerim, En'âm, 6/143/144).

³⁰⁶ Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 232; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfid*, 194; Şükrî, *el-Münîr*, 176.

³⁰⁷ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 272; Şükrî, *el-Münîr*, 179; Benli, *Tecvid Kuralları*, 70.

olur.³⁰⁸

Medd-i ârızın hükmü câiz olup, sükûnlu olarak okuduğumuz son harfin harekesine göre; üç, dört ve yedi vecih okunabilir. Eğer vakıf sebebiyle sükûnlu okunan harfin harekesi Fetha ise, tûl (4 elif), tevassut (2-3 elif) ve kasr (1 elif) olmak üzere üç vecih; Kesralı ise, üç veche ilaveten kasr ile ravm olmak üzere dört vecih; dammeli ise bunlara ilaveten tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm ve kasr ile işmâm olmak üzere yedi vecih câizdir.³⁰⁹

2.9.2.4.1. Medd-i Ârız Vecihlerinin Sebepleri:

2.9.2.4.1.1. Tûl, Tevessut ve Kasr

Kasr ile okunmasının **sebebi**, aslına ve vaslına/geçiş haline bakarak okunmasıdır. Zira bunun aslı, vasl halinde medd-i tabîi olup sükûnu arız düşmektedir. Dolayısıyla kasr ile okunur ve bu ölçü hadr mertebesine uygun düşmektedir.³¹⁰

Tevassut ile okunmasının **sebebi**, medd-i tabîi ile medd-i lâzımın arasında orta bir noktada bulunmuş olmasıdır. Şöyle ki, med harfinden sonra sebab-i med olarak sükûn-ı arız geldiği için medd-i tabîilikten çıkar ve 1 elif miktarından fazla çekilmesi gerekir. Ancak sükûn-i ârız, sükûn-i lâzım gibi aslî olmadığı için de 4 eliften aşağı çekilmesi gerekir. Sükûn-i ârız ne her zaman var ne de her zaman yoktur. Med-i ârız, med-i lâzımdaki gibi daimî var olan sükunla medd-i tabîideki gibi dâimî yok olan sükûn arasında bir mertebede yer alır.³¹¹ Böylece ikisinin arasında tevassut dediğimiz bir mertebe ile medd-i ârız 2 veya 3 elif miktarı uzatılır. Tevassut, tedvir usulüne uygundur.

Tûl ile okunmasının **sebebi** ise, kısaca medd-i lâzımda olduğu gibi vakıf halinde yan yana gelen iki sükûnlu harf okumanın zorluğundan kurtulmak için uzatıldığı söylenebilir.³¹²

Bu vecihler Kur'an'ı okuduğumuz hızımıza uygun olarak tatbik edilir. Adeta araba sürerken nasıl ki yüksek viteste gaza fazla basılırsa burada da tilavetin ahengini

³⁰⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 272; Şükrî, *el-Münîr*, 179.

³⁰⁹ Mar'aşî, *Cühdü'l-Mükîl*, 91-92; Şeyhzâde, *el-Virdü'l-Müfîd*, 16; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 302, 303; Benli, *Tecvid Kuralları*, 71.

³¹⁰ Fırat, *Kur'an Tilaveti*, 103.

³¹¹ Atıyye Kâbil Nasr, *Ğâyetü'l-Mürîd fî İlmi't-Tecvîd*, (Riyad Mektebetü'l-Harameyn), 1989, 101; Fırat, *Kur'an Tilaveti*, 103.

³¹² Kârî, *el-Minehü'l-Fikriyye*, 87; Fırat, *Kur'an Tilaveti*, 103.

bozmamak için hıza uygun olarak med miktarına uyulur. Diyelim ki bir kimse hadr usulüyle hızlı hızlı Kur'an okurken medd-i ârızları 4 elif miktarı çekse ya da tam tersi yavaş yavaş (tahkikle) okurken medd-i ârızları 1 elif çekse komik bir manzara ortaya çıkar. Bu yüzden eğer tahkikle okuyorsak tûl vechini, tedvîr ile okuyorsak tevessut vechini, hadr ile okuyorsak kasr vechini uygularız. Böylece tilavette bir ahenk sağlanarak tecvidin, tahsîn anlamındaki amacı gerçekleşmiş olur.

2.9.2.4.1.2. Ravm

Ravm, vakıf halinde iken son harfin harekesini hafif bir sesle belirtmekten ibarettir.³¹³ Ravm, kesra ve dammede olur. Fethada ise ravm yapılamaz. Bunun nedeni, fetha zayıf bir hareke kabul edildiğinden, azalıp çoğalmayı veya bölünmeyi kaldıramaz. Kesra ve damme ise bunları kaldırabilecek güçtedir. Fethada ravmin caiz olup olmadığı konusunda kıraat alimleri ile dilciler arasında ihtilaf vardır. Kıraat alimlerinin hepsi fethada ravmin caiz olmadığını söylemişlerdir. Çünkü fethanın hafifliği nedeniyle, harekenin bir kısmının çıkmasıyla tamamının birden çıkacağını, kesra ve dammenin ise ağırlıkları nedeniyle bunu kaldırabileceğini söylemişlerdir. Dilciler ise fethada ravmı câiz görmüşler ve ravm yaparken, harekede sesi zayıflatmanın yeterli olacağını söylemişlerdir.³¹⁴

Ravm sadece kasr okuyuşuna özeldir. Tûl ve tevassutla ravm ile okumak câiz değildir. Bunun **sebebi** şöyle izah edilir: Ravm, hareke hükmündedir. Bir kelimeyi ravm ile okumak demek, bu kurala göre hareke ile okumak demek olduğuna göre, ravm ile okuduğumuz zaman sebab-i med olan sükûn-ü ârız gitmiş olur. Aslî hareke kısmen de olsa geriye dönmüş olur. Sebeb-i med olmadan da med olamayacağına göre, geride sadece kasr kalacaktır.³¹⁵

Ravm'ın yapılış **sebebi**, ravm âmâ kimselere yönelik bir uygulamadır. Ravm, kelimenin son harfinin kesra mı yoksa damme mi olduğunu beyan etmek için yapılır. Böylece âmâ bir kimse, kulakları vasıtasıyla hangi hareke olduğunu anlayabilir. Görme engelli birisine Kur'an öğretirken ya da dinleyicilerin içerisinde böyle bir kimse bulunduğu zaman o

³¹³ Dâni, *et-Tahdîd*, 42; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 121.

³¹⁴ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 829, 830; İbnü'l-Kâsih, *Sirâcü'l-Kârii'l-Mübtedî*, 125; Mar'âşî, *Cühdü'l-Müküll*, 136; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 304; Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'an*, 235, 236.

³¹⁵ İbnü'l-Kâsih, *Sirâcü'l-Kârii'l-Mübtedî*, 125; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 304.

kişinin gözü görmediği için yazılı bir metne bakarak son harfin harekesini bilemeyeceği için vakıf sebebiyle sükunlu okunan harfin gerçek harekesinin ne olduğunu ona kısık bir sesle bildirmek için yapılan bir uygulamadır. Harekeyi öğrendiği zaman eğer vakıf yapmaz da vasıl yapacak olursa o harekeyle vasıl yapmasını sağlamış oluruz. Mesela, Fâtiha suresinde (نَسْتَعِينُ) kelimesinde vakıf yapmadan geçecek olan birisi son harfin herkesi fetha mı, dameme mi yoksa kesra mı bundan emin olamayabilir. Bu durumda damme olduğunu ravm yoluyla öğrenir ve (نَسْتَعِينُ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) şeklinde damme ile vasıl yapar. **Dolayısıyla** ravmın amacı sükunlu kelimedenden diğer kelimeye vasıl yapılacağı zaman hangi hareke ile vasıl yapılacağını bildirmeye yönelik bir ameliyedir.³¹⁶

2.9.2.4.1.3. İsmâm

İsmâm kelimenin son harfinin harekesinin damme olduğunu belirtmek için dudakları öne doğru yummandır. Sükûndan sonra, damme harekeye işaret ederek dudakları ileriye doğru toplanır.³¹⁷

İsmâm sadece dammede yapılır. Fethalı veya kesralı kelimelerde ismâm yapılamamasının **sebebi**, kesra söylendiğinde çene aşağıya doğru kırılır, alçalır, fethada ağız açılır, dammede ise dudaklar toplanır, ileriye doğru yumulur.³¹⁸

İsmâm kasrın yanı sıra tevassut ve tûl ile de yapılabilir. Bunun **nedeni**, ismâm sessiz olarak sadece dudakların işaretiyle yapıldığı için, sükûndan sayılmaktadır. İsmâm ile okumak sebab-i meddin zâil olmasını gerektiren bir âmil olarak kabul edilmemiştir. Bunun için kasr ile okunabileceği gibi, tevassut ve tûl ile okumak da câiz görülmüştür.³¹⁹

İsmâmın yapılış **amacı**, onu dammeli olan bir kelimedenden diğer kelimeye vasıl yapılacak ise, kelimenin sonunun dammeli olduğunu dudak işareti ile beyan etmektir.³²⁰

İsmâmın diğer bir çeşidi ise, bir harekenin diğer bir harekeyle karıştırılarak yapılan

³¹⁶ Dâni, *et-Tahdîd*, 42; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 122.

³¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2:125; Mar'âşî, *Cühdü'l-Müküll*, 136; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 381.

³¹⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 306; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 382; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'an*, 235.

³¹⁹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 306.

³²⁰ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 125; Husarî, *Ahkâmü Kırâati'l-Kur'an*, 236.

işmâmdır. Örneğin: (قيل) kelimesinin kesrası damme ile karıştırılır. Bunun sebebi ise, aslı (قُول) olan (قيل) kelimesini okurken, harfin harekesi olan dammeyi göstermek sebebiyle işmâm yapılmaktadır. Diğer kelimelerde de aynı esasa riayet edilerek işmâm yapılmaktadır.³²¹

Ravm ve işmâm yapmanın **faydaları**, ravm ve işmâm, görme ve işitme engelli kimselerin öğrenci ya da dinleyici olarak bulunduğu ortamlarda üzerinde vakf yapılan kelimenin son harfinin harekesinin ne olduğunu bu kimselerin bilmesini sağlamaya yönelik bir uygulamadır. Ravm veya işmâm ile vakf yapmak, kıraatı dinleyen kimselerin huzurunda olur ve bu durumda bunların uygulanması güzel olarak kabul edilir. Eğer okuyan kimse, tek başına okuyorsa ve dinleyen de yoksa, bunları uygulamaya ihtiyaç yoktur.³²² Çünkü işmâm ya da ravm yaparak son harfin harekesinin ne olduğundan görme ya da işitme engelli bir kimseyi haberdar etmenin mantığı, üzerinde vakfedilen kelime şayet bir sonraki kelimeye vasledilecek olursa bu vaslın hangi harekeyle yapılacağı konusunda ona yol gösterilmiş olmaktadır. Ayrıca harekesinin ne olduğu belirtildiği için kelimenin i’rabına işaret edilerek, lafzın ifade ettiği anlam doğru olarak anlaşılmış olacaktır. Bir başka sebebi de medd-i ârızlı olan yerlerde kaç vecih okunacağı bilinmiş olacaktır.³²³

Ravm, görme engellilerin; işmâm da işitme engellilerin dinleyici olarak bulunduğu ortamlarda onlara yönelik uygulanan bir usûl olduğu için bunların bulunmadığı durumlarda, gerek medd-i ârız’da gerekse sükûn-i ârızlı medd-i lîn’lerde, tûl, tevessut ve kasr olmak üzere daima üç vecih geçerlidir.³²⁴

2.9.2.5. Medd-i lîn

Harf-i lîn’den sonra sükûn gelirse medd-i lîn olur. Sükûnun, lâzımî veya ârızî olması farketmez. Fethadan sonra gelen cezimli (ف) ve (و) harflerine harf-i lîn denir.

Medd-i lîn diye isimlendirilmesinin **sebebi**, bu med telaffuz edildiğinde kolay ve külfetsiz

³²¹ Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 130.

³²² İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2: 125; Husarî, *Ahkâmü Kıraati’l-Kur’an*, 236; Karaçam, *Kur’an-ı Kerîmin Faziletleri*, 307.

³²³ Benli, *Tecvid Kuralları*, 73.

³²⁴ Benli, *Tecvid Kuralları*, 74.

telafluz edildiği için bu ismi almıştır. Bazı âlimlere göre, diğler med harflerine göre, lîn harflerinin medleri diğler medler gibi uzatılmadığı ve kendilerinden önceki harfin harekesinin de kendi cinsinden olmadığı için lîn olarak isimlendirilmiştir.³²⁵

Med sebeplerinin aynı anda bir arada bulunması durumunda nasıl hüküm verilir?

Bir kelimedede aynı anda hem medd-i muttasıl hem de medd-i ârız kuralı bulunabilir. Mesela, (مَنْ نَشَاءُ) (Yûsuf, 12/95) kelimesi üzerinde secâvendlerden vakf-ı mutlak işareti olan

(ط) harfî geldiği için, vakfedildiği zaman, şîn (ش) harfini çeken ve harf-i med olan elif

(l)'ten sonra hemzenin dammesi (ء), sükûn-i ârız ile (ء) şeklinde okunduğu için medd-i

ârızolmuş olur. Burası aynı zamanda şîn (ش) harfini çeken ve harf-i med olan elif (l)

harfinden sonra hemze (ء) geldiği için, medd-i muttasıl da olmuş olur.

Bu durumda sebab-i medlerin kuvvetlilik açısından sıralaması göz önünde bulundurulması gerektiğinden, medd-i ârıza değıl, medd-i muttasıla itibar edilir. Çünkü medd-i muttasıl, medd-i ârızdan daha kuvvetlidir. Kuvvetlik bakımından sebab-i meddlerin sıralaması şöyledir:

- a) Sükûn-i lâzım
- b) Hemze
- c) Sükûn-i ârız.³²⁶

Kuvvetlilik açısından medlerin sıralaması da şöyledir:

- a) Medd-i lâzım
- b) Medd-i muttasıl
- c) Medd-i ârız – Medd-i lîn
- d) Medd-i munfasıl
- e) Medd-i bedel.

³²⁵ Mekkî, *er-Ri'âye*, 126; Eskiçizâde, *Tercüme-i Dürri Yetim*, 16; Şükrî, *el-Münîr*, 180.

³²⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 349, 351; Benli, *Tecvid Kuralları*, 77.

Sebeb-i medden iki sebep bir araya gelirse kuvvetlilik açısından verdiğimiz sıraya göre amel edilir.³²⁷

Tecvid ilminin henüz kurallarının belirlenip, çerçevesinin çizildiği bir ilim dalı olarak tedvin edilmesinden önceki dönemlerde med konusunda sahabe döneminde bile ikazların yapıldığı bir vâkıadır. Nitekim Abdullâh b. Mes'ûd'un (r.a.) meddedilmesi gereken bir kelimeyi medsiz olarak okuyan bir kişiyi, yaptığı bu yanlış düzeltmesi için müdahalede bulunduğu nakledilmektedir. Sahabe döneminde böyle bir duruma şahit olunduğu gibi günümüz Müslümanlarının Kur'an okurken tecvide aykırı okuyuşlarına özellikle med konusundaki hatalarına sıklıkla ve çokça rastlanılmaktadır. Nitekim bazı imam efendilerin teravih namazı kıldırırken acele okumaktan kaynaklı uzatılması vâcib olan kelimeleri kasr ile okuduklarına şahit olmaktayız. Kur'an-ı Kerîm hız bakımından tahkîk, tedvîr ve hadrle okunabilir. Ancak ister ağır ağır ister orta süratte, isterse de hızlı okunsun her hâlükârda tertil ile okunmalı, asla medlerin alt ve üst ölçüleri ihlal edilmemelidir. Durum bu iken gerek ferdî namazlarda acele ile kılınan namazlarda gerekse teravih namazlarında pek çok musallînin bu kurala uymadığı görülmektedir. Halbuki, hızlı okuyuş tarzı olan hadr usulünde bile uzatılması vacib olan bir yerde med yapılmaması câiz değildir.

2.10. Sekte

Sekte, sesi nefes almaksızın, âdet olarak vakf zamanından daha kısa bir müddet kesmekten ibarettir.³²⁸

Hafs rivayetine göre Kur'an-ı Kerim'de 4 kelimede vücûben sekte yapılması gerekmektedir. Şimdi bu dört kelimelerin ne olduğu ve niçin üzerlerinde sekte yapılması gerektiğini izah etmeye gayret edeceğiz.

Sektenin yapılış **sebebi**, sektede aslanan rivayete ittibâ olmakla beraber mana değişimini önlemeye yönelik bir uygulamadır.³²⁹

³²⁷ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 351; Mersafî, *Hidayetü'l-Kârî*, 353; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfid*, 189; Benli, *Tecvid Kuralları*, 76.

³²⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 240; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 395.

³²⁹ Benli, *Tecvid Kuralları*, 126.

1- Kehf sûresinin birinci ayetinin sonu ile ikinci ayetin başı arasında (عَوَجًا قَيِّمًا):³³⁰

Kehf sûresinin birinci ayetinin sonunda bulunan (عَوَجًا) kelimesi ile ikinci ayetin başında bulunan (قَيِّمًا) kelimesi arasında sekte yapılması gerekmektedir. Sekte vasl haline aittir. Sekte yapılacak kelime ayet sonunda olduğu için şayet üzerinde durulacak olursa sekteye ihtiyaç kalmaz. Çünkü sekte yapmaktaki maksat, ikinci kelimenin birinci kelimenin sıfatı olarak anlaşılmasına engel olmaktır. Vakfla bu amaç gerçekleştiği için sekte yapılmasına gerek kalmamış olur.

Eğer birinci ayetin sonunda durulmaz ise bu durumda sekte yapılır. Sekte (عَوَجًا) şeklinde tenvinle değil, (عَوَجًا) şeklinde elifle çekilerek yapılır.

Buradaki sektenin **sebebi**, vasl halinde sekte yapılmadan ikinci ayete geçilecek olursa (قَيِّمًا) kelimesi, (عَوَجًا) kelimesinin sıfatı olarak anlaşılmaya müsait hale gelecek ve bu durumda mana bütünlüğünden dolayı ilk dört ayetin anlamı;

“Hamd, katından gelecek şiddetli bir azap ile (inanmayanları) uyarmak, salih ameller işleyen mü’minleri, içlerinde ebedî olarak kalacakları güzel bir mükâfat (cennet) ile müjdelemek ve “Allah, bir çocuk edindi” diyenleri de uyarmak için kuluna kitab’ı (Kur’an’ı) dosdoğru indiren ve onda bir eğrilik yapmayan Allah’a mahsustur.” iken, “Hamd, katından gelecek şiddetli bir azap ile (inanmayanları) uyarmak, salih ameller işleyen mü’minleri, içlerinde ebedî olarak kalacakları güzel bir mükâfat (cennet) ile müjdelemek ve “Allah, bir çocuk edindi” diyenleri de uyarmak için kuluna kitab’ı (Kur’an’ı) indiren ve onda dosdoğru bir eğrilik yapmayan Allah’a mahsustur.” şeklinde bir değişikliğe uğrayacaktır. Bu durumda “dosdoğru bir eğrilik” ifadesinin mana açısından çarpıklığını tartışmaya bile gerek yoktur.³³¹

³³⁰ (Kur’an-ı Kerim, Kehf, 18/1, 2).

³³¹ Bennâ, *İthâf*, 363; Karaçam, *Kur’an-ı Kerimin Faziletleri*, 397; Husarî, *Ahkâmü Kiraati'l-Kur’an*, 262; Benli, *Tecvid Kuralları*, 117.

2– Yâsîn sûresinin 52. ayetinde geçen مِنْ مَّرْقَدِنَا kelimesi ile sonrasında gelen هَذَا kelimesi arasında: مِنْ مَّرْقَدِنَا هَذَا

Görüldüğü üzere birinci kelimenin üzerinde secavendlerden (durak işaretlerinden), kesinlikle durulması gerektiğini ifade eden (م) harfi bulunmaktadır. Ayrıca alt tarafında da sekte yazısı mevcuttur. 560/1165 tarihinde vefat eden İmâm Secavendî'nin belirlediği vakf (durak) işaretlerinden (م) e itibar edilerek (مِنْ مَّرْقَدِنَا) kelimesini okuduktan sonra nefes alarak durmak mı gerekecek yoksa nefes almadan kısa süreliğine sesi kesip okumaya devam edilerek sekte mi yapılacaktır?

Burada sekte yapılması daha uygundur. Çünkü sekte hicrî 128 yılında vefat eden İmam Âsım'ın kıraatinin gereğidir. Biz onun kıraatini takip ettiğimiz için onun usulüne uygun okumalıyız. Öncelikli olarak onun bu uygulamasını esas almalıyız. Vakf yerlerini belirleyen İmam Secâvendî ise herhangi bir kıraati esas alarak değil manayı göz önünde bulundurarak mezkûr rumuzları belirlemiştir. Bununla beraber vakf yapılması da câizdir. Çünkü ikisinin de fonksiyonu aynıdır. Her ikisinde de (مِنْ مَّرْقَدِنَا) kelimesi ile (هَذَا) kelimesinin arasını açmak ve (هَذَا) kelimesinin, (مِنْ مَّرْقَدِنَا) kelimesinin sıfatı olmadığını belli etmektir. Eğer bunlardan biri yapılmayacak olursa (هَذَا) kelimesi (مِنْ مَّرْقَدِنَا) kelimesine sıfat olarak anlaşılabilecek ve bununla beraber (هَذَا) kelimesinden sonra gelen (مَا) normalde (هَذَا) mübtedasının haberi konumunda iken (وَعَدَ) ve (صَدَقَ) kelimelerinin başında olumsuzluk edatı olan مَا konumuna gelerek ayetin manasında değişikliğe neden olacaktır. Böyle bir durumda ayetin manası: “Şöyle derler: “Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip mezarımızdan çıkardı? Bu, Rahman'ın vaad ettiği şeydir. Peygamberler doğru söylemişler.” iken: “Vay başımıza gelene! Kim bizi diriltip şu mezarımızdan çıkardı? Rahman vaat etmemiş ve peygamberler doğru söylememişlerdi.” Şeklinde bir değişikliğe uğrayabilecektir.³³²

³³² Harrâzî, Buğyetü'l-Mürîd, 363; Husarî, Ahkâmü Kıraati'l-Kur'an, 262; Benli, Tecvid Kuralları, 118.

3- Mutaaffin Sûresinin 14. Ayetin (كَلَّا بَلْ رَانَ) de Geçen بَلْ Kelimesi ile رَانَ Kelimesi arasında: Burada yapılması gereken (sekte)'nin mantığı ile Kıyâme sûresinde yapılması istenen sektenin mantığı aynıdır. Sadece tecvid kuralının çeşidi değişiktir. Burada idğâm-ı mütekâribeyn kuralı gereği (ج) harfinin (ر) harfine idğâm edilmesi gerekirken, idğâm sonrası okuyuşla yeni bir kelime ortaya çıkmakta ve ayetin anlamında değişikliğe neden olmaktadır. Bu değişikliğe meydan vermemek için söz konusu tecvid kuralı uygulanmamakta, onun yerine sekte yapılmaktadır.³³³ Ayetin sekte ile okunması durumunda manası:

“Onu (kıyamet gününü), ancak her azgın, günahkâr kimse inkâr eder. Ona ayetlerimiz okununca, “eskilerin masalları” der. Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.” Şeklinde iken, idğâmlı okunması durumunda;

“Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerinin üzerinde küpçü vardır.” Şeklinde bir mana değişikliği meydana gelmektedir.

4- Kıyâme sûresinin 27. Ayetinde ((مَنْ مِّنْهُمْ مِّنْ وَاقٍ)) geçen مَنْ kelimesi ile وَاقٍ kelimesi arasında:

Öncelikle şunu belirtelim ki, kuralcı olmak ile kurallı olmak arasında fark vardır. Kurallı olmak iyi, kuralcılık ise iyi değildir. Kuralın mantığını anlamadan körü körüne o kurala bağlı kalmak kuralcılıktır. Bir maksada binaen konulmuş olan kurala uyulduğunda o kuralla hedeflenen amaca ulaşıldığı sürece o kurala bağlı kalmak kurallılık iken, hedefe ulaştırmadığı bilinerek o kuralda ısrarcı olmak kuralcılıktır. Her halükârda kuralı tatbik etmek; kuralcı olmak, işin özünü anlamamak ve her şeyi kurala feda etmek anlamına gelir. Bu yüzden eğer bir fayda elde etmek veya bir maksada erişmek için konulmuş olan bir kurala uyulduğunda o kuralla sağlanmak istenen amaç gerçekleşmiyorsa veya başka yönden bir zarara sebebiyet veriliyorsa, “def-i mefâsid, celb-i menâfiden evlâdır”³³⁴ kuralı gereği zarardan korunmak için, menfaatten vazgeçmek öncelik kazanır.

Okuyuştaki akıcılığı sağlamak gayesiyle konulmuş olan idğâm-ı bilâ ğunne adı verilen

³³³ Fırat, *Kur'an Tilaveti*, 124.

³³⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, (İstanbul: Fey Vakfı, 1995), 30.

tecvid kuralını burada uygulamakla her ne kadar söz konusu amaç gerçekleşiyor olsa da kuralın uygulanması ile ortaya çıkan kelime bir başka anlamın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durumda iki kelime bir kelime haline dönüşmekte ve bu yeni kelime ile ayette geçen kelimenin anlamı arasında hiç alakası olmayan bir değişiklik meydana gelmektedir. Nitekim öncesi ve sonrasıyla bir anlam bütünlüğü içerisinde ayetin anlamı:

*“Hayır, can boğaza dayandığı, “kimdir (bunu) iyi edecek?” Dendiği, (ölmek üzere olanın da) bunun ayrılış olduğunu bildiği, bacakların birbirine dolandığı zaman, işte o gün sevk ediliş, Rabbinedir.”*³³⁵ şeklinde iken;

“Hayır, can boğaza dayandığı, “çorbacı” dendiği, (ölmek üzere olanın da) bunun ayrılış olduğunu bildiği, bacakların birbirine dolandığı zaman, işte o gün sevk ediliş, Rabbinedir.” şeklinde bir değişikliğe uğradığı görülecektir. Çünkü 27. ayette geçen (مَنْ قِي)’ den oluşan bu iki kelimenin manası: *“Bunu iyileştiren, kurtaran yok mu?”* iken, idğâm yapıldığında *çorbacı* anlamına gelen (مَرَّاقٍ) (merrâk) şeklinde bir kelimeye dönüşmüş olacaktır.

Yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Kur’an’ın belirli ayetlerinde sekte yapılmasının asıl **amacı**, Yüce Allah’ın ayetlerinin yanlış bir şekilde anlaşılmasına engel olmaktır.³³⁶

2.11. Hafs Rivayetinde Bir Vecihle Okunan Kelimeler

Hafs rivayetinde genelde Kur’an kelimeleri bir vecihle okunur. Bununla beraber nadiren de olsa iki veya üç vecihle okunan kelimeler de mevcuttur. Bunları tevcihleriyle birlikte incelemeye çalışacağız.

2.11.1. İmâle

İmâle, kıraat ıstılahında, fethayı kesreye, elifi (ي) harfine doğru meylettirmek demektir.³³⁷ İmâle, Arabistan’da Necd bölgesinde bulunan Temîm, Esed ve Kays kabilelerinin

³³⁵ (Kur’an-ı Kerîm, el-Mutaffifîn, 67/14).

³³⁶ Harrâzî, *Buğyetü’l-Mürîd*, 363; Husarî, *Ahkâmü Kıraati’l-Kur’an*, 262; Benli, *Tecvid Kuralları*, 116.

³³⁷ Mekkî, *er-Ri’âye*, 130; İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 2, 30; Mar’asî, *Cühdü’l-Mükîl*, 103.

lügatidir.³³⁸ İmâlenin **amacı**, telaffuzda kolaylık sağlamaktır. Bu örnekte fethalı harfin telaffuzunda ağız yukarı doğru yükseldiği halde, imâle yaparken aşağı iner. Ağız aşağı inmesi, yukarıya doğru yükselmesinden daha kolaydır.³³⁹

Kıraat imamları arasında imale konusunda ihtilaf vardır. Hafs sadece Hûd sûresinin 41. ayetinde geçen (مَجْرِيهَا) lafzını imâle yaparak okur.³⁴⁰

(مَجْرِيهَا) kelimesi kıraat imamlarınca hem (م) harfinin fethasıyla bu şekilde hem de dammesiyle (مَجْرِيهَا) şeklinde okunmuştur. Buna göre (بِسْمِ اللَّهِ حِينَ تَجْرِي) anlamı meydana gelir. Kelimenin (جرت) kökünden geldiğinin delili aynı sûrenin 42. Ayetidir: (وَهِيَ تَجْرِي بِهَمْ) (في موج). Yukarıda (وَهِيَ تَجْرِي) ifadesinin kullanılmaması, (مَجْرِيهَا) şeklinde okuyuştaki anlamın doğruluğuna (مَجْرِيهَا) lafzının (السفينة) kelimesine isnâd edilmesine bir delildir. (مَجْرِيهَا) kelimesi, Hafs, Hamza (ö. 156/773), Kisâ ve Halef tarafından bu şekilde fethalı ve imâleli olarak okunmuş, diğer imamlar ise dammeli olarak (مَجْرِيهَا) şeklinde okumuşlardır. Dammeli olarak okuyanlardan Ebû Amr bu kelimeyi imaleli olarak okumuş, Verş taklîl yapmış, diğerleri ise imâlesiz okumuşlardır.

(مَجْرِيهَا) şeklinde dammeli olarak okuyanlar, bir taraftan böyle okunacağını bildiren rivayete riayet ederek diğer taraftan da bu kelimenin hemen sonrasında gelen (مُرْسِيهَا) kelimesiyle aynı kalıpta olduğunu, kelimenin aslının (أَجْرِيَّتُهُ مُجْرًا وَإِجْرَاءًا) kökünden geldiği için böyle okunduğu yönünde tevcihte bulunurlar.³⁴¹

Hafs'ın sadece Hûd suresinin 41. ayetinde yer alan (مَجْرِيهَا) kelimesinde imale yapmasının sebebi, temsili okumaktır, yani mananın lafızla canlandırılmasıdır. Nitekim Nûh (a.s.)

³³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 30; Bennâ, *İthâf*, 102.

³³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 35; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 254; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 63.

³⁴⁰ Ebû Amr Osman b. Saîd Dâni, *et-Teysîr fi'l-Kıraati's-Seb'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1983), 48.

³⁴¹ Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-Kıraat*, 340; Bennâ, *İthâf*, 321; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 62.

tarafından yapılan geminin tufan denizinde giderken dalgalar arasında bir o yana bir bu yana, sallana sallana gittiğini adeta canlandırarak okumaktır. Nasıl ki, dalga bir taraftan geldiğinde gemiyi diğer tarafa eğdiriyorsa (ي) 'yı imale ederken de fethasını kesraya, elifini (ي) 'ya doğru meylettiriyor. Böylece bu kelime imale ile okunduğunda okuyanın ve dinleyenin kafasında tufanda dalgalı sular içerisinde geminin gidişi canlanmış oluyor. (41: *Nûh dedi ki: “Gemiye binin! Onun akıp gitmesi de durması da Allah'ın ismiyledir. Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”* 42: *Sular her tarafı kapladığında, gemi yolcularıyla birlikte dağlar gibi dalgalar arasında süzölmeye başladı.*)

2.11.2. Teshîl

Teshîl teysîr manasındadır. Kıraat ve tecvid ilminde ise teshîl, hemzeyi hemze ile o hemzenin harekesine uygun med harfî arasındaki bir sesle okumaktır. Teshîl, peşi peşine gelen iki harekeli hemzenin okunuşunda telaffuzda kolaylığı sağlamak maksadıyla ikinci hemzenin harekesini yumuşatarak hemze ile elif/yâ ve vâv arası (Türkçedeki “dügün” kelimesinde geçen (Ğ) harfine benzer bir sesle okuyuşu ifade etmek için kullanılan bir terimdir. “Eğilmek”, “diğer”, düğün” kelimelerinin telaffuzuna çok benzemektedir. Buna beyne beyne de denilir. Yani, beynel hemzeti vel elifi; beynel hemzeti ve'l-yâi; beynel hemzeti ve'l-vâvi demektir.³⁴²

Teshîlin yapılış **sebebi**, teshîl, bir kelimedede veya yan yana gelen iki ayrı kelimedeki hemzelerin telaffuzundaki zorluğu kaldırmak için kelimeyi tahfif etmenin yollarından birisidir. Diğer tahfif yolları ise ibdâl ve ve hafzır. Arap nahivcileri, bir kelimedede, biri sâkin diğeri harekeli iki hemzeden ikincisinin, tahfif yollarından (teshil, ibdâl, hafz) biriyle kolaylaştırılmasının pek tabî bir yol olduğunu ileri sürerek, iki harekeli hemzede bu tahfifin yapılmasının daha uygun olacağı görüşünü benimsemişlerdir. Zira harf sâkinden daha kuvvetli ve telaffuz yönünden daha ağırdır. Binâenaleyh, harekeli hemze tahfif yollarından biriyle kolaylaştırılmalıdır.³⁴³

³⁴² Benli, *Tecvid Kuralları*, 175.

³⁴³ Mekkî, *El-Keşf*, 1: 71, 72, 73; Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-Kıraat*, 91.

Kur'an-ı Kerim'de (ءأندرتهم) kelimesinde olduğu üzere iki harekeli hemzenin yan yana geldiği pek çok kelime mevcuttur. Hafs bunlarda teshil yapmaz. Sadece Fussilet sûresinin 44. Ayetinde ءأعجمي kelimesini rivayete dayanarak teshîl ile okur. Bu kelimenin özel bir durumu vardır. İkisi de fethalı olan hemzelerden sonra bir (ع) harfi gelmektedir. Ayn harfi mahreç bakımından hemzelerle aynı özelliğe sahiptir. Ayn hemzenin kardeşi sayılır. Bu durumda sanki üç tane hemze bir araya gelmiş gibi olmaktadır. Üçünün bir raya gelmesi telaffuzda zorluğa sebep olur. Bu yüzden bu ağırlığı gidermek için ikinci hemze teshil edilerek telaffuzda kolaylık sağlanmış olur.³⁴⁴

2.11.3. İhtilâs

Lügatte bir şeyi zorla almak, alıp kaçmak manasındadır. Kıraat ıstılahında ise, harekenin üçte ikisini okuyup, üçte birini terk etmektir. Harekenin tamamını değil, 3/2 sini belli edecek şekilde kısık sesle okumaktır. Ebû Amr ed-Dânî'nin tanımına göre ihtilâs: Dinleyicinin sanki okunmadı zannedeceği bir tarzda, harekenin hızlıca (ama tam olarak) okunmasıdır. İhtilâsa “ihfâ” da denmiştir.³⁴⁵ İhtilâsın zıddı, itmâmıdır.

Hafs Zümer sûresinin 7. Ayetinde geçen يَرْضَهُ kelimesini ihtilâs ile okumuştur.³⁴⁶

İhtilâs yapılmasının **sebebi**, zamîrin dammesi (و)‘a delalet edeceğinden dolayı uzatılmadan okunup, damme ile okunması yeterli olur. يَرْضَهُ kelimesi Zümer sûresinin 7. Ayetinde (وَإِنْ تَشْكُرُوا يَرْضَهُ لَكُمْ) şeklinde yer almaktadır. Kelimenin aslı يَرْضِيهِ idi. Ayetin metninde görüleceği üzere iki fiil-i muzârîyi cezmeden (إِنْ) edatının tesiriyle sonundaki(ي) harfi cezm alameti olarak düşmüştür. Sondaki zamirin normalde mâkabli harekesiz iken cezm sebebiyle (ي) düşünce öncesindeki (ض) harfinin fethasıyla yan yana

³⁴⁴ Muhammed Râtib en-Nabulsî, “El-Mevsûatü'n-Nablusî li'l-Ulûmiyyi'l-İslâmiyye”, (11.06.2024) <https://nabulsi.com/web/article/11343>.

³⁴⁵ Dâni, *et-Tahdîd*, 97, 98; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 126; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 80.

³⁴⁶ Bennâ, *İthâf*, 470.

gelerek mâkabli harekeli zamir pozisyonunda bulunmaktadır. Kural gereği mâkabli harekeli olan zaminin uzatılması gerekir. Ancak Hafs, cezm işlemleri neticesinde mâkabli harekeli hale gelen bu zamiri, aslına itibâr ederek uzatmadan okumuştur. Çünkü âmil sebebiyle elifin düşmesi mutlak değildir. Cezm sebebiyle düşen elif-i maksura (ي) lafzen orada olmasa da hükmen ve manen sabittir. Nitekim başına herhangi bir edat gelmeksizin müstakıl bir fiil olarak kullanılsaydı veya bu fiilin başına fiil-i muzâriyi nasb eden edatlardan (لن) gelmiş olsaydı bu elif-i maksura (ي) tekrar kelimedeki yerini alacaktı. Elifin hükmen sâbit olması, zaminin önündeki (و) ı düşürür. Zamîr, öncesinde sakin bir harf bulunduğu zaman uzatılmaz. Zira, hafî bir harf olan (ه), iki sâkin harf arasında koruyucu bir vasfa sahip değildir. Zaten zaminin bu şekilde okunması, âlimler tarafından mekrûh görülmüştür. İhtilâs ile okunuş hem tahfif, hem de Kur'an'ın resm-i hattına uygundur.³⁴⁷

Ayrıca Yûsuf Sûresi 11. Ayette yer alan ve aslı (لَا تَأْمَنَّا) olan (لَا تَأْمَنَّا) kelimesinde ihtilâs yapmak işmâmın yanında ikinci vecih olarak caizdir. Buradaki ihtilâsın sebebi, idğâm-ı kebirle idğamlı hale gelmiş olan kelimenin aslına hafif bir ses vererek işaret etmektir.

2.11.4. Hâ-i Sekt

Kelimenin aslında olmadığı halde, Bakara ve En'am sûrelerindeki hariç diğerlerindeki, bulunduğu sûrenin ayet sonlarındaki kelimelerin fâsılasına uyması için getirilmiş olan sükûnlu (◌ْ) harfine hâ-i sekt denir. Bu (◌ْ) lara, sekte yapılacağı için değil, “sükût” veya “durma” anlamında hâ-i sekt ismi verilmiştir.³⁴⁸

Ha-i sekti ismi verilisinin **sebebi**, bu (◌ْ) lara, sekte yapılacağı için değil, “sükût” veya “durma” anlamında hâ-i sekt ismi verilmiştir.

Ha-i sektin yapılış **sebebi**, Arapça'da harekeli bir kelime üzerinde durulacağı zaman sükûn ile durulması genel kuraldır. Arapça bir kitap olması hasebiyle Kur'an kıraatini

³⁴⁷ Mekki, *El-Keşf*, 1: 42, 43; Ebû Abdillâh Muhammed Fâhrü'd-Dîn er-Râzi, *Tefsîru'l-Kebîr*, (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabîy, 1999), 26: 247; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtî*, 65.

³⁴⁸ Benli, *Tecvid Kuralları*, 179.

genel itibariyle bu dilin kâidelerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. İşte bu dilin kurallarından bir tanesi de harekeli kelimeler üzerinde vakf yapılması durumunda kimisinde vücûben, kimisinde de cevâzen hâ-i sekt ile durulması söz konusudur. Cevâzen getirilen hâ-i sektlerden amaç, kelimenin son harekesini muhafaza etmek için sonuna sâkin hâ harfini ilhâk etmektir.³⁴⁹

Kur'an-ı Kerîm'de 9 yerde geçen hâ-i sekitlerin vakıf halinde isbât edilmesi konusunda bütün kıraat imamlarının ittifâkı vardır. Ancak vasl halinde hâ-i sekitlerin iskâtı konusunda ihtilâf etmişlerdir.³⁵⁰

a) Bakara sûresi 259. Ayetinde yer alan (لَمْ يَتَسَنَّهُ) kelimesi, vakf halinde bütün imamlar hâ-i sekt ile okumuşlardır. Vasl halinde ise Hamza, Kisâî, Yakûb ve Halef hâ-i sekti hazfederek, diğer imamlar ise vakf ve vasl halinde hâ-i sekt ile okumuşlardır.³⁵¹

(لَمْ يَتَسَنَّهُ) kelimesinin sonundaki (هـ) harfi hakkında hem aslî bir harf, hem de hâ-i sekt olduğuna dair iki görüş mevcuttur. Kıraat imamları kelimenin sonundaki (هـ) harfini hâ-i sekt olarak değerlendirmiş olacaklar ki vakıf ve vasıl hallerini ayırarak farklı hükme varabilmişlerdir. Ancak dilcilerle kıraat imamlarının bu konuda farklı görüşte oldukları anlaşılmaktadır.

Sondaki harfin aslî olduğunu söyleyenlere göre kelime, “Zamanın geçmesiyle bozulmak, zamanla değişmek” anlamındaki (سَنَ - يَسْنَهُ) kökünden olup, sülâsi mastarı (سَنَهُ)’dür. Ayetteki (يَتَسَنَّهُ) kelimesinin mazi fiili (تَفَعَّلَ) bâbından (تَسَنَّهُ) fiilidir. Dolayısıyla son harf, aslî (هـ) harfidir. Dolayısıyla başındaki fiili muzârîyi cezmeden (لَمْ) edatı/ âmili sebebiyle hazfedilmesi câiz değildir.³⁵² Aslî bir harf olması sebebiyle vasl halinde vakf niyetiyle isbât edilir. Yalnız vasl halinde isbât ederken, vakıfta olduğu gibi bir istirahat yoktur, yani

³⁴⁹ Komisyon, *el-Mu'cemü'l-Vasît*, 1: 438; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 400.

³⁵⁰ Dâni, *et-Teyisîr*, 82, 105, 214, 225; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 142; Eskicizâde, *Tercüme-i Dürri Yetim*, 19; Husarî, *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'an*, 264.

³⁵¹ Dâni, *et-Teyisîr*, 82; Bennâ, *İthâf*, 140.

³⁵² Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-Kıraat*, 143.

nefes almak için bekleme yapılmaz.

(لم يتسنه) kelimesinin sonundaki (ه) harfinin kelimenin aslından olmadığı, son harfin harekesini korumaya yönelik getirilen sekit hâsı olduğuna dair bir başka görüş daha vardır. Nitekim Buradaki (ه), vakıf sebebiyle getirilen zâid bir harftir. (لم يتسن) lafzı, (لم يتسنه) takdirindedir. Vakıf halinde, kendisinden önceki harfin harekesini beyân etmek üzere getirilen (ه), vasılda kendisinden sonra gelen harfle bitiştirileceğinden dolayı hazfedilir. Meşhûr nahiv alimi el-Ferrâ (ö. 207/822) bu konuda şöyle der: (لم يتسنه) lafzı, (لم يتغير) takdirindedir. Kelimenin aslı (لم يتسنن)'dir. Bir kelimedede yan yana bir araya gelen “nûn” harflerinin telaffuzda meydana getireceği zorluğu ortadan kaldırmak için son (ن) harfi, (ي) harfine ibdâl edilir. Başındaki âmil sebebiyle bu harf de düşer ve kelime (لم يتسن) şeklini alır.³⁵³

b) En'âm sûresinin 90. (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدِيهِمْ أَفْتَدَى) ayetindeki (افتده) kelimesi, (أَفْتَدَى) fiilinden emr-i hazır kalıbındaki bu kelimenin sonundaki (ه) harfini, vasl halinde iken Hamza, Kisâî, Yakûb ve Halef hâ-i sektesiz, diğerleri ise hâ-i sekteli olarak okumuşlardır. İbn Âmir vasl halinde (ه) harfini kesra ile okumuştur.³⁵⁴

İsbât vechinin ve hâ-i sekt ile okunmanın **sebebi**, vasl halinde, mushafın resmine ittibâ maksadı ile vakf niyeti üzere (ه) harfî isbât edilir. el-Enbârî (ö. 577/1181) ‘ye göre bu (ه) zamirdir, vakf ve vasılda isbât edilmelidir. Zamîrin kesra ile okunuşunda ayetin takdiri, “*Bunlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. Sen de onların hidayetine uy.*” Emrinden anlaşılacağı üzere zamirin merciinin “hidayet” olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu

³⁵³ Mekkî, *Keşf*, 1: 308-309.

³⁵⁴ Dâni, *et-Teysîr*, 105; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, el-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr fî'l-Kıraâtî'l-Aşr*, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2009), 144.

(هـ), sekt hâsı değil, bizzat müfred, müzekker gâib zamiri olmuş oluyor. Bu yüzden de İbn Âmir'n râvîsi Hişam (ö. 245/859 [?]), vasıl halinde mâkabli harekeli olmasına rağmen zamiri uzatmadan sadece kesralı olarak okurken, diğer râvîsi İbn Zekvân (ö. 242/857) ise kesra ile ve zamiri uzatarak okur.³⁵⁵

En-Nehhâs (ö. 280/893) ise bu (هـ)'nın zamir olmadığını, harekeyi korumak için ha-i sekt olarak geldiğini ileri sürüp vasıl halinde iken ispat edilmesinin yanlış olduğunu söyler.³⁵⁶ Anlaşılan o ki, kıraat imamlarının buradaki (هـ)'yı, hâ-i sekt olarak değerlendirmeleri Nehhas ile aynı görüşte olduklarını göstermektedir.

c) حسابه،³⁵⁷ ماهية،³⁵⁸ كتابه،³⁵⁹ ماله،³⁶⁰ سلطانيه³⁶¹

Âsım bunların hepsini vasıl halinde de vakf halinde de de hâ-i sekt ile okumuştur.³⁶²

Hem vasıl hem de vakıf halinde hâ-i sekti okunmasının sebebi, hâ-i sektle biten (كتابه) hem de vakıf halinde hâ-i sekti okunmasının sebebi, hâ-i sektle biten (كتابه) kelimeleri, Hâkka sûresinin ayet sonlarında bulunmaktadır. Bu surenin ayet sonlarının tamamı yuvarlak (ة)'lı kelimelerle bitmektedir. Bu kelimeler üzerinde vakıf yapıldığı zaman, hâ-i sekt gibi sakın bir (هـ) ile durulur. Bu şekilde vakıf yapıldığında surenin başından itibaren bütün kelimelerin aynı harfle biterek bir ahenk oluşturduğu görülür. Bu surenin 19. ayetinin sonunda yer alan ve hâ-i sekt getirilen (كتابه) kelimesinin öncesindeki ayetlere baktığımızda şu kelimelerle bittiğini görürüz: (واهيّة) , (خافية، ثمانية، واهية) şeklinde okunarak

³⁵⁵ Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *el-Beyân fî Ğaribi l'râbi'l-Kur'an*, thk: Abdül-Hamid, (İran: İntişârâtü'l-Hicre, 1982), 330; Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 177; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 74.

³⁵⁶ Enbârî, *el-Beyân*, 1:33.

³⁵⁷ (Kur'an-ı Kerim, el-Hâkkah, 69/20, 26).

³⁵⁸ (Kur'an-ı Kerim, el-Kâriah, 101/10).

³⁵⁹ (Kur'an-ı Kerim, el-Hâkkah, 69/19-25).

³⁶⁰ (Kur'an-ı Kerim, el-Hâkkah, 69/28).

³⁶¹ (Kur'an-ı Kerim, el-Hâkkah, 69/29).

³⁶² Kâdî, *el-Büdûru'z-Zâhira*, 327, 347.

yuvarlak (ة) harfleri sakın (ه) harfine dönüşür. Bunlardan sonra gelen (كِتَابِي) kelimesinde normal bir vakıf yaptığımızda medli olarak (كِتَابِي) şeklinde durmamız gerekir. Ancak böyle durduğumuzda surenin fasılası değişmiş ve böylece ahengi bozulmuş olur. İşte bu ahengi korumak için bu kelime sonuna hâ-i sekt ilave ederek (كِتَابِيَّه) şeklinde dururuz. Böylece surenin ayet sonlarının tamamı aynı harfle bitirilerek edebî bir ahenk sağlanmış olur.

Vakıfta fasılaya uygun olsun ve surenin ahengini korusun diye getirilen bu hâ-i sektler, vasıl halinde fasılaya riayet gerekmeceği ve ayrıca ahengi bozma söz konusu olmayacağı için bu hâ-i sektlerin düşmesi beklenir. Ne var ki kıraat imamlarından Hamza hariç diğer imamların tamamının vasıl halinde de bu hâ-i sektleri düşürmediği görülmektedir. Sebebi ise, vasl halinde vakıf niyetiyle veya vaslı vakıf makâmına kâim etmekle de bu (ه) ler isbât edilir. Bu şekilde isbât etmek, resm-i hatta ve nakle ittibâ düşüncesine dayanır. Vasıl halinde bunların isbâtı, Rasûlullâh (s.a.v.)'tan sâbit olmuş ve tevâtüren bize kadar gelmiştir. Bunun için, vasl halinde isbât edilmesine hata demek doğru değildir. Naklen sâbit olmasaydı, o zaman isbât edilmesi, kurala aykırı olduğundan dolayı hatalı olurdu.³⁶³

d) (بِصْطَة),³⁶⁴ (يَبْصُط) ³⁶⁵ kelimeleri,

Fîl (ö. 289/901) ve Zer'ân'ın (ö. 290/902) Amr b. es-Sabbâh'tan, Amr'ın da Hafs'tan rivayetine göre, her iki sûredeki bu kelimeler (بِصْطَة) şeklinde okunur. Ubeyd b. es-Sabbâh'ın Hafs'tan rivayetine göre ise, (بِصْطَة) şeklinde okunur.³⁶⁶

(س) harfiyle okunmanın **sebebi**, (بِصْطَة) **ve** (يَبْصُط) kelimelerinin aslı (بِصْطَة) ve (يَبْصُط)

³⁶³ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed es-Sâvî, *Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, 4: 242; Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-Kıraat*, 719; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 75.

³⁶⁴ (Kur'an-ı Kerim, el-A'râf, 7/69).

³⁶⁵ (Kur'an-ı Kerim, el-Bakara, 2/245).

³⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 228, 229; *Bennâ, İthâf*, 206.

şeklinde (س) harfi ile dir. (ص) harfi ile değıştirilmiştir. Aslı olan bir harf, hiçbir zaman asıl olmayan bir harfle değıştirilemez. Eğer bu kelimelerin aslı (ص) ile olsaydı, (س) harfiyle değıştirilmesi câiz olmazdı. Çünkü (ص) harfi sahip olduğu kalın sıfatlarla (س) harfinden daha kuvvetlidir. Hiçbir zaman zayıf güçlünün yerini alamaz. Bu durum bu kelimelerin aslının (س) harfiyle olduğunu göstermektedir.

(ص) harfiyle okunmasının **sebebi** ise, (ص) harfi, (ط) harfine mahreç ve sıfat bakımından yakındır. (س) harfi ince sıfatlara sahip bir harftir. Kendisinden sonra gelen kalın sıfatlara sahip bir harfin yanında telaffuzu zor olur. Bu zorluğu ortadan **kaldırmak için** (س) harfi (ص) harfine dönüşür.³⁶⁷

2.12. Hafs'ın İki Vecihle Okuduğu Kelimeler

A. Başına istifham hemzesinin getirildiği kelimeler.

(آللہ خیر)،³⁶⁸ (آللہ اذن)،³⁶⁹ (آلان)،³⁷⁰ (آلذکرین)³⁷¹

İmâm Âsım, bu ayetlerdeki ikinci hemzeleri ibdâl ve teshîl ile okumuştur.³⁷² Bu örneklerin tevcîhlerine tezimizin med kısmında yer verilmiştir.³⁷³

B. Kehf sûresinin 38. ayetinde geçen (لَکِنَّا) kelimesi.

Hafs rivayetinde bu kelime (ل) harfi vasl halinde okunmaz, vakf halinde okunur.³⁷⁴

³⁶⁷ Mekkî, *El-Kesf*, 1: 302, 303; Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-Kıraat*, 139; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 77-78.

³⁶⁸ (Kur'an-ı Kerîm, en-Neml, 27/59).

³⁶⁹ (Kur'an-ı Kerîm, Yûnus, 10/59).

³⁷⁰ (Kur'an-ı Kerîm, Yûnus, 10/51, 91).

³⁷¹ (Kur'an-ı Kerîm, el-En'âm, 6/143, 144).

³⁷² İbnü'l-Cezerî, *Takrîbü'n-Neşr*, 61; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 435.

³⁷³ Bkz. Tezimiz, s.74.

³⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 142, 143; Bennâ, *İthâf*, 290.

Vakıf halinde (l) elif'in okunmasının **sebebi**, kelimenin aslı **لكن أنا** dir. Kâide dışı olarak hemze hazfedilmiş ve (ن) harfî diğer (ن) harfine idgâm edilerek **لكنّا** olmuştur. Vasıl halinde elif okunmaz. Vakıf halinde de elifsiz olarak okunduğunda şeddeli sükunlu bir harf ortaya çıkmış olur. Bu durumda (**لكنّ**) olacak şekilde bir hâ-i sekt getirilerek vakıf yapmak gerekir. Fakat, Kur'an'ın hattına uygun düşmediği için bu uygulanmaz ve kelimenin aslına işâret için (l) harfiyle med yapılarak vakfedilir. Vakf halinde mushaf hattına ittibâ dolayısıyla kıraat imamı tarafından herhangi bir ihtilâf olmadan (l) harfiyle med yapılarak durulur.

Vasıl halinde (l) harfinin okunmamasının **sebebi** ise, Kur'an'daki sûrelerin her birisinin fasılası vardır. Vakıf halinde fasılaya uygun olsun diye kelimelerin sonuna elif ziyade edilir. Vasıl halinde ise bu ziyade olan elif hazfedilir. Bu tevcihe göre hâ-i sekt ile kıyaslayarak, hâ-i sekin önceki harfin harekesini koruduğu gibi buradaki (l) de (ن) harfini korur. İşte bu yüzden hâ-i sekt'te olduğu üzere bu elif vasıl halinde hazfedilir.³⁷⁵

C. Ahzab sûresindeki (**السَّيِّلَ، الرَّسُولَ، الظُّنُونَا**)³⁷⁶ kelimeleri.

Hafs rivayetinde bu kelimelerin sonunda yer alan elifler vasıl halinde hazfedilir, vakf halinde ise isbât edilir. Diğer kıraat imamlarından bazıları hem vakf halinde hem de vasılda hazfeder, bazıları sadece vasılda hazfederek vakıfta isbât ederler, bazıları ise her iki halde isbât ile okumuşlardır.³⁷⁷

Ahzâb sûresinin fasıla harfî eliftir. Başlarında lââm-ı ta'rif bulunan bu kelimelerin sonuna tenvin getirmek dil kuralı açısından caiz değildir. Cümle içerisinde gramer açısından mef'ûl makamında bulundukları için fetha ile mansub olarak (**السَّيِّلَ، الرَّسُولَ، الظُّنُونَا**)

³⁷⁵ Mekkî, *El-Keşf*, 2: 61; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 80; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 58.

³⁷⁶ (Kur'an-ı Kerim, el-Ahzâb, 33/10, 66, 67).

³⁷⁷ Dâni, *Câmiu'l-Beyân*, 489; Bennâ, *İthâf*, 452; Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-Kıraat*, 572, 573.

şeklinde olmaları gerekir. Bu durumda son harflerinin sükunu ile (الرَّسُولُ - السَّيْلُ - الظُّنُونُ) şeklinde üzerlerinde vakıf yapılır. Ancak sükunlu olarak bu şekilde vakıf yapılması durumunda surenin fasılasına uygun düşmez, ayet sonlarındaki ahenk bozulur. İşte bu yüzden kâfiye ve fâsılalara uygun olsun diye bir elif ziyade edilir. Böylece kelimeler vakıf halinde (الظُّنُونَا - الرَّسُولَا - السَّيْلَا) şeklinde elifle med yapılarak durulur. Ayrıca hem rivayete hem de Mushafın hattına uygunluk sağlanmış olur.

Vasıl halinde ayet sonlarında fasılaya dikkat etme zorunluluğu olmadığı için vakıf sebebiyle ziyade olarak getirilen bu elifler hazfedilir ve normal fetha harekesi ile okunarak vasıl yapılır.³⁷⁸

D. Dehr sûresinin 15. ayetinde yer alan قَوَارِير kelimesi.

Hafs bu kelimeyi vasıl halinde tenvinsiz, vakıf halinde ise elifle beraber okur. Diğer kıraat imamları ise bazıları tenvinsiz, bazıları tenvinli okurlar.³⁷⁹

Tenvinsiz okunmasının **sebebi**, Arapça’da (مَسَاجِدُ) ve (مَصَابِيحُ) kalıbındaki cemi kelimelere “sîga-i müntehe’l- cümû” denilir. Bu kalıptaki kelimeler ğayr-ı munsarîf oldukları için cer ve tenvin kabul etmezler. (قَوَارِيرَا) kelimesi de (مَصَابِيحُ) kalıbında ğayr-ı munsarîf bir kelimedir. Nekra bir kelime olması itibarıyla cümle içerisinde gramer açısından mef’ûl makamında olduğu için normal şartlarda tenvinli fetha alması gerekir. Ancak ğayr-ı munsarîf olduğu için tenvin kabul etmediğinden tenvinsiz fetha alarak (قَوَارِيرَا) şekline gelir. Bu durumda üzerinde vakıf yapılacağı zaman son harfin sükunu ile (قَوَارِيرَا) şeklinde durulur. Bu şekilde sükunlu olarak vakıf yapılması durumunda ise surenin fasılasına uygun düşmez ve ayet sonlarındaki ahenk bozulur. İşte bu yüzden fasılaya uygun olsun diye bir elif ziyade edilir. Böylece vakıf halinde (قَوَارِيرَا) şeklinde elifle med yapılarak durulur. Ayrıca bu haliyle hem rivayete hem de Mushafın hattına uygunluk

³⁷⁸ Mekkî, *El-Keşf*, 2: 195; Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-Kıraat*, 573, 574; el-Enbârî, *el-Beyân*, 2: 265; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 80.

³⁷⁹ Dâni, *Câmiu’l-Beyân*, 4: 578; Mar’aşî, *Cühdü’l-Mükall*, 133, 134; Bennâ, *İthâf*, 566.

sağlanmış olur.

Tenvinli okunmasının **sebebi** ise, Mushaf hattına uygunluğun yanı sıra Arapça şiirlerde ğayr-ı munsarif kelimelerin tenvinli kullanıldığı durumlara kıyasla ve ayet sonlarındaki fasılaya uygunluk gibi gerekçelerle tenvinli okunmuştur. Vakıfta ise medd-i ıvaz olarak tenvinden bedel olarak elif eklenir.³⁸⁰

E. *Yûsûf sûresinin 11. ayetinde yer alan (لَا تَأْمَنَّا) kelimesi,*

Bu ayette iki vecih câizdir:

1. İzhar ma'a'l-ihtilâs,
2. İdgâm ma'a'l-işmâm.³⁸¹

Aslı (لَا تَأْمَنَّا) olan, (لَا تَأْمَنَّا) kelimesi idgâm-ı kebîr neticesinde bu hale gelmiştir. Kelimenin idgamsız haline dikkat çekmek için bu kelime ya ihtilasla ya da işmamla okunur. Ya kısık bir sesle nûn harfinin dammesi belirtilerek okunur ya da şeddeli nûn'u okurken bir taraftan gunne yapıp diğer taraftan aynı anda dudakları sessiz olarak dammeli nûn pozisyonuna getirip sonra dudakları normal hale getirerek nûn harfinin dammesine işaret edilmiş olur. On kıraat imamına göre icmâen bu kelime izharlı okunmaz. Ancak nasıl okunacağı konusunda kıraat imamlarının ihtilafı vardır. Ebû Ca'fer'den başka bu kelimeyi mahza idgamlı okuyan kıraat imamı yoktur. Diğerleri ya işmam ya da ihtilâs ile okurlar.

F. *Rûm Sûresinin 54. ayetinde yer alan (ضَعُفٌ) kelimesi.*

Bu kelimeyi Âsım fetha ile okumuş, Hafs ise damme ile okumuştur. Hafs'ın hocasına tek ihtilâf ettiği yer bu kelimenin okunuşudur. Buna rağmen fethalı okunuş tercih edilerek bu kelime Mushaflarda fethalı olarak yer almaktadır. Dammeli veya fethalı olarak okunması, manada bir değişikliğe sebebiyet vermemekte, aynı manayı içermektedir.³⁸²

³⁸⁰ Mekkî, *El-Keşf*, 2: 353; Ebû Zur'a, *Hüccetü'l-Kıraat*, 738; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 82.

³⁸¹ Bennâ, *İthâf*, 329; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 82.

³⁸² İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 345; Bennâ, *İthâf*, 445.

2.13. Hafs'ın Üç Vecihle Okuduğu Kelimeler ve Sebepleri

A. Neml sûresinin 36. ayetinde yer alan (فَمَا آتَانِي) kelimesi.

Bu kelimedeki (ي) harfî normalde kendisinden önceki (ن) harfine bitişik olarak yazılması gerektiği halde burada ayrı olarak yazılmıştır. Sebebi ise Âsım'ın diğer râvisi Ebû Bekir Şu'be'nin de içinde bulunduğu bazı râvî ve kıraat imamlarına göre burada (ي) harfî hazfedilmiştir. Bazılarına göre vakf halinde hazfedilmiş iken bazılarına göre de vasl halinde hazfedilmiştir. Hazif ve isbat edilmesi yönüyle bu kelime bütün Mushaflarda ayrı yazılmaktadır. Bazı Mushaflarda ise hem ayrı hem de diğer harflere göre daha küçük olarak yazılmıştır.

Hafs'a göre bu kelime vasl halinde bir vecih, vakf halinde ise iki vecihle okunur:

Vasl halinde, (ي) harfî mef'ûl makamında olduğu için fetha ile harekelenip lafza-i celâle vasledilerek (فَمَا آتَيْنِي اللّٰهُ) şeklinde okunur.

Vakf halinde ise iki vecihle okunur. Normalde bu kelime üzerinde vakf yapılmaz. Ancak nefesin kesilmesi gibi zarûrî bir sebeple ya da hocanın talebesine talimi sırasında bu kelime üzerinde vakf yapılacak olursa;

Birinci Vecih: (ي) harfî hazfedilir, nûn (ن) harfî de sükûnlu (نْ) kılınarak فَمَا آتَيْنْ şeklinde medd-i ârızlı okunur.

İkinci vecih: (ي) harfî harekesiz olarak med harfî şeklinde sabit bırakılarak فَمَا آتَيْنِي şeklinde medd-i tabîli okunur.

Kur'an okuyan kimse bu vecihlerden birisini tercih etme konusunda muhayyerdir. Hangisini tercih ederse o şekilde okuması câizdir.³⁸³

³⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 2: 340; Bennâ, *İthâf*, 428; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 85; Benli, *Tecvid Kuralları*, 165.

Kelimede (ي) harfinden önceki (ن) harfi, (ي) harfinin fiile bitişmesini önleyen ve koruma görevi olan (ن) harfidir.³⁸⁴

B. Âl-i Imrân sûresinin başındaki hurûf-ı mukatta'a (الم) den ikinci ayete vasıl.

Bu sûrenin başında yer alan (الم) hurûf-i mukattaadaki ميم: (م) harfi vakf halinde bir, vasl halinde ise iki vecihle okunur. **Vasılda birinci vecih,** الله lafzındaki hemzenin fethası hurûf-i mukattaadaki sâkin mîme (م) nakledilerek الم الله şeklinde okunur. Bunun sebebi de iki sükûnun yanyana gelmesini önlemek ve Allah lafzındaki (ل) harfinin tefhîm sıfatını korumak için (م) harfi fethalı okunur. Şayet (م) harfi bu durumda kesra ile okunsaydı lafzatullah terkîk ile okunması gerekirdi. ميم: (م) harfindeki medd-i lâzım, medd-i tabîîye dönüşür. Çünkü harf-i med olan (ي) harfinden sonra sebab-i med olan (م) harfindeki sükûn-i lâzım, fethalı (م)'e dönüştüğü için medd-i tabîî olur. Medd-i Tabîî olduğu için الم الله lafzındaki mîm (م) harfi, bir elif miktarı çekilir. **Vasılda ikinci vecih,** (م) harfi birinci vecihte anlatıldığı üzere medd-i tabîîye dönüşmüş olmasına rağmen aslına yani harf-i muhaffef olmasına ittibâen yine dört elif çekilerek de okunur.³⁸⁵

C. Dehr sûresinin 4. ayetinde yer alan kelimesi (سَلَامًا).

Nâfi', Ebû Ca'fer, İbn Âmir'in (ö. 118/736) râvîsi Hişâm (ö. 229/844) , Kisâî ve Âsım'ın diğer râvîsi Ebû Bekir Şu'be'nin (ö. 193/809) de içinde bulunduğu bazı râvî ve kıraat imamlarına göre (سَلَامًا) şeklinde tenvinli olarak okunan bu kelime, Hafs'a göre vasl halinde, elifsiz ve tenvînsiz olarak (سَلَامِل) şeklinde okunur. Vakf halinde ise iki vecihle

³⁸⁴ Mekkî, *El-Keşf*, 2: 160; Bennâ, *İthâf*, 428; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 84.

³⁸⁵ Mar'aşî, *Cühdü'l-Mükîl*, 90; *Buğyetü'l-Mürîd*, 237, 238, 434; Benli, *Tecvid Kuralları*, 164.

okunur: **Birinci Vecih:** Lâm harfine bir şeyden bedel olmaksızın (سَلَسِلَا) şeklinde bir elif harfi eklenip uzatılarak durulur. **İkinci Vecih:** Bir şeyden bedel olmaksızın ziyade edilmiş olan elif harfi hazfedilir ve lam harfi sükûnlu kılınarak (سَلَسِلْ) şeklinde durulur.³⁸⁶

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Arapça’da (مَسَاجِدُ) ve (مَصَابِيحُ) kalıbındaki cemi kelimelere “sîga-i müntehe’l- cümû” denilir. Bu kalıptaki kelimeler ğayr-ı munsarif oldukları için cer ve tenvin kabul etmezler. (سَلَسِلْ) kelimesi de (مَسَاجِدُ) kalıbında ğayr-ı munsarif bir kelimedir. Nekra bir kelime olması itibarıyla cümle içerisinde gramer açısından mef ‘ûl makamında olduğu için normal şartlarda (سَلَسِلَا) şeklinde tenvinli fetha alması gerekir. Ancak ğayr-ı munsarif olduğu için tenvin kabul etmediğinden tenvinsiz fetha alarak (سَلَسِلْ) şekline gelir. Ayet sonu olmadığı ve üzerinde Secavendlerden biri de bulunmadığı için normal şartlarda bu kelime üzerinde vakıf yapılmaz. Nefesin kesilmesi ya da hocanın talîm maksadıyla bu kelime üzerinde vakıf yapması gibi bir sebeple vakıf yapılacaktır olursa, bu durumda son harfin sükunu ile (سَلَسِلْ) şeklinde durulur. Ayrıca ayet içerisinde kendisinden sonra gelen (أَغْلَالًا وَسَعِيرًا) kelimeleriyle bir uyum içerisinde olması ve ğayr-ı munsarif olmamış olsaydı vakıf halindeki okunuşuna uygunluğu göz önünde bulundurularak (سَلَسِلَا) şeklinde elifle med yapılarak durulur. Ayrıca bu haliyle hem rivayete hem de Mushafın hattına uygunluk sağlanmış olur.

Tenvinli okunmasının **sebebi** ise, Mushaf hattına uygunluğun yanı sıra Arapça şiirlerde ğayr-ı munsarif kelimelerin tenvinli kullanıldığı durumlara kıyasla ve ayet sonlarındaki fasılaya uygunluk gibi gerekçelerle tenvinli okunmuştur. Vakıfta ise medd-i ıvaz olarak tenvinden bedel olarak elif eklenir.³⁸⁷

Tenvinsiz okunmasının **sebebi**, kelime ğayr-ı munsarif olduğu için tenvin kabul etmez.

³⁸⁶ İbnü’l-Cezerî, *Neşr*, 394; İbnü’l-Cezerî, *Takrîbü’n-neşr*, 201; Bennâ, *İthâf*, 565; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 85, 86.

³⁸⁷ Mekkî, *El-Keşf*, 2: 353; Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-Kıraat*, 738; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 82.

Bu kelimeler cem’i mükesser olduğundan dolayı cem’i kalıpları yoktur ve buna sarf kuralları uygulanamaz. Bu kelimelerde asıl olan, tenvinsiz okumaktır. Tenvinli okunmasının sebebi, bazen Arap şiirlerinde cer ve tenvini kabul eden müfred kelimelere benzetilerek ğayr-ı munsarîf bir kelimenin munsarîf olarak kullanılması, ayet sonları ile mushaf hattına uygunluk gibi hususları göz önünde bulundurduğumuzda vakıf ve vasıl halinde (l) isbât edilir.³⁸⁸

2.14. Vakıf

Lügat itibariyle “durmak” manasına gelen “vakf”, Tecvid ilminde, “Nefesle birlikte sesin kesilmesine” denir.

Kur’an-ı Kerîm okurken durulacak yerlerin tespiti ve başlanacak mahallerin bilinmesi, tilâvet sırasında Kur’an-ı Kerim’in anlamının değişmemesi için önemli bir özelliğe sahiptir. Vakf ve ibtidâ, doğrudan doğruya Kur’an-ı Kerim’in manası ile ilgili bir husustur. Zira uygun olmayan bir yerde durmak mananın yanlış anlaşılmasına yol açabilir. Bu yüzden *vakf* ve *ibtidâ* mahallerini iyi bilmek gerekir. Aşağıda Türkçemizden vereceğimiz bir cümle –kaba olmakla beraber- bu konunun ne kadar önemli olduğunu anlatması bakımından dikkate şâyan bir örnektir:

“Oku baban gibi! Eşek olma!”

“Oku! Baban gibi eşek olma!”

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, uygun olmayan bir yerde vakfetmek mananın tamamen yanlış anlaşılmasına sebep olabilir. Arapçanın cümle ya da kelime kalıplarını ve terkiplerini bilmeyen, az-çok okuduğu Kur’an’ın manasını anlamayan bir kimsenin, nefesi yetişmediği durumlarda nerede duracağını ve tekrar nereden alacağını bilmesi, hata yapmadan vakf ve ibtidâyâ dikkat ederek okuması hemen hemen imkânsızdır. Bu yüzden Kur’an okurken manaya vâkıf olmak, Arapçayı bilmek gerekir.³⁸⁹

³⁸⁸ Mekkî, *El-Keşf*, 2: 352-353; Bennâ, *İthâf*, 565; Ebû Zur’a, *Hüccetü’l-Kıraat*, 737, 738; Fatih Çollak, *Âsım Kıraâtı*, 85.

³⁸⁹ Benli, *Tecvid Kuralları*, 128.

2.14.1. Vakfların Kısımları ve İsimlendirilmesinin Sebebi

Genel olarak mana göz önünde bulundurularak vakflar şu çeşitlere ayrılmıştır: Vakf-ı tām, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh.³⁹⁰

Vakfın kısımlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. *Vakf-ı Tām*: Kendisinden sonrası ile lafz veya mana yönünden, alâkası bulunmayan bir kelime üzerinde yapılan vakflara denir. Bu vakf genelde ayetlerin başlarında ve kıssaların sonlarında bulunmaktadır.³⁹¹

Örneğin: ³⁹²ومن ذريتهما محسن و ظالم لنفسه مبین

Bu ayetteki مبین kelimesinde vakıf yapıldığında İbrahîm (a.s.) kıssasının sonu olduğu için tām vakıf olur. Vakf-ı tām'ın sadece kıssaların sonlarında bulunması şart değildir. Mesela, (محمد رسول الله) ³⁹³ bu ayette hem mübtedâ hem de haber olduğu için vakf-ı tām olur. Vakf-ı tām, bazen kastedilen manayı kuvvetli bir şekilde beyân ettiği için, şayet vakf-ı tāmda vakf yapılmazsa, istenilen manada şüpheye düşüleceğinden bu vakfa es-Secâvendî vakf-ı lâzım, bazıları ise vakf-ı vâcib demiştir. Bunun için vakf-ı tāmda muhakkak vakf yapılması gerekmektedir.³⁹⁴

Vakf-ı Tām diye isimlendirilmesinin **sebebi**, Vakıf yapıldığı kelimedede mana tamamlandığı ve kendisinden sonra gelen diğer bir kelimeye ne lafzî ne de mana açısından bir bağlantı olmadığı için *vakf-ı tām* olarak isimlendirilmiştir.³⁹⁵

2. *Vakf-ı Kâfi*: Kelâmın, lafız ve mana yönünden tamam olmakla birlikte, mâbâdî ile anlam ilgisinin devam ettiği yerde yapılan vakfa denir. Örneğin: Bu ³⁹⁶وما رزقناهم ينفقون

ayette lâfız tamamdır. Ancak, manası itibariyle, kendisinden sonraki ayetle ilgisi devam

³⁹⁰ Dâni, *et-Taḥdîd*, 43; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 226; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 204.

³⁹¹ Dâni, *et-Taḥdîd*, 43; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 284; Cüraysî, *Nihayetü Kavli'l-Müfîd*, 204.

³⁹² (Kur'an-ı Kerim, es-Sâffât, 37/113).

³⁹³ (Kur'an-ı Kerim, el-Fetih, 48/29).

³⁹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 226; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 377.

³⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 226; el-Eşmûnî, Ahmed b. Abdu'l-Kerîm, *Menarü'l-Hüdâ*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 29; ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn, *Kitâbü'l-Burhân*, (Beyrut: Daru'l-Marife, 1957), 351; Husarî, *Ahkâmü Kiraati'l-Kur'an*, 256.

³⁹⁶ (Kur'an-ı Kerim, el-Bekara, 2/4).

etmektedir.³⁹⁷

Vakf-ı Kâfî diye isimlendirilmesinin **sebebi**, kendisinden sonraki kelimeyle mana açısından bağlantı olsa da lâfız açısından bir bağlantısı olmadığı, kendisinden sonraki kelimedenden bağımsız olduğu ve vakıf yapıldığı kelime kendisi iktifâ ettiği için *vakf-ı kâfî* ismiyle isimlendirilmiştir. Bu vakf aynı zamanda Kur'an-ı Kerîmde en çok geçen vakıftır.³⁹⁸

3. *Vakf-ı Hasen*: Kelâm tamam olmakla beraber, mâbâdi ile lâfız yönünden ilgisi bulunan yerde yapılan vakfa denir. Örneğin: الحمد لله deyip durmak, böyledir.³⁹⁹

Vakf-ı Hasen olarak isimlendirilmesinin **sebebi**, böyle bir yerde vakf yapmak iyi olduğu ve söylenilmek istenilen şeyin anlaşılması sebebiyle *hasen* diye isimlendirilmiştir.⁴⁰⁰ Kur'an okuyan kimse, nefesinin yetişmemesi vb. sebeplerle tâm ve kâfî vakıf yapamayacak durumda olursa vakf-ı haseni de icra edebilir. İşte bu yüzden bu vakf, “vakf-ı sâlih” diye de isimlendirilmiştir.⁴⁰¹

Bu vakıfta durmak iyi olsa da vakıf yapıldığı yerden başlamak ise doğru değildir. Çünkü mananın bozulmasının yanı sıra, iki lâfız birbiriyle i'râb açısından da bağlantılıdır.⁴⁰²

4. *Vakf-ı Kabîh*: Sonrasıyla lafız ve mana bakımından çok sıkı bağlantısı olan bir kelime üzerinde yapılan vakftır. Kelamın tamam olmadığı, bir mananın çıkmadığı, bir sonraki kelime ile lafzan ve manen alakası bulunan yer ve kelimelerde yapılan vakflardır. Böyle vakflar, katiyyen câiz değildir. Mesela, (إِيَّاكَ نَعْبُدُ) nun (إِيَّاكَ)'si üzerinde yapılacak vakf, vakf-ı kabîh'tir. (الحمد) deyip durmak da böyledir.⁴⁰³

³⁹⁷ Dâni, *et-Tahdîd*, 43; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 226; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 286; ez-Zerkeşî, *Kitâbü'l-Burhân*, 1: 352; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 269, 270.

³⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 226; Husarî, *Ahkâmü Kiraati'l-Kur'an*, 257.

³⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 226; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 270.

⁴⁰⁰ Dâni, *et-Tahdîd*, 43; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 226; Husarî, *Ahkâmü Kiraati'l-Kur'an*, 259.

⁴⁰¹ Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân Dâni, *el-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*, thk: Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân, (Amman: Dâru Ammar, 2001), 11.

⁴⁰² İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 226; ez-Zerkeşî, *Kitâbü'l-Burhân*, 1: 34; Husarî, *Ahkâmü Kiraati'l-Kur'an*, 259

⁴⁰³ Dâni, *et-Tahdîd*, 44; İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 226; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*; 270; Madazlı, *Tecvid İlmi*, 61.

Vakf-ı Kabîh diye isimlendirilmesinin **sebebi**, kelâm, tek başına okunduğunda ne kastedildiğinin anlaşılması mümkün değildir. Bu gibi yerlerde vakıf yapılması çirkin görülmüştür. Bu **sebeple vakf-ı kabîh** diye isimlendirilmiştir.⁴⁰⁴

Özetleyecek olursak üzerinde durulmak istenen kelimenin kendisinden sonraki kelimeyle;

Lafzan ve mânen irtibatı yoksa Vakf-i Tâm,

Mânen irtibatı var, lafzan yoksa Vakf-i Kâfî,

Lafzan irtibatı var, mânen yoksa Vakf-i Hasen,

Lafzan ve mânen irtibatı varsa Vakf-i Kabîh olur.

Not: Nefes yetmeme gibi zarûrî durumlarda vakıf yapılırsa, vakıf yapıldığı kelimeyle ve yahut bir önceki kelimeyle başlanabilir. Böyle bir zaruret vakıf yapılırsa buna vakf-ı zarûrî denir, bunun sebebi, nefes yetmediğinden dolayı vakıf yapıldığı içindir.

2.14.2. Secâvendî'nin Vakıf Sistemi

Eski mushaflarda ayet sonları iyice belirtilmediği gibi, ayet arası vakıf yerleri de işaretli değildi. Fakat ayetlerin doğru okunması ve anlaşılması için cümlelerin başlangıcının ve bitişinin iyice bilinmesi gerekirdi. Bilinmediği için yanlış yerde durup, yanlış yerden ibtida yapıldığı için mana değişebiliyordu. Bu durum sahâbe döneminde bile vaki olmuştu. İlk asırlardan beri bu konular pek çok alim tarafından ele alınmış, çeşitli eserler yazılmış da bu çalışmalar daha çok ilim kitaplarda bili olarak kalmış, pratiğe aktarılamamıştı. Bu yüzden halk için pratik bir çözüm düşünmek gerekirdi. İlk asırlardan beri vakıf ve ibtidâ konuları birçok âlim tarafından ele alınmışsa da bu konuda Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî'nin (ö. 560/1165) yeri tartışma götürmez bir gerçektir. Altıncı asırda yaşamış olan Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî ele aldığı tecvid ve kıraat eserlerinde pratik bir çözüm bulmuştur. Kendisinden önce Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940), Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Ebû Amr ed-Dânî gibi müellifler vakıf ve ibtidâ konusunu işleyen eserler kaleme almışlarsa da mushaf yazımında onun kullandığı

⁴⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 226; Harrâzî, *Buğyetü'l-Mürîd*, 337.

terimler ve rumuzlar kabul görerek yaygınlık kazanmıştır. Günümüzde de pek çok İslâm ülkesinde basılan mushaflarda onun sistemi dikkate alınmakta ve onun kullandığı rumuzlar kullanılmaktadır.

İbnü'l-Enbârî vakıf yerleri için tâm, hasen, kabih; Ebû Amr ed-Dânî “tâm muhtâr”, “kâfîn câiz”, “sâlih (hasen)mefhum”, “kabih metruk” gibi terimler kullanırken Secâvendî lâzım (م), mutlak (ط), câiz (ج), mücevvez li-vechin (ج), murahhas li-zarûretin (ص) terimlerini belirlemiş, vakfın câiz olmadığı yerlere de lâmelif (لا) koymuştur. Secâvendî'nin bu çalışması çok geçmeden umûm tarafından kabûl görmüştür. Bugün kullanılan bu işâretlere onun adına nispeten secâvend denir, bunun **sebebi** de bu işâretlerin mücidinin es-Secâvendî olmasıdır.⁴⁰⁵

⁴⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gayetü'n-Nihâye*, 2: 157; Tayyar Altıkulaç, “Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 268, 269; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîmin Faziletleri*, 59, 60.

SONUÇ

Tecvid ilmi, Kur'an'ın doğru ve güzel bir şekilde okunmasını sağlayan kuralların incelendiği bir bilim dalıdır. Bu çalışmada tecvid ahkâmının tarihsel gelişimi, kurallarının ortaya çıkış sebepleri ve bu kuralların uygulanışı detaylı bir şekilde ele alınmış oldu. Tecvid ilminin tarihsel sürecinde, Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminden başlayarak, sonraki dönemlerde nasıl şekillendiği ve geliştiği açıklanmıştır. Özellikle tecvid kurallarının isimlendirilme sebepleri ve bu kuralların uygulanış biçimleri üzerinde durulmuştur.

Tecvid kurallarının tarihsel arka planı klasik ve modern dönemdeki tecvid eserleri karşılaştırılarak bu eserlerdeki farklı yaklaşımlar incelenmiştir. Tecvid ilminin hem teorik hem de pratik yönleri ele alınmış, özellikle harflerin mahreçleri, sıfatları ve bunların Kur'an kıraatindeki önemi vurgulanmıştır.

Kur'an-ı Kerim ilâhî kitaplar silsilesinin son halkasını oluşturmaktadır. Onun kıraati sahih senedle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayanmaktadır. Kur'an hem yazılı hem de şifâhî olarak "sünnetün müttebeatün" prensibiyle nesilden nesile aktararak günümüze kadar gelmiştir. Kur'an kıraati ictihada değil sema ve arz yoluyla nakle dayanır. "Niçin böyle okuyorsun?" sorusuna, "Ben Hoca'mdan böyle aldım, öğrendim" şeklinde cevap verilir. Bununla beraber her bir okuyuşun bir mantığı ve mantalitesinin olduğu da bir hakikattir. Yaptığımız bu çalışma neticesinde her bir tecvid ahkâmının arkasında yatan bir kural ve gerekçenin mevcut olduğu görülmüştür. Tecvid ilminin tedvini ile birlikte zaman içerisinde alimler Kur'ân'ın dili olan Arapça ve diğer ilimlerin birikiminden faydalanarak tecvid kurallarının gerekçelerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bilebildiğimiz kadarıyla günümüzde tecvid ahkâmının sebep ve gerekçelerini bir araya toplayan müstakil bir eser ortaya konulmamış olsa da bu konuda kıraat ve tecvid kitaplarında serpiştirilmiş olarak önemli bilgilere yer verilmiştir. İncelediğimiz tecvid kitaplarının bir kısmı sadece

ahkâmın tarifini ve hükümlerini açıklamakla yetinmişler bunların gerekçelerine hemen hemen hiç değinmemişlerdir. Bunun yanı sıra bazı kitaplar her bir ahkâmın olmasa da bazılarını sebepleriyle birlikte izah etmeye çalışmışlardır. İşte biz bu çalışmamızda Arapça ve Türkçe pek çok tecvid kitabını inceleyerek, zaman zaman kendi yorumlarımızı da katarak derli toplu böyle müstakil bir çalışmayı ortaya koymuş olduk.

Öncelikle şunu belirtmeliyiz ki, Kur'an Arapça olarak vahyedildiği için tecvid ahkâmının Arap dilinin kural ve kaidelerinden bağımsız olarak ortaya konulmadığı bir hakikattir. Tecvid ahkâmının bir taraftan Arapçanın dil bilgisi kurallarıyla diğer taraftan Arap kabilelerinin lehçe ve şiveleriyle yakından ilişkili olması sebebiyle bu kuralların hangisinin sadece Arap diline, hangisinin de sadece tecvid ilmine ait olduğu net çizgilerle birbirinden ayrılmamaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm okuyan bir kimsenin tecvîd kurallarını lahn-ı celî yapmayacak şekilde bilmesi ve uygulaması gerekir. Lahn yapmamak için harflerin mahreçlerine, sıfatlarına uygun olarak tecvid kurallarına riâyet ederek okumak gerekir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm'i indirildiği orijinaliyle sahîh bir şekilde okumak isteyen bir kimsenin tecvîd ilmine başvurması ya da fem-i muhsinden öğrenmesi kaçınılmazdır. İdeal olanı tecvîd kurallarını öğrendikten sonra fem-i muhsin bir hocayla Kur'ân okumaktır. Bunu yaparken kuralların sebepleri ve hikmetleri göz önünde bulundurulursa öğrenme ve uygulama daha kolay ve kalıcı olur. Mesela sekte konusunu ele alalım. Tecvid öğretilirken önce sektenin tarifi yapılır, sonra vücûben 4 yerde sekte yapılacağından bahsedilir. Bu bir nevi kuru bilgidir. Bununla birlikte bu sektelerin niçin yapıldığı bilinirse, sekte yapılmadığı takdirde anlamın değişeceğinin bilincinde olan bir kimse sekte yapmak konusunda hassas davranır böylece daha bilinçli bir okuma meydana gelir. Bu hususu, taklîdî ve tahkîkî imana benzeterek anlatacak olursak, âyetlerin sadece lafzî yönüyle onun telaffuzuyla ilgilenen kişi sanki taklîdî iman boyutunda olan bir müslüman gibidir. Ancak bu kişi Kuran'ı tecvid kurallarına göre okur ve o kuralın mantığını ve mantalitesini bilerek tilavette bulunursa bu durumda tahkîkî iman sahibi bir kişinin mertebesine yükselmiş gibi olur.

KAYNAKÇA

- Ağtâşî, eş-Şeyh Abdulazîz. *Tuhfetü'l-İhvân*. İstanbul: el-Hâcc Muharrem Efendinin Matbaası, 1863.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Vesîk". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 20: 445. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 20: 551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 268, 269. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhu'l-Me'ânî*. Thk: Ali Abdü'l-Bârî Atiyye. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Askalânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer. *ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yânî'l-Mietî's-Sâmine*. Thk: Muhammed Seyyid Câdu'l-Hak. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, t.y.
- Benli, Abdullah. *Hafs Rivayetiyle Asım Kıraatinin Tecvid Kuralları*. Kayseri: Tezmer Yayınları, Kayseri, 2015.
- Bennâ, Şihâbü'd-Dîn ed-Dimyâtî, *İthâfû Fûdalâi'l-Beşer*. Thk: Enes Mehre. Lübnan: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinân. *Beyân ve't-Tebyîn*. Beyrut: Daru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2002.
- Cevdet Paşa, Ahmed. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, İstanbul: Fey Vakfı, 1995.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Tâcu'l-Luğa*. Thk: Ahmed Abdul Gafur el-Attâr: Beyrut: Daru'l-İlm, 1987.
- Cevziyye, İbn Kayyim Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dimaşkî el-Hanbelî. *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*. Thk: Şuayb el-Arnaûtî ve Abdu'l-Kâdir el-Arnaûtî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Cezerî, Ahmed b. Muhammed. *Şerhu Tayyibetin-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*. Thk: Muhammed Ali ed-Dabbâ. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Curaysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihayetü Kavli'l-Müfîd fî İlmi't-Tecvid*. Thk: Ahmed Ali Hasen. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2011.
- Çetin, Abdurrahman. "Hâkânî, Mûsâ b. Ubeydullah". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15: 165-166. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Çollak, Fatih. *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Âsım Kıraatı*. İstanbul: Üsküdar Yayınevi, 1997.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Teyisîr fî'l- Kıraati's- Seb'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1983.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *et-Tahdîd fî'l-İtkân ve't-Tecvid*. Thk: Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammar, 2000.

- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *El-Müktefâ fi'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*. Thk: Muhyiddîn Abdurrahmân Ramazân. Amman: Dâru Ammar, 2001.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *İdgâmu'l-Kebîr*. Thk. Abdurrahman Hasan el-Ârif. Kahire: Alemü'l-Kütüb, 2003.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *Câmiu'l-Beyân fi Kiraati's-Seb'i'l-Meşhûra*. Thk: Muhammed Sadûk el-Cezâiri. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2009.
- De'as, İzzet Ubeyd. *Fennu't-Tecvid*. Dimeşk: Mektebetü'l-Gazzâlî, 1982.
- Demirci, Muhsin. *Kur'an Tarihi*. İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, 1997.
- Demirci, Nur Kübra. "Kıraat İlminin Endülüs'e İntikalinde Mısır Kıraat Âlimlerinin Etkisi". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2019.
- Dibâ', Muhammed Ali. *El-İzâeh fi Beyâni Usûli'l-Kirâe*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyeti li't-Türâs, 2019.
- Ebü'l-Hamîd, Sead. *Teysîru'r-Rahmân fi Tecvidi'l-Kur'an*. Kahire: Daru't-Takvâ, 2009.
- Ebü'l-Heysem, Muhammed Muhammed Âli Metar. *En-Neb'ü'r-Rayyân fi Tecvidi Kelâmi'r-Rahmân*. Damat: Daru Ramadî li'n-Neşr, 1997.
- Ebü'l-Hüseyn, Ahmed b. Fâris b Zekeriyâ. *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*. Thk. Abusselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1979.
- Ebü Zur'a, Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele. *Hüccetü'l-Kıraat*. Thk: Saîd el-Afgânî. Beyrut: Daru'r-Risâle, 1978.
- El-Bâbânî, İsmâîl Pâşâ İsmâîl b. Muhammed Emîn Mîr Selîm. *Hediyyetu'l-Arifîn Esmâu'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, yy).
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dîni Kur'an Dili*. İstanbul: Hisar yayınevi, 2011.
- Emîn, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Kahire: Müessetü'l-Hindâvî li't-Ta'lîmi ve's-Sekâfe, 2012.
- Endelûsi, Ebû Hayyân Esîrû'd-Dîn. *el-Bahrü'l-Mühîd fi't-Tefsîr*. Thk. Sıdkı Muhammed Cemîl. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1999.
- Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed. *el-Beyân fi Ğarîbi I'râbi'l-Kur'an*. Thk. Abdü'l-Hamîd. İran: İntişârâtü'l-Hicre, 1982.
- Eskicizâde, Seyyid Ali b. Hüseyin Edirnevî. *Tercüme-i Dürri Yetim*. İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmira, 1837.
- Eşmûnî, Ahmed b. Abdü'l-Kerim, *Menarü'l-Hüdâ fi Beyâni'l-Vakfi ve'l-İbtidâ*. Thk. Şerîf Ebu'l-Alâ el-Adeviy. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2002.
- Ezherî, Ebû Mensûr, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-Lüğa*, thk: Muhammed Avd Murab, (Beyrut: Daru İhyai Türâsi'l-Arabi, 2001), 3: 241.
- Ferâidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-Ayn*. Thk: Mehdî el-Mahzumî ve İbrâhîm es-Semerrâi, Kahire: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 2007.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî. *Meâni'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Yusuf Necâfî, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdü'l-Fettâh İsmâîl eş-Şiblî. Kahire:

- Daru'l-Misriyyeti li't-Te'lifi ve't-Terceme, 2017.
- Fırat, Yavuz. *Kur'an Tilavetinin Kuralları (Tecvid)*, Kayseri: Tezmer Yayınevi, 2014.
- Fırat, Yavuz. *Tecvid ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2018.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ-ü Ulûmi'd-Dîn*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty.
- Hamed, Ğânim Kaddûri. "Erşîf Mültekâ Ehli't-Tefsîr", (19.04.2024), <https://al-maktaba.org/book/31871/24055#p5>.
- Hamed, Ğânim Kaddûri. *Ebhâs fî Ulûmi'l-Kur'an*. Amman, Daru Ammar, 2016.
- Harrâzî, Mehdî Muhammed, *Buğyetü'l-Mürîd min Ahkâmi't-Tecvid*. Thk: Abdü'l-Bâsit Hâşim. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2005.
- Hemezanî, Ebu'l-A'lâ el-Hasen b. Ahmed. *Temhîd fî't-Tecvid*. Thk: Ğânim Kaddûri el-Hamed. Ammân: Dâru Ammâr, 2000.
- Husarî, Mahmûd Halîl. *Ahkâmü Kıraati'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Mekke: Mektebetü'l-Mekkiye Dâru'l-Beşeri'l-İslâmiyye, 2011.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Ğayetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*. Kâhire: Mektebet'ü İbn-i Teymiyye, 1932.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Takrîbü'n-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 2009.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Tayyibetü'n-Neşer fî'l-Kıraati'l-Aşr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1971.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvid*. Thk. Ğânim Kaddûri Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *el-Mukaddime fî mâ ala Kâri'i-l Kur'ani en ya'lemeh*, Thk. Eymen Ruşdî el-Suveyd. Cidde: Kur'an'ı Kerîm Cemiyeti, 1986).
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*. Beyrut: Darul-Kütübi'l-İlmiye, 1999.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*. Thk. Necip el-Mâcidî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriye, 2013.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth. *Sirru Sinâati'l-İ'râb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- İbnü'l-Kâsîh, Ebü'l-Bekâ Nûreddîn Alî b. Osmân b. Muhammed el-Uzrî. *Sirâcü'l-Kârii'l-Mubtedî ve Tezkârü'l-Mukrii'l-Müntehî*. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî Matbâsı, 1954.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kıraat*. Thk: Şevki Dayf. Kahire: Daru'l-Me'ârif, 1972.

- Îsâ, Muhammed Abdülhamîd, *Târîhu't-Ta'lim fi'l-Endülüs*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1982.
- Kâdî, Abdulfettah Abdulğani. *Kur'ani'l-Kerîm ve bi-hâmişihî: el-Büdüru'z-Zâhira fi'l-Kıraati'l-Aşri'l-Mütevâtira*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1981.
- Karadavut, Ahmet. "Arap Dilinde Lahn'ın Doğuşu". Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 7/7, (1997): 325-350.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerîmin Fazîletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, 1984.
- Karakılıç, Ali Celâleddin. *Tecvid İlmi*. Kayseri: Kalkan Yayınevi, 2011.
- Komasyon (Kahire Arap Dil Kurumu), *el-Mu'cemü'l-Vasît*. Kahire: Arap Dil Kurumu, 1976.
- Kurdî, Muhammed Tâhir. *Târîhu'l-Hattî'l-Arabî*. Kahire: Mektebetü'l-Hilâl, 1939.
- Madazlı, Ahmed. *Tecvid İlmi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1994.
- Ma'bed, Muhammed Ahmed. *El-Melhasü'l-Müfîd fi İlmi't-Tecvid*. Medine: Dâru'l-Fecri'l-İslâmiye, 2004.
- Mar'aşî, Saçaklızâde Mehmet Efendi. *Cühdü'l-Mükil*. Konya: Vilayet Matbaası, 1872.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Târîhi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Mekkî, Ebu Tâlib el-Kaysî. *İbâne an Meâni'l-Kıraat*. Thk: Abdulfettâh İsmail Şelebî. Kahire: Nehza li'n-Neşri ve't-Tevzî, ty.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-Kaysî. *Tebşira fi'l-Kıraati's-Seb'*. Bombey: Dar'ü Selefiyeti'l-Hind, 1982.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-Kaysî. *er-Ri'âye li-Tecvidi'l-Kırâ'e ve Tahkîki Lafzi't-Tilâve*. Thk: Ahmed Hasan Ferhât. Amman: Daru Ammar, 1996.
- Mekkî, Ebû Tâlib el-Kaysî. *El-Keşf An Vücûhi'l-Kıraati's-Seb ve İleliha ve Hüccecihâ*. Thk: Abdurrahîm et-Tarhûnî. Kâhire: Dâru'l-hadîs, 2007.
- Melhas, Muhammed Saîd Muhammed Ali. *Ahkâmu Tecvidi'l-Kur'an alâ Rivayeti Hafs b. Süleymân*. Ammân- Ürdün: Mektebetü'l-Aksâ, 1989.
- Mersafî, Abdu'l-Fettâh. *Hidayetü'l-Kârî ilâ Tecvidi'l-Kelâm'i-Bârî*. Medine: Mektebetü't-Tayyibe.
- Molla Aliyyü'l Kârî, Ebü'l Hasen Nureddin Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Heravî. *Minehü'l-Fikriyye Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2006.
- Nablusî, Muhammed Râtib. "El-Mevsûatü'n-Nablusî li'l-Ulûmiyyi'l-İslâmiyye". (11.06.2024). <https://nabulsi.com/web/article/11343>.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. Thk: Yusuf Ali Bedyevi. Beyrut: Dâru'l-Kelimit-Tayyib, 1998.
- Özbek, Ömer ve Bozmaz, Enes. "Kıraatlerin İştihârında Sosyo-Kültürel Ortam ve Siyâsî İlişkilerin Rolü". Tefsir Araştırmaları Dergisi 7/2. (2023): 743-65.

- Öztürk, Mustafa. *Kur'an Dili ve Retoriği*. Ankara: Kitâbiyat, 2002.
- Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed Fahrüddîn. *Tefsîru'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1999.
- Sağlam, Mustafa. *Kur'an Fonetigi*. Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2021.
- Sağlam, Mustafa. *Kur'an Tecvidi*. Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2020.
- Sâvî, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn*. Beyrut: Daru'l-Ceyl, ty.
- Seb'î, Muhammed Ali Abdalbâkî, *el- Menhecü'l- Amelî fî Tevdihî Ahkâmi't Tecvid*, Riyad: Dâru'l- Vatan, 1421/2001.
- Semenûdî, İbrahim Ali Şehâte. *Âliyü'l-Beyân fî't-Tecvid*. Kahire: yy, ty.
- Sehâvî, Ebü'l-Hasen Alemuddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed. *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ*. Mekke: Mektebetü't-Tûras, 2008.
- Şeyhzâde, Muhammed Es'ad el-Huseynî. *Virdü'l-Müfid fî Şerhi't-Tecvid*. İstanbul: Sahafiye-i Osmâniye Şirketi, 1895.
- Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaâtı Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evladihî, 1978.
- Süveyd, Eymen Rüşdî. “el-İtkân li Tilâveti'l-Kur'an” (08.04.2024), <https://fb.watch/nvqB0sMhhd/?mibextid=2Rb1fB>.
- Süveyd, Eymen Rüşdî. *et-Tecvidü'l-Musavver*. Dımaşk: Mektebetü İbnü'l-Cezeri, 2011.
- Süveyd, Eymen Rüşdî. *et-Tecvidü'l-Musavver*. Trc: Mustafa Sağlam. İstanbul: Daru'l-Gavsânî, 2019.
- Şeref, Cemâl Muhammed. *Hedyü'l-Mecîd*. Tanta: Daru's-Sahabeti li't-Turas, ts.
- Şükrî, Ahmed Hâlid vd. *Münîr fî Ahkami't-Tecvid*. Amman: Cem'iyetü Muhafazati ale'l-Kur'ani'l-Kerîm, 2013.
- Tetik, İbrahim. “Tecvid İlmi: Tarihsel Evveliyatı, Doğuşu ve Gelişim Süreci”. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2016.
- Yüksel, Ali Osman. *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: M.Ü.İ.F. Vakfı Yayınları, 1996.
- Zehebî, Şemsuddîn. *Marifet'ü Kurrâi'l-Kibâr alâ't-Tabekâti ve'l-Emsâr*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiye, 1997.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't Te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1986.
- Zerkeşî, Bedruddîn, *Kitabu'l-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*. Thk: Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Beyrut: Daru İhyâi Kütübî'l-Arabîye, 1956.